

7 OKT. 1992

Nytt om

Kvinnens FORSKNING

3/92
Reproduksjonsteknologi:
I kvinners tjeneste?

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Kjære leser!

«All in the family» var overskriften til en artikkel i Time (august 91) som forteller om Arlette Schweitzer, som er gravid med sine egne barnebarn. Dette er kommet i stand ved at et egg fra hennes datter ble prøverørsbefruktet av datterens mann og så implantert i mormors mage og nå utvikler seg som tvillinger der. Artikkelen fokuserer på den lykken det er for en mor å kunne hjelpe datteren sin som er født uten livmor og så inderlig ønsker å bli mor. «Hvis medisinsk vitenskap gir oss muligheten, hvorfor ikke benytte seg av den?» spør Arlette Schweitzer.

Artikkelen i Time etterlater gode følelser: Vitenskapen åpner stengte dører for kvinner og «sisters are doing it for themselves».

Mange kvinner opplever en økende uro og skepsis i forhold til den medisinske utviklingen på dette området: Er den virkelig til kvinnens beste? Sekretariatet for kvinneforskning har i samarbeid med Brita M. Gulli og Fride Eeg-Henriksen satt sammen dette nummeret av *Nytt om kvinneforskning* der vi stiller spørsmål som springer ut av blandede følelser for fødselsteknologiens nyutviklinger.

Kritikk av reproduksjonsteknologien springer ut av ulike ideologiske posisjoner. Mange blir forvirret når radikale feminister og reaksjonære kristne menn ser ut til «å finne hverandre» i denne kritikken. Vi har derfor valgt å åpne dette nummeret med en artikkel av Janice G. Raymond der hun viser at den kritikken feminister formulerer, og den som kommer fra konservative

kristne miljøer, som noen synes å ha interesse av å framstille som den samme, i virkeligheten springer ut av fundamentalt forskjellige kvinnesyn – og har helt ulike etiske begrunnelser.

I seks artikler som konsentrerer seg om ulike aspekter ved den nye fødselsteknologien, kommer mange, store og vanskelige eksistensielle spørsmål til syne. Dette handler ikke bare om «å være for eller mot».

Hvem er redd for Virginia Woolf? spør Kjersti Ericsson i en artikkel der hun viser hvordan Virginia Woolfs forfatterskap inneholder innsikter og sprengstoff som det er påfallende at ikke nye kvinne generasjoner har gjort til sine. Deborah Tannens bok «Det er ikke det jeg sier» var allerede bestseller i USA da en norsk bokklubb også gjorde den til en norsk salgssuksess. Mange opplevde gjenkjennelse ved å lese boka og lettelse over å få forklaringer på hvorfor kvinner og menn så ofte opplever kommunikasjonsproblemer. Språkforskeren Ellen Andenæs er imidlertid kritisk til Tannens arbeid og viser i sin artikkel at Tannens ideologi om kjønn i sterk grad styrer hennes forskning.

I norsk forskningsverden er oppmerksomheten i disse dager vendt mot Storting og Regjering der viktige beslutninger om den framtidige forskningsrådstrukturen blir tatt. Sekretariatet for kvinneforsknings plassering i ett nytt Norsk forskningsråd er ennå ikke avgjort. Inntil videre velger vi å se dette som en ny mulighet.

Red.

Innhold

<i>Janice G. Raymond: Føtalisme og feminisme ikke samme sak</i>	s. 4
<i>Brita M. Gulli: Forplantningens løsrivelse</i>	s. 12
<i>Birgit Petersson: Reproduktionsteknologi – et tveægget sværd</i>	s. 26
<i>Lene Koch: Eventyret som model for kvinders erfaring med IVF-behandling</i>	s. 35
<i>Ingse Stabel: Den norske politiske debatten om bioteknologi</i>	s. 43
<i>Berit Schei: Med Robert Battey som veiviser. Reproduksjon i helsevesenets regi – en epidemi?</i>	s. 49
<i>Kjersti Ericsson: Hvem er redd for Virginia Woolf?</i>	s. 56
<i>Ellen Andenæs: Makt og misforståelser: Om kjønn, kultur og kommunikasjon</i>	s. 63
<i>Elin Svenneby: Kvinnerettigheter. Inntrykk fra et filosofisk symposium</i>	s. 75

BOKOMTALER

<i>Margaret Atwood: Tjenerinnens beretning</i>	s. 83
<i>Dea Trier Mørch: Barnet uden navn</i>	s. 89
<i>Birgit Petersson: De falske guder. Om lægevidenskap, sygeliggjørelse og etik</i>	s. 92
<i>Åsa Rytter Evensen: Kjære doktor Åsa!</i>	s. 94
<i>Berit Schei: Trapped in painful love. Physical and sexual abuse by spouse – a risk factor of gynecological disorders and adverse perinatal outcomes</i>	s. 96
<i>Grethe Værnø og Elisabeth Sveri: Kvinnerenes forsvarshistorie</i>	s. 99
<i>Øystein Gullvåg Holter: Arbeid og familie. En studie av teknologikulturen</i>	s. 103
<i>Rannveig Dahle: Arbeidsdeling – makt – identitet. Betydningen av kjønn i fysioterapiyrket.</i>	s. 106
<i>Sidsel Vogt: Kvinnerenes sosialhistorie. Kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca. 1650-1920</i>	s. 109

MØTER, SEMINARER OG KONFERANSER

<i>Feminister og kunnskapsutvikling. Vintersymposium for Nordisk Sommeruniversitets krets nr. 2</i>	s. 112
<i>Aksjon Øst-Vest Europa Hus</i>	s. 115
<i>Kvinder i lokal og global miljøkamp</i>	s. 116

<i>MØTER SOM KOMMER</i>	s. 121
-----------------------------------	--------

<i>LITT AV HVERT</i>	s. 124
--------------------------------	--------

<i>PUBLIKASJONER</i>	s. 130
--------------------------------	--------

<i>EGNE PUBLIKASJONER</i>	s. 134
-------------------------------------	--------

Propagandabilde for amming. Rousseaus ideer om barneoppdragelse utløste en sterk kampanje for amming mot slutten av det 18. århundre. Kampanjen rettet seg mot mødre i bedrestilte lag av befolkningen, som tradisjonelt hadde benyttet ammer. Også kvinnene støttet opp om kampanjen, f.eks. ved å la seg avbilde med barnet ved brystet. Her grevinne Sophie, Magdalene Raben, malt av Jens Juel i 1785. (Fra Ellen Andersen: «Moden i 1700-årene», Nationalmuseet, København 1977.)

Føtalisme og feminisme – ikke samme sak

Av Janice G. Raymond

Kritiske standpunkter i forhold til reproduksjonsteknologi fins i miljøer som forøvrig er svært ulike. I dette bidraget får vi påvist og formulert de filosofiske og politiske forskjellene mellom føtalister og feminister som er i mot slik teknologi.

Det finnes to hovedgrupper som for tiden markerer seg mot den nye reproduksjonsteknologien (NRTs = New Reproductive Technologies) – føtalistene og feministene. Bare en av gruppene har imidlertid fått status som legitim opposisjon, nemlig føtalistene. Av media og folk innen biomedisinen blir de fremstilt som konservative og religiøse bakstrevere, og motstanden mot NRT, særlig in vitro befruktning (prøverørsbefruktning), karakteriseres som regressiv, innskrenket og uvesentlig, men likevel noe som må tas på alvor.

Opp imot føtalistene står de «snille guttene» – forskere og medisinerer, kalt progressive, som hovedsakelig vil ha oss videre inn i det 21. århundre med dets forplantningsteknologi, drevet av ekte, humanistisk medfølelse med ufruktbare kvinner, som ikke kan få barn på normalt, heteroseksuelt vis.

Enkelt sagt er det to slags føtalister. De absolutistiske føtalistene kan sies å komme fra konservative, New Right og ofte kristne miljøer. Stort sett er de helt imot NRT. De inntar det absolutistiske standpunkt at livet begynner ved unnfangelsen. Med det er en

økende pluralisme blant føtalistene som for det meste er skapt av utviklingsføtalistene, der mange har akademisk, humanistisk og medisinsk bakgrunn. De er motstandere av visse sider ved NRT, som for eksempel forsøk på embryo etter fjorten dager, men går med på at in vitro befruktning (IVF = in vitro fertilisering) kan forsvares ved ufruktbarhet. Føtalisme finner vi derfor ikke bare hos konservative. Den blir tillagt økende vekt i såkalte progressive sammenhenger. Jeg kaller begge disse grupperingene for «føtalister» fordi det de har felles, er at de først og fremst fokuserer på fosteret.

Det feministiske standpunktet mot NRT er kommet til uttrykk først i den senere tid, både i akademiske og faglige kretser og i media. Som Rebecca Albury har påpekt, har den legitime debatt rundt IVF hittil vært preget av saker som gjelder lovreformer, konvensjonell etikk og de spesielle vitenskapelige og tekniske prosessene som blir benyttet. Hun snakker om Australia, men med noen unntak gjelder det hun sier også andre vestlige land som benytter IVF: «I «kvalitetspressen» legges vekten på den

teknologiske utviklingen, de økonomiske fordelene og nasjonal stolthet. I «dameblader» og i tabloidpressen legges det vekt på smilende mammaer og lubne babyer» (Albury, 1985).

Etter hvert som den feministiske motstanden mot den nye forplantningsteknologien utvikler seg og oppnår større kraft både politisk og juridisk, kommer føtalistene og feministenes argumenter mot denne teknologien til å bli knyttet til hverandre. Det betyr at etter hvert som feministiske argumenter mot slik teknologi blir en del av den legitime IVF-debatten, vil de igjen bli avlegitimisert av koblingen til de føtalistiske standpunktene. Et eksempel: På åpningsdagen til den første australske konferansen om den nye reproduksjonsteknologien i mai 1986, som var organisert spesielt for å behandle NRTs betydning for kvinner, dukket følgende overskrift opp på førstesiden av The Canberra Times: «Undersøkelser om embryoforskning bringer sammen underlige sengekamerater». Førstsideartikkelen anklager «uforsonlige feminister», også omtalt som «radikale separatistfeminister», for å alliere seg med senator Brian Harradine, en konservativ australsk politiker som er imot IVF og forsøk på embryo.

Det er som olje og vann – vanligvis blander de seg ikke, men i det spesielle prøverørsmiljøet, gjør de det... Det er klart at andre deltakere i senatgranskningen er blitt personlig fascinert av det tette forholdet mellom senator Harradine og hans radikale allierte. (Cameron, 1986).

Står det alltid menn bak?

I en verden med «snille gutter» og «slemme gutter» definerer de «snille guttene» hvem de er og hvem motstanderne er. De «snille guttene» eller «The technodocs», som Gena Corea har kalt dem, har en spesielt fordelaktig stilling som gjør at de kan skape en strategi som indikerer «skyld på grunn av

forbindelsene» hos motstanderne. Eller rettere sagt en strategi som indikerer «diskreditering på grunn av forbindelsene». «The technodocs» utnytter fordelene av å være de som definerer ved å diskreditere feminist-standpunktene og også redusere feminist-verdiene til konservative føtalist-verdier. Begge grupperinger er for eksempel blitt kalt anti-teknologiske, anti-progressive og paranoide.

«The Technodocs» vil få hjelp til denne «skyld på grunn av forbindelsene»-strategien. Sammenblandingen av feminister og føtalister vil komme fra to andre kanter også – ironisk nok fra noen føtalister og fra noen selv-definerte feminister. Som vi har sett av andre konservative og New Right-tilhengeres anstrengelser for å bruke feminist-standpunkter til støtte for seg selv, vil føtalistene forsøke å ta i bruk feministisk språk, etikk og politikk i sin egen sak. Mer alvorlig er det imidlertid at mange kvinner som kaller seg feminister, har slengt anklagen om sammensvergelse med New Right-siden mot uavhengige, radikale feminister, som kjemper for en feministisk anti-pornografilov. En slik lov vil gjøre pornografi til et overgrep mot kvinners menneskerettigheter. Dette har forekommet i USA, der en gruppe som kalles Feminist Anti-Censorship Taskforce (FACT) har arbeidet mot den feministiske anti-pornografiloven og underveis faktisk har gjort felles sak med pornografene.

Etter min mening er det uhyre viktig å formulere så presist som mulig både de filosofiske og politiske forskjellene mellom føtalister og feminister som er imot teknologien. Det er målet for denne artikkelen.

Sammenkoblingen av føtalistiske og feministiske standpunkter er, enten det er media, «The technodocs» eller andre som står bak, en svært alvorlig fornærmelse av kvinner. Det er ensbetydende med å si at bak hver eneste kvinnelige ide eller bevegelse er det en mannlig drivkraft, at

kvinner ikke kan stå på egne ben og skape en kvinndefinert motstand mot NRT ut ifra uavhengige, feministiske årsaker, og at enhver uavhengig, feministisk handlemåte til syvende og sist vil bli forurenset, kontrollert og behersket av menn. Det er enkelt å redusere feministmotstanden mot NRT til høyrepolitisk moral og taktikk hvis du ikke ønsker, eller vil, se forskjellen – hvis det er bekvemt å riste alt sammen. Dermed blir feministisk motstand på egne premisser igjen usynliggjort. Feminister går inn i den legitime debatten og blir avlegitimert ved at de strippest for en uavhengig feministisk politisk posisjon.

Den nye reproduksjonsteknologien: Vold mot kvinner

Det første som må sies om forskjellene mellom føtalister og feminister er at mange feminister plasserer NRT helt og holdent innenfor rammen: vold mot kvinner. FINRRAGES' resolusjoner, som ble utformet ved krisekonferansen i Sverige i juli 1985, understreker at denne teknologien skader kvinner personlig, offentlig og med faglig begrunnet legitimering. Andre feminister har definert et helt spekter av kvinneovergrep, fra den pornografiske stillingen kvinnelige IVF-pasienter må innta – kvinnen plasseres på alle fire mens en medisinsk fallos med befruktede egg stikkes inn i henne bakfra (dette bildet ble nylig vist på amerikansk fjernsyn i det meget anerkjente programmet «60 Minutes») – til de biomedisinske manipulasjonene og selve behandlingens inntrengende karakter.

Feminist-standpunkter med hensyn til NRT setter søkelyset på den uforbeholdne underkastelse og manipulering av kvinner og deres kropp som disse reproduktive prosedyrene krever – prosedyrer som

inkluderer supereggløsning frambrakt av kraftige hormoner, laparoskopi og nålepunkter for å finne modne egg (begge kan skade eggstokkene), implantering av befruktede egg med en kanyle (som kan skade livmoren), fostervannsprøver, ultralyd og svært ofte forløsning med keisersnitt. Dermed snakker vi ikke om raske og enkle medisinske prosedyrer. Det vi ser er en form for medisinsk innblanding som styrer kvinnens liv i årevis og der prosedyrene ikke gjøres en gang for alle, men blir gjentatt om og om igjen og forårsaker enorme mengder smerte, ubehag og personlig svekkelse. Men disse prosedyrene regnes ikke som vold overfor kvinner, fordi det forventes at kvinner skal være mottagere av denne form for smerte og lidelse, særlig når det dekkes av terapeutisk språk, når lidelsen og smerten blir behandling og behandling er «til ditt eget beste».

Føtalister er opptatt av det de kaller «vold» mot det befruktede egg, embryo eller foster ved prosedyrer som IVF. Leon Kass slår for eksempel fast at «Menneskets embryo er ikke bare kjøtt, ikke bare stoff, det er ikke en ting. På grunn av dets opprinnelse og på grunn av dets muligheter krever det høyere respekt» (Kass, 1979:39). Tenk om kvinner ble tilkjent den samme respekt! Kass og andre føtalister fremmer ingen kritikk av den virkelighet NRT utøver mot kvinner og virkelige kvinners kropp. Det er nesten som om virkelige kvinner ikke eksisterer etter deres syn, eller at de eneste virkelige kvinner er de som er villige til å tåle smerte og manipulasjon for å bli mødre. Deres største innvending gjelder hvordan teknologien berører fosterets muligheter for å bli en person. For føtalistene er fosteret den virkelige personen.

Kroppsliggjøring av kvinnen

Både føtalister og feminister bruker kroppsliggjørende språk i sin kritikk av

NRT. De to gruppene snakker imidlertid om forskjellige kroppar. Føtalistene hevder at NRT ukroppsliggjør ekteskapet og forplantningen og gjør det til et mekanistisk foretagende reduserbart til egg og spermier og de tekniske mekanismene som må til for å forene dem. Dette, sier de, skiller mannlig og kvinnelig biologi, kjærlighet og forplantning fra en manns og kvinnes totale, personlige samliv. Der hvor (hetero)seksuell aktivitet er inngitt av Gud og/eller naturen for å fremme kjærligheten såvel som naturlig forplantning, reduserer IVF denne ekteskapelige forening til et laboratorium. Begge blir kroppsliggjort. Føtalister forestiller seg også kvinnen som en som har en kropp – en kropp som deles eller bebos av ektemannen, fosteret og senere av Staten under dekke av «rettigheter» eller «interesser». For feministene er kvinnen sin kropp.

Feminister bruker også ukroppsliggjørelsens språk i sin kritikk av NRT. Feminister tillegger imidlertid kroppsliggjøring en helt annen verdi. Feminister er opptatt av på hvilke måter NRT ødelegger en kvinnes kroppslige integritet og med det hele hennes personlige og politiske eksistens. Mange feminister kritiserer hvordan «The Technodocs» skiller de biologiske prosessene i svangerskap og forplantning fra kvinnens kropp mens de samtidig foretar stadig mer invaderende inngrep i kvinnens kropp etter egg til implantasjon, til embryo-overføring og lignende. Gjennom slike inngrep kan kvinner bare bli fremmedgjort fra sine selvstyrte, kroppslige prosesser. Og nettoresultatet blir at både kvinnen selv og andre oppfatter hennes kropp som en reproduksjonsressurs, som en mark som kan såes, pløyes og til sist høstes for skjødets frukter. Det feministiske innhold i kroppsliggjøring kan oversettes til kroppslig integritet og kontroll over egen kropp.

Dette er ikke en ny versjon av biologi

som skjebne. Det er en personlig og politisk anerkjennelse av det faktum at man er plassert i verden i kraft av en kropp og at en kvinne har rett til kroppslig integritet. Kroppen vår er en del av oss selv. Når kvinnens forplantningsprosesser blir ukroppsliggjort av NRT, tilføyes et nytt lag til den kulturelle oppfatning at kvinnekroppen er til å forsyne seg av – denne gangen for medisinsk teknologi. Kvinnekroppen blir stadig mindre del av kvinnens skapende eksistensgrunn. I stedet blir den bundet av sin nytteverdi.

Feminister kjemper for å vinne tilbake kvinnekroppen, ikke bare ved å ta kroppen alvorlig, men ved å nekte å overlate kontrollen over kvinnekroppen til menn, til fosteret og/eller til Staten. Men feminister innser også at det er mye mer som står på spill en kroppene våre. Å kreve tilbake kroppen og kroppens integritet, innebærer å ta hull på hele strukturen i seksuell underkastelse og måten denne underkastelsen har sikret menn både seksuell og forplantningsmessig tilgang til kvinnen på.

Mange feminister har også vært kritiske til hvordan moderskapet er blitt kroppsliggjort for en kvinne ved at det fordeles på flere kvinner. Det vil si at det er mulig for en kvinne å donere egget, en annen å bære fram det implanterte fosteret og en tredje å oppdra det barnet som eventuelt blir født. Dette er ikke den type fordeling av foreldreansvar dersom flere personer blir enige om å påta seg i fellesskap, og der alle er like sterkt engasjert i barnet som kommer til. Det er derimot en oppdeling av forplantnings- og svangerskaps prosessene i genetisk donor, biologisk bærer og sosial oppfoster, som alle blir omtalt som forskjellige «mødre».

Dette er en ny måte å skille kvinner fra hverandre på, som er blitt mulig ved IVF-teknologi og embryo-overføring og av surrogat-moderskap. I et samfunn som fremstiller kvinners forhold til hverandre

Käthe Kollwitz: «Mor med barn på armen», 1910

som konkurransepreget, og der forestilling om at «kvinne er kvinne verst» blomstrer, fremmer slik teknologi, på en biomedisinsk plan, splittelser mellom kvinner som den tidligere klassedelingen mellom biologiske mødre og ammer bare var en antydning av. Dermed får horisontal vold blant kvinner en biomedisinsk drivkraft. Oppdelingen av moderskapet i adskilte deler kan bare øke de måtene kvinner blir personlig og politisk skilt fra hverandre på i et patriarkalsk samfunn.

Kvinnens plass?

Føtalistene gjør kvinnens selvbestemmelse og uavhengighet underordnet familiens «interesse», og på samme måte underordnes kvinners interesser og rettigheter det voksende fosters «interesse» og «rettig-

heter». De er opptatt av hvordan NRT fremmer endrede oppfatninger og realiteter når det gjelder (hetero)seksualitet, foreldrerolle, og ekteskap. Føtalister hevder at NRT utvider reproduksjon utover den ekteskapelige forbindelse. Dette argumentet har vært slagkraftig når det gjelder å få IVF-klinikker i flere land til å begrense teknologien til ektepar.

Faktum er at konservative føtalister ikke later til å forstå hvordan IVF kunne komme til å bli den normaliserende faktor i den patriarkalske familie. Det er for eksempel påvist at over halvparten av IVF-pasientene på noen amerikanske klinikker er katolikker. Det som i første omgang førte mange av disse kvinnene til klinikken, var antagelig forventningen om å bli mor og en pro-familie sosialisering. Men så dukker det opp en vanskelighet når den katolske ideologien, som setter moderskap og familie i høysetet, kommer i konflikt med sin egen pro-foster-ideologi. Det er tydeligvis mange katolikker som løser denne konflikten med IVF. Likevel er det slik at for øyeblikket, selv i etterdønningene av Vatikanets erklæring fra 1987 mot innblanding i menneskets forplantning, er det ingen katolikker som blir lyst i bann for å gjennomgå IVF, katolikker hvis embryo ofte går til grunne når de ikke implanteres, eller hvis embryo blir brukt i medisinsk forskning. Likevel trues kvinner i USA med bannlysning av den katolske kirke bare for å ha skrevet under på en erklæring om å tillate abort eller for å være ledere av klinikker som driver familieplanlegging med selvbestemt abort på programmet.

Vi opplever heller ikke at IVF-klinikker blir bombet, brent eller avsperrert i USA slik det skjer med abortklinikker – spesielt klinikker som drives av kvinner eller feministiske helsesentre som utfører aborter. Det katolske hierarki har tilsynelatende innsett, iallfall på institusjonsnivå, at IVF i det minste fremmer moderskapet, familien

og er legekontrollert, mens abortklinikker regnes som familieødeleggende og kontrollert av kvinner.

Disse selvmotsigelsene i føtalistisk etikk og politikk indikerer at IVF blir tolerert i det stille i noen føtalistkretser, fordi de konservative anerkjenner mulighetene det gir for å støtte familien og påtvinget moderskap. IVF har et enormt potensiale for obligatorisk moderskap. Det støttes allerede av ideologien om at kvinner har et tvingende biologisk behov for å bli mødre («hun kan ikke noe for at hun ønsker seg barn, det er helt naturlig»). Mens IVF ukroppsliggjør unnfangelsen og svangerskapet, rebiologiseres paradoksalt nok kvinners antatte naturlige behov for å bli mødre, slik at det nesten framstiller det desperate «behovet» ufruktbare kvinner har som en biologisk «motor» som driver seg selv til fullbyrdelse til tross for de invaderende prosedyrene og den medisinske kontrollen som ufrivillig barnløse kvinner må godta. På samme måte er hemningsløs mannlig seksualitet blitt opprettholdt av den såkalte maskuline biologiske drivkraft («han kan ikke noe for det»).

Føtalistiske prinsipper er påtagelige i Vatikanets ferske dokument som forbyr teknologisk innblanding i forplantningen. Erklæringens fulle tittel er «Respekt for menneskelivet i dets opprinnelse og om forplantningens verdighet». Den eneste respekt som vises i dette dokumentet, er overfor fosteret. Ingen steder nevnes den «respektløsheten» som kvinnens «menneskeliv» blir utsatt for av disse teknologiene. Man kunne forvente at et dokument der tittelen påstår å ta for seg «opprinnelsen» til menneskelivet, i det minste kunne nevne kvinner. Men den såkalte «forplantningens verdighet» anvendes generelt på menneskeindividets verdighet og absolutt ikke på kvinnekroppens verdighet og integritet. De grunnleggende verdier som den katolske kirke legger vekt

på, er to: «menneskets liv brakt til tilblivelse og den spesielle måten menneskelivet overføres på i ekteskapet». (Congregation for The Doctrine of the Faith, 1987). Ingen steder erkjennes det at kvinnens kropp blir et middel i den teknologiske forplantningsprosessen og at dette innebærer et angrep mot kvinnens verdighet og en form for vold mot kvinner. Fosterlivets abstrakte ukrenkelighet hersker enerådig. Den reelle og foreliggende krenkelse av en kvinnes liv, som den nye reproduksjonsteknologien er avhengig av for å eksistere, er igjen blitt usynlig.

Føtalistenes største bekymring er, som Pat Hynes har formulert det: «...forsøk med embryo, men ikke med kvinnens kropp; grov utnyttelse av egg, embryo og skjød, men ikke den grove redusering av kvinner til kroppsdeler og reproduktive ressurser». (Hynes.) Ved sin endimensjonale fokusering på fosteret og manglende bekymring for den kroppslige og åndelige integritet og menneskerettighetene til de kvinner det gjelder, har føtalistene bidratt til å styrke kvinners status som annenklassens individer (denne gangen rangeres de etter fosteret), og kvinnene får ingen selvbestemmelsesrett. Deres etikk og retningslinjer fremmer medieoppfatningen av kvinner som søker IVF – det vil si at «virkelige» kvinner er de som ønsker seg barn uansett hva de selv må ofre.

Mekanisering av kvinnekroppen

Både føtalister og feminister bruker argumenter som setter saken på spissen, men på meget forskjellig måte. Leon Kass ser for eksempel for seg en fremtid med «laboratorier som er fylt av mange levende menneske-embryoer på forskjellige utviklingsstadier», og forsøk som går ut på «å endre den genetiske sammensetning og

cellesammensetningen i disse embryoene» (Kass, 1979:49). Føtalister er bekymret over at utbredelsen av dagens behandlingsmuligheter og forskning kan føre til mer drastisk kontroll over menneskets reproduksjon samt mer drastisk bruk av menneske-embryoer. Feminister ser med skrekk for seg en fremtid der kvinner som er vant til å bli brukt som «morsmaskiner» og «levende laboratorier» i forplantningens tjeneste, blir tilgjengelige som et stadig utvidet emne for seksuell og reproduktiv, biomedisinsk forskning og eksperimentering. Etter hvert som kvinnen blir det sentrale forskningssubjekt (les objekt), er grunnen lagt for at kvinner mer og mer tas i bruk innen forplantningsforskning og eksperimentering. Kvinnen blir rutinemessig råstoff til fabrikken som driver legaliserte forplantningsforsøk.

Det finnes en annen gruppe blant føtalistene som etter min mening ikke har fått nok kritisk oppmerksomhet. Det er de medisinske og humanistiske føtalistene, som ikke blir framstilt som medlemmer av den føtalistiske leiren fordi deres føtalisme er mer sofistikert enn hos føtalistideologene. I medisinerkretser, for eksempel, bidrar vanlig fødselsmedisinsk språkbruk til at kvinnen reduseres til «modermiljøet», og på den måten understrekes fosteret som den primære pasienten. En hører og leser om «moderfaktorer» og om «moderskapet som et medisinsk mål», men ikke om mødre. Denne form for føtalisme blir videre tilslørt av det Robyn Rowland har kalt «godartet medisin» og som fremstiller seg som en medisin som møter kvinners behov. Jeg mener at feminister bør være spesielt oppmerksomme på hvordan fødselsmedisinen er i ferd med å bli føtalistisk, men på en måte som er tilslørt av dens teknologiske språkbruk og dens tendens til å unngå den krassere moralismen som er tilstede i det tradisjonelle føtalistiske perspektivet.

Nyere utvikling innen biomedisinsk teknologi, som forskning på embryologisk vekst, klinisk innsats for å bedre utsiktene til for tidlig fødte, bruk av sonogram (ultral lyd) som gir mulighet for at vi faktisk kan se fosteret og fosterterapi eller behandling av syke eller skadde fostere i livmoren – alt dette kan ha en kumulativ effekt når det gjelder å utvikle en proføtalistisk medisinsk opinion. Tendensen i moderne fødselsmedisin, som Barbara Katz Rothman har påpekt, er å redefinere sin oppgave fra å være en «gren av medisinen som har å gjøre med omsorgen for kvinner under svangerskap, fødsel og i barseltiden» til et mer moderne yrke som «lege for fosteret» (Rothman, 1086:25). Denne medisinske føtalismen er for det meste en utviklingsføtalisme som ytterligere tilslører den feministiske kritikken av den nye reproduksjonsteknologien, fordi den åpner for selektive, «rasjonelle» teknologier, som kan begrenses til å tjene proføtalistiske interesser. Dette er også en føtalisme som kan brukes til å tjene interessene til «The technodocs», som ønsker at teknologien reserveres for «autoritetene» og «eksperterne» på området.

Denne gruppen utviklingsføtalister er ikke føtalister som er interessert i å gå imot teknologien. De ønsker å foreta en selektiv begrensning eller enda til utvikle den i bestemte retninger. Feminister kan følgelig forestille seg en fremtid der IVF kan bli begrenset eller utviklet på grunnlag av både en moralsk og en medisinsk proføtalistisk etikk. Men der kvinnekroppens grunnleggende integritet, kvinnens kontroll over denne kroppen og hennes forplantningsmessige prosesser såvel som hennes krav som enkeltindivid, vil bli enda sterkere undergravet av de ovennevnte teknologiske utviklingene, som alle forsterker kvinnens status som «modermiljø» og som forsterker de patriarkalske trekk i det medisinske miljøet. I denne fremtiden, som i dag, får

de feministiske verdiene minimal oppmerksomhet.

Etter min mening er det nødvendig at vi om og om igjen gir uttrykk for disse feministiske verdiene som kontrast til føtalistiske verdier. Den feministiske posisjonen mot den nye reproduksjonsteknologien hevder med kraft at vår motstand har grunnlag i feministiske prinsipper og ikke noen absolutistisk eller utviklingsmessig føtalismoral og/eller biologi. Feminister og føtalister står på ingen måte på samme side. Kvinnens status som mor kan ikke heves (som føtalistene ønsker) før kvinnens status generelt er hevet (som føtalistene ikke ønsker). Det å være mor vil bli satt pris på når kvinner blir satt pris på, og for at dette skal skje, må kvinners kropp ha den samme frihet fra innblanding, inngrep og inntrenging som mannens. Kvinner må få de samme menneskerettighetene, den samme retten til å leve uten å bli utsatt for fare, den samme retten til ikke å bli plyndret av medisinen. Dette står ikke på den

føtalistiske dagsorden. Dette er feminismen.

*Janice G. Raymond
Women's Studies Programme
University of Massachusetts*

Foredraget er oversatt av Ellen Bjølseth. Den engelske tittelen er «Fetalists and Feminists: They are not the Same» og er publisert i Spallone and Steinberg: *Made to Order. The Myth of Reproductive and Genetic Progress.*

Litteraturliste

- Albury, Rebecca. Personal communion. 1985.
- Cameron, Debbie. Embryo experiments inquiry brings strange bedfellows. The Canberra Times. 1986, 1 & 3.
- Congregation for the Doctrine of the Faith. Instruction on the Respect for Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation. St. Paul Editions. Boston 1987.
- Kass, Leon. Making babies revisited. Public Interest. 1979, s. 32-60.
- Rothman, Barbara Katz. Case studies: When a pregnant woman endangers her fetus - Commentary. Hastings Center Report. 1986, 16:25.

Forplantningens løsrivelse

Av Brita M. Gulli

I 1990 hadde forfatteren stipend fra programmet for grunnleggende kvinneforskning på prosjektet: Kvinners selvbestemmelse i genforplantningsteknologiens tidsalder: en politisk-filosofisk undersøkelse. Noen av resultatene presenteres i denne artikkelen. Med et års stipend fra NAVFs program for forskning om etiske normer og verdier arbeider hun nå videre med disse spørsmålene.

Den nye genteknologien og de nye, kunstige metodene for befruktning innebærer at forplantningen løsrives fra kvinners kropp. Dette skjer gjennom fem sammenhengende prosesser.

Teknifisering: Dette skjer gjennom utvikling av medisinsk teknologi innrettet på å gripe inn i og regulere den biologiske reproduksjonen. Teknikkene omfatter prevensjonsmidler (som blir mer og mer hormonbasert, som f.eks. Norplant, et hormonpreparat som implanteres i kroppen for fem år av gangen), stadig nye måter å overvåke svangerskap og fødsel på (ultralyd, fosterkirurgi) og utenomkroppslig befruktning. IVF innebærer i dag kraftig hormon-«behandling» for å få kvinnens eggstokker til å produsere mer enn et egg pr. måned. Den naturlige syklus bearbeides, manipuleres og undertrykkes. Stadig mer effektiv teknikk tas i bruk og griper dypt inn i kvinners psykiske og fysiske integritet. Her er det snakk om at den tekniske interesse ligger til grunn. Formålet er å få «naturprosesser» under kontroll. Forplantningen søkes gjort mer rasjonell i betydningen beregnbar.

Eksternalisering: Naturlig foregår

befruktningen inni kvinners kropp. Moderskapet er et sammenhengende hele. De nye teknologiene reduserer svangerskap og fødsel til en rekke bestanddeler som kan manipuleres hver for seg. Ikke bare kan eggproduksjonen stimuleres og egg fjernes fra eggstokker og befruktes utenfor livmoren. Det befruktede egget kan implanteres hos en annen kvinne. Også egg som har blitt befruktet på vanlig måte, kan fjernes fra en kvinne og implanteres hos en annen. På denne måten brytes enheten (liv)mor-egg.

Fragmenteringen av moderskapet oppstår. Vi kan få en genetisk mor, en fødemor og en sosial mor. Det kan oppstå tvil om hvem som er moren. Moderskapet relativiseres. Den naturgitte og selvfølgelig kontinuitet mellom det biologiske og det sosiale brytes. Nettopp den teknikken som gjør det mulig å ta ut et egg og få en annen kvinne til å bære fram og føde barnet, peker på at noe historisk nytt er i ferd med å skje rent teknisk. Dette får grunnleggende økonomiske, sosiale og juridiske konsekvenser.

Kommersialisering: Frigjort fra den biologiske bundethet og de grenser som

natur og kvinners kropp har satt, er det tekniske grunnlaget for kjøp og salg av eggceller, sædceller og tjenester lagt. Handel med kvinner og kvinners seksualitet er ikke ny. Nytt er imidlertid de såkalte «surrogatmor» kontraktene, der kvinner føder barn på bestilling og mot betaling. IVF-klinikker verden over tilbyr dessuten sine tjenester. Mange har verken særlig erfaring eller suksess. «Vellykkethetsraten» er iallfall svært lav – bare mellom 5 og 10% av de kvinner som forsøker kunstig befruktning, føder levende barn.¹ Overtallige egg etterspørres til forskning, og i Australia er egg blitt mangelvare. Sædbanker og privatklinikker som driver kunstig inseminasjon, kompletterer bildet.

Rettsliggjøring: Adgangen til å inngå kontrakter som fri og like individer er en del av liberalismens politiske program og en viktig del av moderne samfunnsliv. At individene er frie og like brukes som argument også for innføring av de nye forplantningsteknologiene. «Rett til» og «lik rett til» henger nøye sammen i vestlig politisk tenking. Universalismen er grunnlaget. Rettigheter er tradisjonelt knyttet til begreper som likebehandling. At noe rettsliggjøres innebærer at det trekkes inn i denne universalistiske ideologi. Kvinners rett til å få barn brukes som argument for IVF, slik at alle kvinner, også de som er infertile, kan få barn, selv om ingen ellers har rett til barn. Den individuelle frihet brukes som argument for adgangen til å inngå «surrogatmor» kontrakter. Og disse rettigheter sees av mange som fortsettelsen av kvinners selvbestemmelse angående abort.

Statliggjøring: Lovgivning skapes for å regulere og kontrollere teknologiene. Dermed skapes en offisiell ramme som både alminneliggjør og garanterer den teknologiske revolusjonen innen forplantningen. Dette skjer med store konsekvenser for kvinner og dermed også for

menn. Parter og instanser, i tillegg til foreldrene, får rett eller ikke rett til teknologienes ytelser eller til deltagelse i reproduksjonsprosessen. Fosterets rettigheter er også blitt et tema på grunn av medisinsk teknologis muligheter for å gripe mer og mer inn på alle stadier i svangerskapet. Debatten om fosterets rettigheter skaper et skille mellom moren og foster. For kvinner er dette eksternalisering av en tidligere meget indre prosess. Fosteret gjøres til et eget individ.² Eksternaliseringen når kanskje sitt høydepunkt i vedtagelse av embryobeskyttelseslover, dvs. lover som skal beskytte fosteret i lys av medisinsk teknologi og forskningsmuligheter. Slike lover er vedtatt både i Spania og Tyskland. Ingen av landene har selvbestemt abort. I disse lovene er skillet foster-kvinne fullført. Den tyske loven konstituerer fosteret som en selvstendig juridisk enhet med krav på beskyttelse. Fosteret er ikke lenger en del av kvinnen, men er blitt noe utenfor henne. Loven regulerer ikke kvinners krav på beskyttelse mot farlig medisinsk eksperimentering.³ Det selvfølgelig forholdet mellom kvinnen og fosteret ødelegges. Kvinnen er ikke lenger dets opphav, men er blitt omgivelse eller «maternal environment» som det heter i legesjargongen. I England er det nå lov å forske på fostre inntil de er 14 dager gamle. IVF-teknologien muliggjør dette i siviliserte samfunn. IVF-teknologien gjør det også mulig å glemme at disse fostrene er del av kvinners kropp.

En ny samfunnsmessig objektivitet

Forplantningen har alltid vært sosial, men gjøres nå samfunnsmessig og objektiv gjennom disse prosessene. En ny *samfunnsmessig objektivitet* utenfor, men på basis av kvinners forplantningskraft, er

Fødselsdramatikk. Stikk fra det 17. århundre etter Bosse. Bibliothèque Nationale, Paris.

i ferd med å utvikle seg. Utenfor må her forstås konkret, det skjer nettopp gjennom den utenomkroppslige befruktning, som er en sentral del av de nye teknologiene, og det skjer, juridisk, gjennom de nye surrogatkontraktene.

«Surrogatmor»-kontrakter er, kvantitativt sett, sjeldne, og mest utbredt i USA. Ifølge en kilde er 600 barn født etter slike avtaler.⁴ Kontrakter innebærer at kvinner føder barn for andre, på bestilling og mot betaling. Kontakten mellom partene formidles ofte av profesjonelle firmaer, såkalte babymeglere. Surrogatkontrakter slik de praktiseres i dag, kan innebære bruk av de nye forplantningsteknologiene, dvs. dersom en kvinne bærer fram et barn etter eggdonasjon eller embryodonasjon. Men det vanligste er at bare kunstig inseminasjon brukes, dersom en ser på informasjonen fra USA. Kunstig inseminasjon er en gammel metode, kjent i Europa i hvert fall så tidlig som 1800 og praktisert ved

norske sykehus siden mellomkrigstiden. Ifølge den egyptiske feministen Nawal el Sadawi har metoden vært i bruk blant kvinner også utenfor vår kulturkrets.

Surrogatkontraktene er sentrale fordi de er uttrykk for den *rettsliggjøring* som er i gang. De vil kunne regulere det nye markedet for de nye teknologiene, forplantningens industrialisering. Det sentrale er den *rettslige og sosiale konstruksjon* som kontrakten er, ikke hvilken teknologisk metode som benyttes. Kunstig inseminasjon er da også en svært lavteknologisk fremgangsmåte. Og det er nettopp kunstig inseminasjon, ikke eggdonasjon, som er den vanligste metoden ved surrogatkontraktene. Allikevel normaliserer surrogatkontrakter at kvinner føder barn for å gi dem fra seg. At 600 barn er født gjennom slike kontrakter viser at det er få av dem isolert sett. På lengre sikt kan imidlertid surrogatkontrakter bli det juridiske grunnlaget for en mer omfattende bruk av

embryo- og eggdonasjon. Ønsket om å utbre de nye teknologiene er et viktig motiv bak forslaget om å legalisere surrogatkontrakter i Australia.⁵ I Australia drives en omfattende «prøverørs» virksomhet og enkelte representanter for legestanden har ønsket å utvide bruken også der det ikke er medisinsk indisert.

«Surrogatmor»-betegnelsen antyder at moren er «erstatning». Men for hvem, en annen mor? Betegnelsen brukes nemlig både om kvinner som blir biologiske mødre på vanlig måte, dvs. der egget er hennes eget – i kombinasjon med kunstig inseminasjon og i de tilfelle der eggdonasjon benyttes i tillegg. «Surrogatmor» er dermed et svært kvinnediskriminerende uttrykk. Det innebærer at den gamle, naturrettslige tanken om at kvinnen som føder er barnets mor, sjaltes ut. Jeg vil i stedet snakke om surrogatkontrakter i det følgende.

Hva slags frihet gir kontraktene?

Kvinner som individer og kvinners rett til å bestemme over egen kropp anføres ofte som argument for at kvinner skal kunne inngå surrogatkontrakter. Hva består argumentene mer konkret i, og hva slags frihet ligger i dem i praksis?

En rekke argumenter har vært brukt:

- Kvinner selvbestemmelse i abortspørsmålet må føre til at det er adgang til å inngå surrogatkontrakter.
- Det er en menneskerett å få forplante seg, samfunnet bør bidra til å gjøre det mulig.
- Kvinner og menns konstitusjonelle (grunnlovsgaranterte) rett til å forplante seg og statens aktive rolle mht. å legge forholdene til rette i den forbindelse, innebærer at staten må legge forholdene til rette.
- Likestilling mellom kjønnene, dvs. egg-

donorer og «surrogatmødre» likestilles med sædgivere.

- Hjelp til barnløse kvinner og menn.
- Hjelp til kvinner i en vanskelig økonomisk situasjon. (Det er ikke til å komme forbi at mange av kvinnene som inngår disse avtalene trenger penger.)

Min gjennomgang av litteraturen om disse kontraktene, først og fremst fra USA (se litteraturlisten), viser at disse kontraktene generelt er preget av følgende:

- Kvinnen sier fra seg morsretten på forhånd, før befruktningen, til forskjell fra adopsjonslovgivning, der avtaler om adopsjon før fødselen alltid kan omgjøres inntil en viss periode etter fødselen, ifølge USAs lovgivning. Privat adopsjonsformidling er tillatt i USA. Er kvinnen gift må også hennes ektemann være med på kontrakten på grunn av pater est-regelen, faren er den som er gift med barnets mor.
- Kvinner sier fra seg beslutningsretten over vesentlige spørsmål, særlig valget mellom fostervannnsdiagnostikk/ikke fostervannnsdiagnostikk, abort/ikke abort. Kvinner oppføres ellers reguleres også, f.eks. må de ikke røyke eller drikke.
- Penger betales bare dersom det blir et barn som faren overtar foreldremyndigheten til.
- At kvinner bærer fram og føder barn for andre defineres som en tjeneste eller ytelse, på linje med andre personlige ytelser, nærmest som en del av tertiærsektoren.

Kontrakten som ble inngått i den kjente Baby M-saken kan tjene som eksempel. Denne saken er eksemplarisk, den utkrysalliserer en rekke prinsipielle problemer med surrogatkontrakter.

Kontrakten ble sluttet mellom Mary Beth Whitehead, hennes mann Richard

Whitehead og William Stern. Mary B Whitehead skulle la seg kunstig inseminere med W. Sterns sæd. I kontrakten omtales han systematisk som den naturlige far mens hun er «surrogat». Bakgrunnen for avtalen var at William Sterns kone, Betsy Stern, ikke kunne føde på grunn av sykdom. Mary Beth Whitehead skulle få 10 000 \$ når William Stern hadde overtatt hele foreldremyndigheten. (Det er den vanlige prisen i USA i dag.) Siden Mary Beth Whitehead var gift og ektemannen dermed, ifølge pater-est regelen, ville bli den legale far, måtte han være part i kontrakten. William Sterns kone Betsy Stern var imidlertid ikke part i kontrakten, selv om det var på grunn av henne den oppsto: Hun kunne ikke føde. *Kontrakten handlet således om overføring av foreldremyndighet fra ekteparet Whitehead til William Stern.* Hvis han døde i løpet av graviditeten, skulle imidlertid Betsy Stern overta foreldremyndigheten. Det ble understreket i kontrakten at beløpet som skulle betales var å betrakte som kompensasjon for tjenester og utgifter i forbindelse med graviditeten, ikke som betaling for å si fra seg foreldreretten, noe som ifølge USAs adopsjonslovgivning er forbudt. Allikevel inneholdt avtalen følgende punkt: Dersom Mary Beth Whitehead hadde en spontan abort før femte måned, eller barnet på annen måte senere døde eller var dødfødt, fikk hun bare 1000\$. I kontrakten gikk Mary Beth Whitehead også med på ikke å abortere, med mindre det var nødvendig av hensyn til hennes egen helse eller på grunn av abnormiteter hos fosteret. Denne vurdering skulle gjøres av lege. Hun gikk også med på å gjennomføre en fostervannsprøve og liknende for å kartlegge genetiske skader hos fosteret, og å abortere dersom William Stern ville det. Men dersom det gikk slik, ville hun bare få 1000 \$. Nektet hun derimot å abortere på hans ønske, hadde han ikke lenger noen økonomiske forpliktelser i det

hele tatt, verken det avtalte beløp eller utgifter i løpet av svangerskapet i forbindelse med legekontroller etc. Den eneste forpliktelsen han ikke sa fra seg i denne forbindelse, var farskapet, men det er regulert i lov. Mary Beth Whitehead gikk også med på å følge alle medisinske instruksjoner fra den inseminerende legen og egen lege, og verken drikke, røyke, eller ta ulovlige rusgifter uten skriftlig samtykke fra legen. Endelig omfattet kontrakten avtale om et legebesøk pr. måned og to ganger per måned de siste to månedene i graviditeten. Mary Beth Whitehead og hennes mann aksepterte også å overta all risiko i forbindelse med svangerskap og fødsel, herunder også død.

Kontrakten er typisk: Den illustrerer i hvilket omfang det er nødvendig å kontrollere kvinner og graviditetsprosessen for å sikre andre (menn?) barn. Denne kontrakten ble inngått gjennom Noel Keans firma. Ifølge ham selv er det vanlig at kvinnen, evt. også hennes ektemann, overtar all risiko. Avtaler om abort og fostervannsdagnostikk er ikke uvanlig i andre surrogatkontrakter heller.⁶ Uten en viss grad av forutsigbarhet og kontroll faller hele poenget vekk. Dette gjelder særlig den kommersielle virksomheten som drives av babymeglere. Faller forutsigbarheten vekk, faller også grunnlaget for økonomisk virksomhet vekk. I nesten alle de delstater i USA der surrogatkontrakter er legalisert, 25 ifølge Charo i Baruch et al. (1988), kan kontraktens avtaler håndheves, både mht. avtale om foreldremyndighet og mht. kvinnens oppførsel. Til syvende og sist innebærer altså dette bruk av *statens tvangsmakt* dersom saken blir satt på spissen; dvs. dersom moren ombestemmer seg og beholder barnet. Slik gikk det i Baby M saken da moren angret. Hun beholdt barnet og tok ikke imot pengene. Da det ble retts sak, mistet hun barnet i første rettsavgjørelse. Hun har senere fått tilbake foreldre-

retten, som nå er felles. Men barnet bor hos faren og hans kone, mens Mary Beth Whitehead har besøksrett. Dommeren ville ikke flytte barnet tilbake til moren, da det alt hadde gått en viss tid da andre avgjørelse ble truffet.

Spørsmålet blir så: Hva slags begrep om individuell frihet ligger til grunn når en hevder at det skal være adgang til å inngå og også å håndheve slike kontrakter? I realiteten er denne typen kontrakt gjennomsyret av selvmotsigelser.

I) Kvinners individuelle frihet kommer i motsetning til kvinners konstitusjonelle rettigheter.

II) Kontraktens logikk, prinsipielt inngått av økonomisk egeninteresse, kommer i motsetning til et krav om at kvinner skal være altruistiske og hjelpe barnløse.

III) Kvinner kan få «objektivt ansvar» for det som skjer under graviditeten, ikke bare individuell skyld.

I. Kvinners individuelle frihet kommer i motsetning til kvinners konstitusjonelle rettigheter

Kontraktene innebærer som nevnt at kvinner sier fra seg *beslutningsretten* over vesentlige områder som fostervannsdagnostikk/ikke fostervannsdagnostikk og abort/ikke abort. Selvbestemt abort er ellers en kvinneverett som kvinnebevegelsen over hele verden har kjempet for i årevis. Det medisinske regime forøvrig, med hyppige legebesøk og kontroll over røyking og drikking kompletterer bildet her. En spør seg om hun ikke har mindre kontroll over medisinske tiltak rettet mot seg enn dersom hun f.eks. satt i fengsel. Poenget er ikke at hun kanskje ikke hadde røkt og drukket mens hun var gravid i noe fall, men at hun overfører beslutningsrett og vurderinger til babyeglerne, og disse firmaenes medisinske ekspertise. Og kan retten til

selv å beslutte om abortspørsmålet avhendes eller er det ulovlig å inngå slike kontrakter? I den første rettssaken om Baby M, der moren tapte foreldreretten, ble kontrakten om å overføre abortbeslutningen til den kommende far ansett som ulovlig – og ukonstitusjonelt. Og dermed som en umistelig eller «inalienable right»?

Siden denne dommen har meglere i USA forsøkt å unngå kontrakter som innebærer at kvinner sier fra seg retten til å bestemme over abortspørsmålet selv.⁷ Men for en rekke av de andre medisinske kontrolltiltakene, f.eks., krav om fostervannsdagnostikk, oppstår samme problem:

Innebærer den individuelle frihet at kvinner kan si fra seg beslutningsretten?

Hva består egentlig kvinners konstitusjonelle rettigheter som gruppe i?

Hva bør de bestå i mht. biologisk reproduksjon?

Hvordan begrenser kvinners kollektive interesser individuelle kvinners kontraktfrihet?

II. Kontraktens logikk, økonomisk egeninteresse, kommer i motsetning til et krav om at kvinner skal være altruistiske og hjelpe barnløse, dvs. gi fra seg sine barn

Grunnlaget som legitimerer kontraktene er at kvinner sees som et fritt individ også i forhold til egen kropp. Hun kan inngå de kontrakter hun vil og yte de tjenester hun vil mot penger. Hun har jo kontroll over egen kropp, og kan gjøre med den hva hun vil. Men samtidig som hun kan ta penger, forventes det at hun inngår kontrakten av altruisme. Det mange reagerer på første gang de hører om disse kontraktene, er nettopp at «hun gjør det for penger». Eller at hun ikke er så fattig at hun «må»,⁸ underforstått: hun forsøker altså å tjene penger på å føde barn. I USA har det vært viktig å framstille kontraktmødrene som spesielt

altruistiske, samtidig som enkelte av meglerfirmaene nettopp ønsker at kvinner gjør det for penger, det sikrer nemlig leveringen av barnet.⁹

Er hun da fri til å følge egne interesser, om disse skulle være av det egoistiske slaget, eller ikke?

Kan hun f.eks. bryte kontrakten slik Mary Beth Whitehead gjorde da hun beholdt sitt eget barn og leverte tilbake pengene?

Kan hun betale erstatning i stedet?

Spørsmålet om *legitimiteten* i den økonomiske egeninteresse blir her avgjørende: En kontrakt er vanligvis oppsigelig, den kan heves. Den er ikke en varig relasjon. Den er en *kortvarig forretningsmessig avtale om bytte* (varer eller tjenester mot penger) basert på *egen interesse*. Dette innebærer at kontrakten kan sies opp (f.eks. dersom en finner billigere leverandører et annet sted, eller får bedre pris), men da mot et passende erstatningsbeløp til den opprinnelige part. Men kan en surrogatkontrakt sies opp og med hvilke konsekvenser, for hvem? I tilfelle Baby M var dette ikke mulig. Da moren ville beholde barnet, bestemte hun seg for ikke å levere «varen». I stedet lot hun være å motta de 10 000 \$. I den påfølgende rettssak la dommeren et *kontraktdeterministisk* synspunkt til grunn – en avtale er en avtale – den måtte overholdes, og moren mistet foreldreretten til barnet. Moren sto altså ikke fritt til å heve kontrakten, til tross for at det i alle fall i USA er dette kontraktretten og dens jurister beskjeftiger seg mye med: Hva slags erstatning er passende for brutte kontrakter? Det var altså ikke slik at hun bare kunne heve kontrakten mot erstatning.¹⁰ I tillegg til at hun ikke kunne heve kontrakten, var det også slik at sædgiveren William Stern, på nærmere bestemte vilkår, kunne det, jfr. avtalen om abort og fostervannsdiagnostikk. Da ville hun imidlertid bare få en tiendedel av det opprinnelig avtalte beløp,

til tross for at dette ifølge kontraktens egen ordlyd var å betrakte ikke som betaling for barnet, men for tjenesteytelsen i det å bære fram og føde barnet. Burde hun ikke da fått ekstra for å måtte gå gjennom en abort, det ville vel også være en form for «tjenesteyting»?

Kontrakten kan også sees som en avtale om «spesifikke ytelser» (specific performances). Avtaler om dette håndheves sjelden, nettopp fordi en regner med at f.eks. en operasanger ikke presterer noe særlig under tvang. Dessuten er dette kontrakter der den som skal ha produktet/tjenesten lett kan bestemme om kontrakten er oppfylt eller ikke. Dette gjør at kontraktøren får makt. Men slike betraktninger ble ikke lagt til grunn i den første rettssaken om Baby M. Erstatning var irrelevant. Skjevheten blir tydelig når en tenker over at det finnes et eksempel på at en mann bare ville ha et av et tvillingpar født etter en surrogatkontrakt, det andre barnet leverte han tilbake.¹¹

III. Har kvinner «objektivt ansvar» for det som skjer under graviditeten, eller har de bare individuell skyld?

Dersom kontrakten kan brytes – av kvinnen – oppstår enda et problem: Hvordan skal *erstatningen* utmåles? Det er prinsipielt umulig å avgjøre hvordan et kontraktbrudd skal vurderes og regnes om i penger: La oss si at barnet fødes og overleveres, men med for lav fødselsvekt. Hvor mye skal prisen reduseres? Og hva eller hvem er årsaken til redusert fødselsvekt? Skyldes dette at moren røkte under graviditeten, noe hun hadde avtalt ikke å gjøre, eller skyldes det andre forhold? Vi vet det er en statistisk sammenheng, men hvordan er det i dette tilfelle? Dette blir et viktig spørsmål hvis vi altså skal opprettholde forestillingen om *individuell skyld* også for kvinner, og ikke objektivt ansvar. Faren ved disse

kontraktene er imidlertid nettopp at de legger grunnlag for økt kontroll med kvinner som gruppe, ved at det utvikles kontrollapparater og regler for gravide kvinner. Til syvende og sist vil dette ramme alle kvinner fordi det vil befeste den mistenksomhet som finnes overfor kvinner fordi de er kvinner.¹²

Hva slags «individ»?

Den form for individuell frihet som legges til grunn er eiendomsbesitterens. Eiendomsbesitteren kan fritt inngå enhver kontrakt om kjøp og salg, ikke bare av varer, men også av tjenester. Det er denne *økonomiske frihet for individet* som tradisjonelt forsvares i liberalistisk filosofi og som statsmakten garanterer ved å regulere rammebetingelsene for, særlig ved å sikre håndhevelsen av avtalen. Gjennom surrogatkontrakten gjøres kvinner/gjør de seg selv til vareeiere. Men det er et tvilsomt handelsprivilegium. Dette er ikke en type kontrakter som bekrefter kvinner som fri og autonom vareeier på markedet. Tvert i mot avhender hun hele sin person. Ideologisk forutsettes det at hun gjør dette av altruisme, mens kontraktens logikk er forretningsmessig. Kontrakten kan, for hennes del, ikke sies opp på vanlig måte, mot erstatning. Det er altså ikke en rent forretningsmessig transaksjon allikevel.

Kvinnens frihet som individ innebærer at kvinner som biologisk mor med den spesifikke tilknytning til eget biologisk avkom nødvendigvis må sjaltes ut, bare på denne måten blir hun et individ.

Det vil si: Bare hvis hun ser bort fra det båndet mor-barn som utvikler seg under graviditeten, er hun et individ.

Er da ikke denne individuelle friheten en stor selvmotsigelse, hvordan kan frihet innebære at en gir fra seg sin egen frihet? Sett fra et *kontrakteoretisk* synspunkt er det ikke noe paradoksalt i dette. Individet

som eiendomsbesitter eier også seg selv, har eiendomsrett over sin egen person. Dette er den liberalistiske tradisjonen siden Locke. Dette forklarer imidlertid ikke hvorfor det er frihet å bruke denne eiendomsretten til å si fra seg innflytelse over seg selv. Det er forskjell på å kontrollere og avhende varer og å avhende seg selv. En har ikke et ytre forhold til seg selv på samme måte. Paradokset som oppstår når en tolker seg selv som eiendom har blitt forsøkt løst fra kontrakteoretisk hold ved å trekke et skille mellom *personen og arbeidskraften, tjenestene* som personen yter.¹³ Individet står fritt til å selge sin arbeidskraft, sine tjenester, uten at det anfekter personens frihet. Snarere er det slik at nettopp friheten til å inngå enhver kontrakt er friheten. Arbeidskraften eller tjenesteytingen løsrives altså fra resten av personen og sees som noe ytre, på linje med en vare. Men siden personen tross alt er en person er dette et svært *reduksjonistisk* syn: det deler opp noe som henger sammen. Det er også et *abstraherende* syn, tjenesten løsrives fra den personen den henger sammen med og gjøres til noe ytre, personen får et ytre forhold til seg selv. Det er også et fiktivt syn, for egentlig forsvinner ikke personen, og det er heller ikke meningen. Personen må være der for at tjenesten skal utføres. Personen må også lystre, for at kontraktens mål skal oppfylles. Paradokset løses egentlig ikke. Men denne *politiske fiksjonen* tjener til å tilsløre dette maktforholdet.¹⁴ Et maktforhold fremstilles her som et uttrykk for individets frihet, et maktforhold der kvinner sier fra seg beslutningsretten over livsområder som er vesentlige for henne. Paradokset er bare mulig dersom «tjenestene» sees som noe utenfor «personen».¹⁵ Tar en derimot utgangspunkt i et ikke-atomistisk, et helhetlig syn på mennesket, kan kontrakteoriens begrep om individuell frihet ikke opprettholdes. Prinsippet om frihet kan

heller ikke innebære et krav om ikke å være fri. Det er ikke frihet å være tillatt å avhende sin frihet.

Konsekvensene av å anvende kontraktteori på mor-barn-forholdet

Hva innebærer det egentlig å postulere at kvinner som inngår slike kontrakter, yter en tjeneste, slik kontraktteoretikere har gjort og at dette er noe relativt adskilt fra hennes øvrige person. Og er menn og kvinner like i dette? Er egg- og «barnedonasjon» det samme som sæddonasjon? Holder en kjønnsnøytral likhetstanke her? Hva blir konsekvensene av dette for kvinner?

Kvinnerns fysiske og psykiske integritet sjaltes ut.

Hun sees ikke som et helt individ, men som en som kan leie ut livmoren, analogt til seksuelle tjenester i forbindelse med prostitusjon. En ser helt bort fra kvinners opplevelser og følelser i forbindelse med svangerskap og fødsel (angrefristen som finnes i USAs adopsjonslovgivning er opphevet), kvinner bes betrakte seg selv som en ting, et instrument, som et objekt. Dette skjer både rettslig og faktisk. En kvinne som inngikk en surrogatkontrakt sa om graviditeten at «It was never my baby to feel». Hun kunne altså ikke utvikle noe forhold til det fremtidige barnet.

Men kontraktene bryter også biologisk-sosiale bånd fordi *formålet* med den er å bryte forbindelsen mor-barn i utgangspunktet, helt uavhengig om de nye teknologiene brukes eller ikke.

Bare ved å bryte båndet mellom mor og barn ser det ut til at kvinner blir et individ i kontraktteoretisk forstand, altså en som eier seg selv. Dette blir konklusjonen i forhold til lovgivning og rettspraksis som krever at kontrakten oppfylles og at erstatning ikke kan betales i stedet for barnet.

Dette gjelder særlig USA, og ikke Europa, der legaliseringen hittil ikke innebærer at statsmakten kan brukes til å håndheve kontraktene. Dermed er en sentral forutsetning for kommersialisering borte. Ifølge liberalistisk tradisjon og dens moderne utgave, kontraktteori, blir altså kvinner kun individ ved å eie, også seg selv. Dette er innholdet i det som har blitt karakterisert som «possessive individualism», individet er et individ fordi det er eiendomsbesitter, med eiendomsrett.¹⁶ Surrogatkontraktene innebærer imidlertid at kvinnen som eier av varen *bare* får retten til å avhende seg selv og sitt barn.¹⁷ *Men dermed blir hun selv vare.* Og forutsetningen for dette er at hun avhender morsretten. Bare ved at denne avhendingen av morsretten etableres, blir kvinnen en vare-eier og dermed en vare. Dette er det frie valg. Barnet gjøres også til vare. Kvinners biologi og dermed tilknytningen til barnet utdefineres før unnfangelsen, er en betingelse for at unnfangelsen skjer.

Kjønnsnøytraliteten diskriminerer kvinner som mødre, dvs. som kvinner.

Men dette betyr også at kvinner diskrimineres og nøytraliseres og nettopp der de er forskjellig fra menn, de føder barn. Dette er innholdet i likheten. Kontraktens fiksjon om de frie og framfor alt like individer blir her ekstra fiktivt, ettersom det nettopp per definisjon er kvinners evne til å føde barn og at mannen mangler denne evnen, dvs. det faktum at vi har tvekjønnet formering, som er utgangspunktet for hele kontrakten. Hvis kjønnene ikke var forskjellig hadde denne kontrakten aldri kommet i stand.

«En kvinne kan bare bli en «surrogatmor» så lenge hennes kvinnelighet vurderes som irrelevant og hun erklæres for «individ» som utfører en tjeneste. Samtidig kan hun bare bli en «surrogatmor» fordi hun er kvinne».¹⁸

Særlig ironisk blir dette når en husker på at

Giovanni da Milano: Jomfruens fødsel, malt mellom 1345 og 1370. Fra «La peinture gothique», Albert Shira, Genève 1954.

et hovedargument for innføringen av prøverørsbefruktnings og embryo- og eggdonasjon har vært at kvinner hadde rett til egne biologiske barn. Båndet mellom mor og barn er imidlertid helt utdefinert i surrogatkontraktene. Poenget er jo å bryte det opp fortest mulig. Og i motsetning til ved prostitusjon eller «seksuelle tjenester» kan ikke f.eks. en av samme kjønn tjene som «erstatning» her. Kjønnsnøytraliteten er altså temmelig illusorisk. Det er viktig å framheve at *det er surrogatkontrakten som skaper dette individet*: Bare dersom to kjønnsnøytrale individer er parter i kontrakten, er kontrakten gyldig. Hvis ikke, dreier det seg om barnesalg. Dette, at det dreide seg om individer, som inngikk en kontrakt om kjøp og salg av tjenester, ikke barnesalg, var nettopp forutsetningen for at kontrakten om Baby M ble kjent gyldig i

første omgang. I domspremissene het det at:

The money to be paid to the surrogate is not being paid for the surrender of the child to the father... The biological father pays the surrogate for her willingness to be impregnated and carry his child to term. At birth, the father does not purchase the child, it is his own biologically genetically related child. He can not purchase what is already his.¹⁹

Argumentet ovenfor var en konstruksjon for å omgå forbudet mot slaveri og dermed barnesalg. Opp mot dette kunne en hevde at det er ikke lov å kjøpe egne barn heller. Biologiske forbindelser legitimerer ikke salg. Men sitatet peker også på det biologiske farskapets betydning. Interessant for denne diskusjonen om kontraktfrihet er det først og fremst at selve kontrakten her ble sett på som noe som *sikret det biologiske*

farskapet. Dette blir konsekvensen av «kontraktdeterminismen» og at kontrakten er uoppsigelig for kvinners vedkommende. Det ser dermed ut til at:

Surrogatkontraktens kjønnsnøytrale form sikrer det biologiske farskapet, innholdsmessig sett.

Ved å dele opp kvinner i et altruistisk og i et kontraherende individ, gjøres også barnet til eiendom, og til en annens eiendom, dvs. mannens. Men hva slags «eiendomsoverdragelse» er egentlig dette? Dersom faren ikke kan kjøpe det som allerede er hans? Det er utilstrekkelig å se bare på avtalens *form* – innholdet blir viktig, selv om kontraktformen er en *nødvendig forutsetning* for å realisere nettopp dette innholdet. Spørsmålet må egentlig omdefineres til en barnefordelings sak. Dette er da også realiteten i en del senere rettssaker. Dermed blir spørsmålet brakt ut av kontraktretten og over i ektefelle- og familieretten. Nettopp kombinasjon av kontraktrett og ekteskapslovgivning er etter min oppfatning illustrerende for hva dette dreier seg om: et «ekteskaps»liknende forhold realisert gjennom kontraktretten.

Det var det *biologiske* farskapet som var grunnlaget for å hevde at kontrakten ikke dreide seg om barnesalg. Men da er det også egentlig snakk om en form for ekteskap. «Surrogatmoren» er egentlig en surrogatkone, surrogatkontrakten egentlig erstatning for et ekteskap, og kontraktbruddet egentlig en skilsmisse, med påfølgende tvist om foreldreretten. Flere mødre som har født etter surrogatkontrakter, har gått til rettssak i USA for å beholde sine barn, og tapt.²⁰ Baby M-saken er ikke enestående. Mer enn en forretningsmessig transaksjon er surrogatkontrakter en måte å regulere farskapet på. Til forskjell fra moderskapet er sosiale og juridiske konstruksjoner nødvendige.

Surrogatkontrakter er dermed *en ny familierettslig oppfinnelse*.

Surrogatkontrakter bør sees som et ekteskap i kontraktform, men hva slags?

Å analysere surrogatkontraktene som en form for ekteskap, reiser spørsmål om hva slags ekteskap. I gamle dager ble de to til en – nemlig mannen – ifølge gammeldagse europeiske ekteskapsritualer. Kvinner hadde juridisk heller ingen rett til barna etter skilsmisse, det begynte de først å få i vårt århundre (Europa/USA). Som i gammeldagse ekteskap blir surrogatkontrakter i sin absolutistiske, kontraktdeterministiske utgave, en måte å sikre menn barn på. Flere andre tolkninger av hva slags ekteskapsform dette er, er også mulig. I realiteten dreier disse kontraktene seg om en ny måte for menn å få barn på, gjennom kjøp av kvinner. Er det brudekjøp? Flerkonneri? Reproductiv prostitusjon? Flermenneri? En del av kvinnene som inngår disse kontraktene er jo gift fra før.

Det kontraktteoretiske paradigme forutsetter at individets frihet kan kombineres med avtaler som innebærer stor grad av underkastelse under andres autoritet, personene yter jo bare en tjeneste, ikke seg selv. I forrige århundre ble kvinners frivillige underkastelse i ekteskapet forutsatt og sett på som uproblematisk. Men ikke av alle, og slett ikke av mange kvinner.

Ser en på surrogatkontraktens betingelser og rettsvesenets anvendelse av kontraktdeterministiske synspunkter, blir spørsmålet om vi ikke står overfor en liknende utvikling innenfor lovreguleringen av de nye forplantningsteknologiene. Å hevde farens fortrinnsrett ved barnefordelings saker er også å bringe til livet en patrilineær tradisjon fra Aristoteles. Bare mannens sæd er det skapende prinsipp. Kvinners bidrag til forplantning er å være et kar. Denne utviklingen bør også sees i sammenheng med andre familierettslige endringer, f.eks. styrking av fedres

rettigheter i lovverket i en rekke europeiske land.²¹ Et sentralt spørsmål er derfor hvilken rettslig stilling kvinner som mødre egentlig får i den nye lovgivning. Og hvilken får fedre? Både fra historien og fra aktuelle eksempler på surrogatkontraktors håndheving fra offentlige myndigheter, må en trekke den konklusjon at nye teknologi ikke er nødvendig for å kontrollere kvinner som mødre. (Se anmeldelsen av M. Atwood: *The Handmaid's Tale*, i dette nr. av *Nytt om Kvinneforskning*). Troen på det mannlige prinsipp som det egentlig skapende, er først og fremst et kulturfenomen. Biologisk involverer kvinner hele seg på en annen og mye mer omfattende måte enn menn. Et viktig spørsmål er imidlertid hvordan de nye teknologiene griper inn og evt. styrker/ender disse kulturelle definisjonene eller skapelsesberetninger om kjønnenes plass.

Konklusjon:

Kontraktens kjønnsnøytralitet er egentlig basert på en mannlig norm basert på menns biolog

Kontraktene utdefinerer kvinners stilling som biologisk mor. Den naturrettslige tanke at moren er hun som føder, sjaltes ut. Gjennom surrogatkontraktene blir kvinner tilgjengelig for menn med kjøpekraft. Statsmakt og lovverk tas i bruk for dette. Kvinner yter reproduktive tjenester. Surrogatkontraktene legitimeres med likhet og frihet, men er preget av selvmotsigelser. Gjennom kjønnsnøytraliteten realiseres det patriarkalske paradoks at to blir til mannen. Barnedonasjon (og eggdonasjon) settes lik sæddonasjon. Men verken barnet eller egget er ytre til kvinners kropp. Den eneste kroppsdel som lett kan avhendes her og derfor muligens kan betraktes fra en eiendomssynsvinkel, er nettopp sæd. Den blir ytre i forhold til menns kropp gjennom unnfangelsen. Likevel er det denne biolo-

giske varianten av mennesket som gjøres til målestokk for likheten. Det vil si at den diskontinuitet som for menns vedkommende er naturgitt i forplantningen overføres til kvinner: Ved surrogatkontrakter fragmenteres moderskapet. Sædceller er dessuten den eneste kroppsdel som, fordi de kan lett avhendes, kanskje kan betraktes som individets eiendom. Kvinners subjektivitet og spesifikke tilknytning til barnet gjennom svangerskap og fødsel utdefineres dermed før unnfangelsen, ja er forutsetningen for at kontrakten overhodet kommer istand. I denne forstand er kjønnsnøytralitet kvinnediskriminerende. Gitt en del av de nord-amerikanske tilfellene og det faktum at kontraktene kan håndheves, reises spørsmålet om kvinner har noen naturlige umistelige rettigheter som mødre, som staten må beskytte og som dermed også vil måtte begrense både menns og kvinners kontraktfrihet.

Brita M. Gulli
NAVF-stipendiat
Alternativ Framtid

Noter

1. Her har raten ligget på hele 80 tallet. (Det første «prøverørsbarnet» ble født i 1978.) Frankrike rapporterer 7% fra de beste klinikkene i 1984. Tall for England for 1985 var 8%, se *Issues in Reproductive and Genetic Technologies*, nr. 1, 1988, s.17, Pergamon press. Nye resultater ligger noe over dette, mellom 10% (Australia, New Zealand) og 13% (USA). Se Wagner og Clair, *Lancet*, 1989, s. 1028. I vurderingen av tallene er det imidlertid viktig å være oppmerksom på hvem som utgjør 100%: Er det alle kvinner som har forsøkt hormonstimulering for å skape egg, eller er det bare dem for hvem denne prosedyre resulterer i et kunstig befruktet egg som så overføres? Det er også viktig å skille mellom et og flere forsøk, da flere forsøk øker sjansen for å bli gravid, men øker også faremomentene ved den kraftige hormonstimuleringen av eggstokkene. Prosenttallene oppgitt hos Wagner og Clair regner fødsler pr. forsøk og i begrepet forsøk er omfattet også de kvinnene som forsøkte hormonstimulering, men ikke kom så langt at befruktet(ede) egg ble overført. Det er urimelig å

- definere ut denne gruppen når effektiviteten vurderes. Hva så med Norge? I Norge ble det i perioden 88/89 født 350 barn. Ca 15% av kvinnene som gjorde «et behandlingsforsøk», fødte levende barn, ifølge Mennesker og bioteknologi, Etikktutvalgets innstilling, Sosialdepartementet, 1990, s. 126. Åpenbart gjelder dette tallet bare de kvinner som fikk overført befruktet(ede) egg. Regner en inn i prosentbasen også de kvinnene som ikke kom så langt (26%), faller imidlertid prosenten til ca. 11% pr. forsøk. Tallene gjelder hele Norden 1988/89. Kilde: brev fra professor Molne til Etikktutvalget 16.2.90, basert på en undersøkelse av K.G. Nyggren, Sofiahemmet, Stockholm. Tallene tyder altså på at de nordiske resultatene ikke er noe særlig bedre enn resultatene fra andre land, slik Etikktutvalget ser ut til å mene. WHO betrakter IVF som et eksperiment, ikke en behandling. Marsden Wagner, som er leder for WHO's regionale kontor for helse-spørsmål for mor og barn og Patricia A. St. Clair, Medisinsk fakultet, Washington Universitet, Seattle, peker i ovennevnte artikkel i *Lancet* på at det ikke finnes noen grundige undersøkelser av klinikker som driver IVF, sammenliknet med andre metoder for å helbrede fruktbarhet, basert på tilfeldig utvalg av klinikker. De fleste data er basert på resultater fra enkeltklinikker eller klinikker som frivillig legger sammen sine resultater. Mange vil hevde at til tross for at IVF nøkternt sett er en lite suksessrik metode, er ca 10% sjans bedre enn ingen. Utenlandske undersøkelser viser imidlertid at også blant kvinnene på ventelister til IVF/embryo-overføring var det mellom 7 og 28% som unnfanger naturlig enten før behandlingen eller innen to år etter at den er avbrudt. Ser en bort fra kvinner med tette eggledere viser noen undersøkelser at mellom 12 og 25% blir gravide. (Wagner og Clair, op.cit.) Forfatterne peker på at nettopp disse resultatene reiser spørsmål om validiteten i de vanlige effektivitetsmålene, siden ingen av disse reflekterer forskjellene mellom resultatene for kvinner som forsøker IVF sammenliknet med de som ikke gjør det, eller med sammenliknbare kontrollgrupper, eller sammenliknet med kvinner som tar vanlig infertilitetsbehandling.
2. Den svenske offentlige utredningen «Kvinnan och foster, två individ» (SOU nr. 51,1989) er et eksempel, et annet den norske utredningen «Mer enn gener» fra Kirkerådet, 1989.
 3. Anna Waldschmidt, The embryo as a legal entity – Woman as a fetal environment. The new German law on reproductive engineering and embryo research, i *Issues in reproductive and genetic Engineering, Journal of International Feminist Analysis*, no. 3,1991.
 4. Ifølge bokanmeldelse i *Nature*, vol. 345, 31. mai, 1990, av en anmelder ved navn Locke. Dette er det eneste totaltall jeg har funnet i den nordamerikanske litteraturen.
 5. Christine Ewing, «At Issue», i «Reproductive and Genetic Engineering», no. 2, 1991.
 6. Se Susan Inces' beskrivelse av sitt forsøk på å bli kontraktmor hos et firma (Arditti et al., 1989, s. 99 ff.). Hun forteller også om psykologisk forhåndstesting av kandidatene, først og fremst for å finne ut om de var lydige. Susan Inces' aktivitet var undersøkende journalistikk.
 7. Med de begrensninger på selvbestemt abort som kommer i USA, kan det imidlertid godt bli lov igjen med slike avtaler, uten at det er ukonstitusjonelt.
 8. Lori B. Andrews, Alternative Modes of Reproduction, i Cohen og Taube, *Reproductive Laws for the 90ies*, 1989.
 9. Gene Corea, *The Mother Machine*, 1985.
 10. Ved vanlig adopsjon er det i USA innebygget en angrefrist etter at avtale om abort er inngått. Dette gir kvinner anledning til å ombestemme seg etter fødselen. Penger er ikke involvert. Slik sett er surrogatkontrakter omgåelse av vanlig adopsjonslovgivning og praksis, og gir mye mindre beskyttelse for kvinner enn denne lovgivningen gjør.
 11. Broddribb, 1988.
 12. Janice G. Raymond refererer til et forslag fra den amerikanske legeorganisasjonen om nasjonale standarder for surrogatkontrakter, også angående kvinners oppførsel. Se artikkel av henne i *Reproductive and Genetic Engineering*, no. 1,1989.
 13. Pateman, 1988.
 14. Dette kan også illustreres i et vanlig arbeidsgiver-arbeidstaker forhold som vi fritt har inngått: Dersom jeg som arbeidstaker skulle dele opp arbeidsoperasjonene i en rekke enkeltkontrakter, hvis betingelser forhandles hver gang, ville det bli vanskelig å være arbeidsgiver. Arbeidsgivers styringsrett er da også innarbeidet i lovgivningen. Se Pateman, 1988, kap. 3 for en grundig analyse av denne siden ved kontraktteori. Det er forøvrig nøyaktig de samme argumentene som brukes for å begrunne prostitusjon.
 15. Se f.eks. Malm (1989) for argumenter for surrogatkontrakter på dette grunnlag.
 16. MacPherson, «Possessive Individualism. Hobbs to Locke», *Oxfords Paperbacks*, 1979.
 17. Som nevnt tidligere, viste det seg jo at kontrakten var uoppsigelig for henne, i og med at erstatning ikke kunne betales. Hans «oppsigelsesvern» var derimot kontraktfestet.

18. Pateman, 1988, s. 217.
19. Sitert etter Pateman, 1988, s. 213.
20. Ifølge Chesler, 1990, går de fleste kvinner ikke til sak. Det kan være flere grunner til dette. De ønsker det ikke, eller de ser ikke muligheten selv om de skulle ønske det. I Klein m.fl.: *Infertility*, (1989) er flere kvinner som har angret surrogatkontraktene intervjuet. I USA finnes også en organisasjon mot surrogatkontrakter grunnlagt av kvinner som har vært «surrogatmødre».
21. Se f.eks. Carol Smart, *Feminism and the Power of Law*, Routledge, 1989.

Litteratur

- Arditti, R., R.D. Klein og S. Minden. *Test-Tube Women. What Future for Motherhood?* Pandora, London, 1989.
- Bardotti, R. Organs Without Bodies. I *Difference*, 1,1, 1989.
- Baruch, D'amo og Seager (red.). *Embryos, Ethics and Women's Rights*. The Haworth Press, New York, 1988.
- Broddribb, S. Women and Reproductive Technologies, Prepared for The Status of Women Canada First Draft. May 20, 1988.
- Chesler, P. *Sacred Bond. Motherhood under Siege*. Virago Press, London, 1990.
- Cohen, S. og N. Taub (red.). *Reproductive Laws for the 1990s*. Humana Press, Clifton, New Jersey, 1989.
- Corea, G. *The Mother Machine*. The Womens Press, London, 1985.
- Frost, L. Reproduktionsteknologi: Rettigheds-, procedural- eller omsorgsetikk? I *Tidsskrift for Rettsvidenskab* nr. 2, 1989.
- Frost, L. Retfærdighet: Om Rawls og Habermas og om kvinderetten som et utopisk prosjekt. I *Retfærd* nr. 40, 1988.
- Frauen gegen Gen- und Reproduktionstechnologien, Beitrage vom 2. Bundesweiten Kongress, Frankfurt, 28.-30. 10, 1988. Herausgegeben von P. Bradish, E. Feyerabend, Ute Winkler im Auftrag der Kongressvorbereitergruppe, Frauen-offensive, Munchen 1989.
- Franke, F. *Ich war eine Leihmutter*. Konkret Literatur Verlag, Fulda, 1989.
- Gulli, B.M. De nye gene- og reproduksjonsteknologiene og kvinnebevegelsens kritikk. I *Retfærd* nr. 45.
- Gulli, B.M. Feministiske verdier som grunnlag for kritikk av de nye gene- og reproduksjonsteknologiene. I Hellum, Syse og Sinding Aasen (red.). *Natur, menneske og fødselsteknologi. Verdivalg og rettslig regulering*. Ad Notam forlag, Oslo 1990.
- Hauge, A. *Vidunderlige nye barn. Fra livmor til laboratorium*. Kirkelig Kulturverksted, Oslo 1988.
- Hellum, A. Moderskap, teknologi og rett. I *Retfærd*, nr. 36, 1987.
- Hellum, A. Law and modern technology. I *High Technology and Law. A critical Approach*. Institute of Political and Legal Sciences, Budapest, 1989.
- In the Matter of Baby M. Digest of Amicus Brief of Foundation on Economic Trends et al. To: Supreme Court of New Jersey.
- Klein, R.D. (red.) *Infertility. Women speak out about their experiences of reproductive medicine*. Pandora Press, 1989.
- Koch, L. *Ønskebørn*. Rosinante, Charlottenlund, 1989.
- Malm, H.M. A Reply to Ketchum. I *Hypatia*, vol. 4, no. 3, 1989.
- MacPherson, C.M. *Die Politische Theori des Besitz-individualismus von Hobbs bis Locke*. Frankfurt 1983.
- Overall, C. *Ethics and Human Reproduction. A Feminist Analysis*. Allen & Unwin, 1987.
- Pateman, C. *The Sexual Contract*. 1988.
- Rotman, B.K. *Recreating motherhood*. N.Y., 1989
- Rotman, B.K. Testimony, New York State Senate Hearings on «Surrogate Motherhood», Dec. 8, 1988.
- Reproductive and Genetic Engineering. Tema i *Journal of International Feminist Analysis*, nr. 1, 1988.
- Smart, C. *Feminism and the Power of Law*. Routledge, 1989.
- Mennesker og bioteknologi. Etikktutvalgets innstilling, Sosialdepartementet 1990.
- Stabel, I. Rett og teknologi – eksempelet fødselsteknologi. I *Retfærd*, nr. 43, 1988.
- Stanworth, M. (red.). *Reproductive Technologies. Gender, Motherhood and Medicine*. Polity Press, Basil Blackwell, Cambridge 1987.
- Stepan, J. International Survey of Laws on Assisted Procreation, Publications of the Swiss Institute of Comparative Law.
- Spallone, S. and D. Lynn Steinberg (red.). *Made to order, The Myth of Reproductive and Genetic Progress*. Pergamon Press, 1987.
- Spallone, P. *Beyond Conception*. Macmillian, London, 1989
- Wagner og Clair. Are In-Vitro Fertilization and Embryo Transfer of Benefit to all? I *Lancet* 28. oktober 1989, s. 1028.

Reproduktionsteknologi – et tveægget sværd

Om barnløshed, modning og misundelse

Av Birgit Petersson

Det er vigtigt, at vi som kvinder forholder os til, hvilke kræfter der ligger bag den moderne teknologis indførelse. Med udgangspunkt i IVF (in vitro fertilisation) diskuteres nogle af disse kræfter, bl.a. mænds misundelse over kvindens evne til at føde børn samt den umodenhed, der fremmes i og af det moderne sundhedssystem.

K var en 35-årig kvinde, der igennem en lang årrække ikke havde beskyttet sig mod graviditet, uden at hun var blevet gravid. Hun selv var meget i tvivl, om hun ønskede et barn, men gik med til at lade sig undersøge hos en gynækolog, fordi ægtefællen gerne ville have et barn. Hun og ægtefællen blev undersøgt, uden at der påvist var unormale forhold. Gynækologen anbefalede alligevel hormonel stimulation af ægløsningen. Dette gennemførtes nogle gange uden indtruffen graviditet. Da det amtslige sygehus påbegyndte behandling med reagensglastechnik, blev hun henvist til behandling der. I ventetiden blev kvinden, der også gik til psykologisk behandling for en angstneurose, gravid. I behandlingsforløbet var det blevet klart, at kvinden ikke ønskede et barn, fordi hun var bange for at komme til at skade det. Af samme grund havde hun heller ikke turdet passe andres børn. Da kvinden i sin behandling var blevet klar over, hvor hendes angst stam-

mede fra, svandt hendes ulyst til at blive gravid. Det var sideløbende med, at hun erkendte disse følelser, at hun blev gravid.

I disse år er der talt om et stigende antal par, der søger behandling for barnløshed (infertilitet). Man regner med, at mellem 10 og 15 % af alle par har så store problemer med at få børn, at de kategoriseres som barnløse. Man ved ikke, om tallet er stigende, for det kommer bl.a. an på, hvordan man definerer barnløshed. Man regner med, at 80-90 % af de par, der ønsker at få børn, bliver gravide indenfor det første år. De næste 5-10 % opnår graviditet indenfor det næste år. Som man kan se, er der uorden i regnskabet, når man, samtidig med at man siger, at næsten 100 % vil blive gravide indenfor et par år, siger, at 10-15 % er «barnløse». Det er fordi man definerer dem, der ikke bliver gravide indenfor 2 år som barnløse. I disse år har specialisterne endda ændret definitionen, således at kvinder, der ikke er blevet

gravide efter 1 år, regnes som «barnløse». Det betyder bl.a., at man vil kunne dokumentere et stigende behandlingsbehov. Men også at behandlingsresultatet statistisk set vil blive pænere, fordi en del bliver gravide på hel normal vis.

Men hvad er det, der gør, at vi – og lægestanden – definerer par som barnløse, blot de ikke har opnået graviditet inden 1-2 år? Vi har jo alle oplevet kvinder, der er blevet gravide efter et langt samliv, eller som er blevet gravide, efter de har valgt at adoptere et barn. I lægebrevkassen i Alt for Damerne, som jeg er med til at redigere, får vi et utal af breve fra kvinder, der er nervøse for ikke at kunne blive gravide, blot de har haft samleje uden prævention nogle måneder. Hvad er det, der gør, at de tror, at der er noget i vejen med dem, hvis de ikke straks får deres ønske opfyldt? Tingene skal ske effektivt og straks, mener man. Og dette understøttes af de medicinske definitioner og ændringer af grænserne for, hvad man kalder barnløshed. For mig at se er dette også et eksempel på, at vi ikke tør tro på de ting, vi selv erfarer eller ved, men straks skal have eksperter draget ind i problemstillingen.

Jeg lavede i 1978 sammen med Jack Bryø Jensen en undersøgelse af 210 førstegangsgravide kvinder (Jensen og Petersson 1982). Langt de fleste var blevet gravide inden for det første år, men en del havde prøvet i flere år, og en enkelt var blevet gravid efter 15 år. Både hun og hendes mand var dog blevet undersøgt, og der var fundet normale forhold. De havde derfor ikke ønsket at få behandling.

Allerede det, at vi bruger ordet barnløs i den medicinske sprogbrug, understøtter, at her har vi et medicinsk problem. Men det er jo langt fra altid tilfældet. Vi kan være barnløse, fordi vi fravælger børn eller heteroseksuelt samliv. Vi kan også være barnløse, fordi vore børn er døde.

I bogen *Børn for enhver pris* diskuterer

*Den gravide mann
(ill.: Rose Marie Tillisch)*

forfatterne disse forhold og undrer sig også over de snævre medicinske definitioner (Parseval og Janaud 1984). De stiller det relevante spørgsmål: Er det nu også en sygdom ikke at kunne få børn? I en række tilfælde kan man finde årsager til barnløsheden, f.eks. følger efter betændelsestilstande, men i mange tilfælde findes der helt normale forhold. Alligevel behandler man medicinsk i disse sidste tilfælde.

Er det ikke lige så vigtigt – måske endda vigtigere – at man i sundhedssystemet

sætter grænser for behandling og respekterer, at f.eks. indre faktorer kan være afgørende. Bl.a. ser vi jo ofte, at kvinder bliver gravide efter partnerskift – nogle vil sige, at der kunne have været immunforhold i kvindens sekret, der gjorde, at sæden fra deres tidligere partner ikke kunne komme til at befrugte kvinden. Men man kan også tolke det sådan, at kvinden – og måske også manden – på et ubevidst plan afviste at blive gravid med den pågældende, eller havde en indre årsag, f.eks. angst til ikke at ønske barnet. Og at det måske var det bedste. Det forhold, at nogle kvinder vælger abort, når de bliver gravide efter lang tids behandling mod barnløshed viser kompleksiteten af dette spørgsmål. Men i behandlingssystemet vælger man som regel at springe alle disse forbehold over og blot tage ægget ud og befrugte det. Man må ikke overse, at med disse teknikker kommer der til at ligge et pres på kvinder, der ikke ønsker eller er tvivlrådige over for det at blive gravid. Og vi er sjældent opmærksomme på, hvor stort et socialt pres der ligger på kvinder, for at de skal blive gravide.

Hvad er det hos os, der gør, at vi ikke kan se tiden an, at vi ikke kan bære, at tingene ikke straks lykkes, når vi har bestemt os for noget. At få et barn er ikke nogen leg – det er en alvorlig beslutning. En beslutning der stiller store krav til parret. Er det ikke vigtigt, at det er noget, vi modnes med, at vi så også må bære, at det ikke bare sker her og nu? At vi kan bære at blive skuffede. Den tekniske løsning er et eksempel på, at lægevidenskaben er med til at understøtte det, jeg kalder det umodne, utålmodige i mennesket. Selv om man ikke vil godtage, at der f.eks., som det er min erfaring, i nogle tilfælde ligger en psykologisk forklaring bag barnløsheden, men ligefrem mener, at alt er forårsaget af en fysisk defekt, mener jeg, man fra lægeside er med til at understøtte eller lave en alvorlig normindsnævring ved den hurtige anven-

delse af de tekniske løsninger. Nemlig at man kun er en rigtig kvinde, hvis man får børn. Det, at kvinder nærmest bliver besat af ønsket om at få et barn og går med til mange sundhedsskadelige ting for at få dette ønske opfyldt, siger noget om styrken i det sociale pres på dette område. Alt må prøves, intet må lades uprøvet.

Stærke kræfter

Jeg har nævnt, at der ligger et pres fra lægeside i behandlingen af barnløshed. Jeg mener ikke, at der er tale om et bevidst pres, men noget der finder sted på det ubevidste plan. Det vil jeg vende tilbage til. Behandlerne vil derfor ofte indvende, at det jo er kvinderne selv, der kommer og søger hjælp. Hvad andet skal man så gøre end at hjælpe?

Jeg mener, vi meget langt er blinde over for, hvilke kræfter der styrer, når behandlingsbehov opstår, og når det afgøres, hvilken behandling der skal bruges, ikke mindst når det drejer sig om kvinders biologi.

Germaine Greer har for nylig meget skarpsindigt illustreret en række af disse kræfter med udgangspunkt i behandlingen af midaldrende og ældre kvinder med østrogen (Greer 1991). Jeg vil her alene bruge reproduktionsteknologien som udgangspunkt, men pege på at der er mange paralleller til, hvad der sker på andre områder.

Ønsket om at finde noget nyt, ønsket om berømmelse og anerkendelse er blandt disse kræfter. Økonomi er en anden. Det er ofte i mødet mellem disse to kræfter, ny teknologi indføres. Den danske forsker Inger Stauning har bl.a. belyst dette ud fra, hvordan ultralydsscanning blev en almindelig undersøgelse af gravide (Stauning 1990). Også IVF (in vitro fertilisation) styres i allerhøjeste grad af økonomiske kræfter. Det er stort set *kun* et medicinal-

firma, der har de medicamina, der skal bruges, nemlig SERONO. Og vi ved nu, at denne fabrik har opkøbt nogle af de centre i England, der har været førende inden for IVF, Bourne Hall i Cambridge og Hallam Clinic i London. Det menes, at de også har opkøbt centre i Spanien og Frankrig, og nu hvor disse behandlinger er tilgængelige på private klinikker i Danmark, bl.a. på Mermaid Clinic, er det også muligt her. Dette er yderligere en tendens, der viser økonomien og tingsliggørelsen i fødselsteknologien. Børn som en handelsvare, en ting vi blot har krav på (Frost 1991).

Blandt andre kræfter er misundelse og forsøget på at undgå følelser som smerte og lidelse. Det er disse ting samt nogle af følgevirkningerne på mennesker, som jeg vil belyse i det følgende.

Behandleren

I bogen *Det gennemsigtige æg* fortæller en af «fædrene» til det første franske reagensglasbarn Amandine om ceremonien, når de opsatte de æg, der var befrugtet uden for livmoderen. De havde arrangeret det, så der blev spillet dæmpet kirkemusik i det store mørke rum, hvor der så kom til at herske en andagtsstemning, som både påvirkede behandlerne og patienten. Han nævner, at de også havde overvejet at tænde stearinlys for at forstærke stemningen, men havde afstået fra det. Forfatteren og forskeren lægger ikke skjul på, at der var en stemning af samleje samtidig med, at det også står klart, at det var *behandleren*, der afleverede et foster til kvinden. At det også oplevedes sådan af kvinden, viser en bemærkning fra en af kvinderne til ægtefællen. Hun citeres for at sige «Jeg har elsket med alle tre» (Testart 1988).

I dag tales der om IVF eller behandling af barnløshed ved reagensglasmetoden, som om det var den naturligste sag i verden. Det fremstilles, som om det kun er for få res-

sourcer, der begrænser succesen. Og selv om man diskuterer bivirkninger, affærdiges indvendingerne med en arrogance, som burde få os til at sætte hælene i, for tydeligere kan det ikke signaleres, at der er ting, man ikke ønsker eller tør diskutere (Phillip 1988). Men af en eller anden grund kommer der kun få reaktioner. Er det fordi, vi føler os for afmægtige, eller er det fordi, vi er blevet så vant til, at der bliver løjet, at vi ikke orker at reagere? Eller er vi allerede så præget af Imagologien, at vi lader os forføre uden moralske overvejelser? Det er i bogen *Udødeligheden*, Milan Kundera indfører betegnelsen Imagologi i modsætning til Ideologi, og det er næppe noget tilfælde, for det er jo netop i samfund, hvor døden fornægtes, at tingene bliver overfladiske (Kundera 1990). Og liv/død-problematikken – eller rettere fortrængningen af døden som en mulighed – bliver tydeligere og tydeligere, når vi begynder at belyse de medicinske teknologier (Pindborg 1989).

Troen på, at man kan overvinde alt – endog døden – er måske i sidste ende den egentlige baggrund for dele af den medicinske teknologiske udvikling.

Men hvorfor skal vi reagere på IVF og fosterteknologien i øvrigt? Er det ikke blot nogle enkelte militante feminister, der vil se IVF som en sidste krampagtig metode – udviklet af mænd – til at beherske kvindeskroppen, som Testart anfører, og som er hans forskerholds begrundelse for at indlede et samarbejde med to kvindelige biologer.

Jeg vil i det følgende argumentere for, at det er nødvendigt at reagere ud fra to hypoteser:

- a) At IVF er et led i mænds forsøg på at erobre fertiliteten, og at behandling af barnløse kvinder blot er en bivirkning i denne proces.
- b) At fosterteknologien og den indsnævring af normaliteten, der er dens følge, er et forsøg på at undgå følelser som sorg og

smerte, men også en parallel til erobringen af fertiliteten: nemlig et ønske om at skabe et perfekt barn – og måske endda et forbedret barn.

Livmodermisundelse

I alle samfund, er det kvinder, der føder børn, men i nogle tredieverdens lande er det mændene, der viser smerter og lægger sig i seng efter fødslen, mens kvinderne går ud og fortsætter arbejdet i marken.

Naturligvis må en sådan adfærd sættes ind og tolkes ud fra en lokal sammenhæng, men for mig illustrerer denne adfærd noget af det, der foregår i mange mænds underbevidsthed, nemlig livmodermisundelse. Det er sjældent, at denne misundelse nævnes, men det sker dog. Bl.a. undrer den danske psykoanalytiker Færgemann sig over, at den ikke omtales oftere, fordi det er noget, han igen og igen støder på i sin analytiske praksis (Færgemann 1982). I de senere år har Peter Thielst taget den op (Thielst 1991). Jeg tror, at denne livmodermisundelse eller moderskabsmisundelse omtales meget hyppigere, end vi har været opmærksomme på. Men den omtales ikke direkte, men som en projektion, nemlig som penismisundelse. Med en projektion menes, at man forskyder en uønsket, farlig eller forbudt følelse til en anden person. Jeg mener ikke dermed, at kvinder ikke kan være misundelige på mænd eller noget mænd har, men det er i hvert fald ikke min erfaring også ud fra en lang analytisk praksis, at kvinder lider af penismisundelse. Tværtimod er de stolte over at være i stand til at føde børn. Nogle enkelte forskere har filosoferet over, hvad årsagen til denne misundelse kunne være. Ellen Nielsen nævner, at fødeevnen forekom at give kvinden en art udødelighed, nemlig i børnene, og manden pintes af ikke at kunne skaffe sig denne udødelighed (Nielsen 1988).

Misundelse er en følelse, der af en eller anden grund er skamfuld og forbudt. Men misundelse er også en almen følelse, som kan bruges både konstruktivt og destruktivt. Det er i allerhøjeste grad en følelse, der kan bruges til udvikling og modning, hvis vi vedkender os den. Men fordi den er så skamfuld, fordi den handler om, at vi får følelsen af ikke at være noget værd, ikke at have det den anden har, så er det en følelse, vi med stor kraft søger at fortrænge. Jeg har i anden sammenhæng uddybet forskellige aspekter af misundelsen (Petersson 1992). Her vil jeg illustrere den ud fra en af den franske priorinde, læge m.v. Hildegard von Bingen's tekster:

«Jeg er ethvert umådeholds vogter og beskytter. Menneskets hele grokraft driver jeg ud, så godt jeg kan. Rimelige ord gider jeg ikke høre på. Og var de i tal så talrige som sandet i havet og så kloge som slangen, så fornægter jeg dem alligevel, mig kan de ingen modstand yde. For jeg bliver kaldt helvede. Og så trækker jeg denne mængde til mig og smudser alt det til, som Gud har skabt. Når jeg ikke selv kan besidde det strålende og det skønne, så vil jeg da i det mindste trække det ned i skidtet. Og om så alle forhånede mig som natten og besprojtede mig med deres vand, så er jeg dog hurtigt tør igen. Min måde at tale på er som pile i mørket, og alle, der kalder sig trohjertede mennesker, ødelægger jeg. Min kraft er som nordenvindens. Alt, hvad jeg besidder, rækker jeg videre til hadet. For hadet stammer fra mig og er endnu ringere end mig.» (Bingen 1158).

Ud fra min terapeutiske erfaring – og fra mig selv – er den almindeligste måde at håndtere misundelse på at rette aggressive følelser mod det, den anden har og bekæmpe ham/hende i stedet for at glæde sig og selv finde måder, man kan få del i det, man savner. Meget ofte er det muligt, hvis man tør vedkende sig disse følelser, at udvikle de egenskaber eller få del i de ting, andre har. Men når det drejer sig om evnen til at føde børn, er det hidtil noget, en mand har måttet erkende, alene er en egenskab, kvinder har. Jeg mener, at dette faktum er en af de faktorer, der er medvirkende til, at

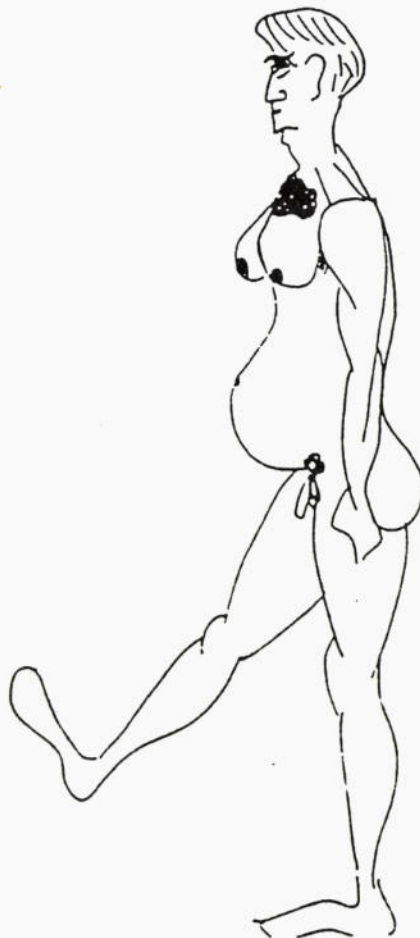
der overalt i verden sker en undertrykkelse af kvinder, ligesom jeg mener, det er en del af forklaringen på det intensive arbejde, der udføres med henblik på at kunne få børn til at udvikle sig uden for livmoderen. Hele IVF teknologien er en del af denne udvikling. Det er en teknologi, der starter, fordi man gerne vil have adgang til det befrugtede æg. At man nu «sælger» den med argumentet, at denne teknologi kan behandle barnløse, er blot en bivirkning.

Konsekvenser af IVF

I Marge Piercey's utopi «Kvinde ved tidens rand» er det en maskine, der fungerer som livmoder, og både mænd og kvinder ammer barnet, efter det er taget ud af maskinen (Piercy 1980). Det er for mig at se umuligt at forestille sig, hvad konsekvenserne af, at moderskabet fjernes fra kvinden vil være. Man kan tænke sig, at en positiv ting vil være, at undertrykkelse så ikke er nødvendig. Men der er nogle meget iøjnefaldende problemer, nemlig at den tætte kontakt, der er mellem foster og krop under svangerskabet vil mangle. Det kan naturligvis være positivt, hvis kvinden forholder sig negativt til fostret eller udsætter det for skade, f.eks. på grund af misbrug af alkohol eller medicin. Vi ved i dag, at fostret påvirkes af moderens tilstand under graviditeten, f.eks. fortrænger hun, at hun er gravid, mens hun venter på svar på fostervandsprøver, noget der igen påvirker fostret (SOU 1989). Men et er, at den negative effekt i nogle enkelte tilfælde kan undgås. Hvad er det, der gør, at vi ofte tror, at vi kan gøre tingene bedre end naturen, især når vi ser på, at vi har en række erfaringer for, at det ikke er tilfældet. Bl.a. ved vi i dag, at børn, der fødes efter IVF, har en lavere fødselsvægt end andre, uden man kan forklare hvorfor. Også selv om man ser bort fra flerfoldsgraviditeter (Petersson 1991). Og vi ved, at lav fødselsvægt er en af

de faktorer, der giver øget fysisk og psykisk sårbarhed hos børnene.

Er det nu ikke en absurd tanke, at moderskabet kan fratages kvinder? Med mindre vi bremser enormt op, er det, hvis vi ser på udviklingen i øvrigt, noget der vil ske. I begyndelsen af 80-erne anbefalede Den europæiske medicinske videnskabs-etiske komité, at alle par over 40 år skulle have børn efter IVF for at forebygge misdannelser hos fostret. Når man ser på succesraten for IVF nu hos yngre kvinder (15-25%), må man undre sig over denne anbefaling, men den illustrerer troen på, at

*Mannen som har alt
(ill.: Rose Marie Tillisch)*

vi – mennesker – kan gøre tingene bedre. Også skabe liv. Og ser vi på den efterspørgsel, der er efter teknologi – scanning, fostervandsprøver, vevsmålere osv. også – og måske især – fra kvindernes side, der vil være sikre og tror på teknologien, ja så er der ikke meget, der tyder på, at det vil ændres. Også selv om det klart kan vises, at teknologien ofte ikke er til nogen nytte – undertiden tværtimod. Det er som et tog, der kører uden at kunne bremses. Og kritiske forskere, der vurderer bivirkningerne af de tog, der allerede kører, og ønsker at den næste form for screening – helbredsundersøgelse – af raske må stoppe, før det er for sent, er blot spæde røster. Indtil nu ser det ud, som om toget blot kører forbi (Holland og Stewarts 1990). Hvorfor reagerer vi ikke? En af forklaringerne er mediernes indflydelse. Her fremstilles teknologisk udvikling stort set som noget entydigt godt – og er man kritisk, er man bagstræverisk og konservativ. Medierne selv dirigeres i dag af den samme tendens. Skal der skrives om noget, skal det være en nyhed – den analyserende del er sjælden, og den skal der virkelig begrundelse for. Og i sidste ende dirigeres vi af de samme tendenser i os selv, det er lettere at se stort på nogle problemer end at fordybe sig, reflektere og involvere sig.

Sunde børn

Gennem tiden har der været mange måder at skaffe sig af med børn på, der var handikappede, eller børn man ikke kunne forsørge. Udsætning i øde egne, egentlig drab, eller at man lå dem ihjel, aflevering til «englemødre», der senere sultede dem ihjel, aborter – er alle eksempler. I nyere tid har der været udvist stor opfindsomhed, når det drejede sig om at begrænse fødslen af handikappede børn. I starten af dette århundrede indføres i mange lande tvangssterilisering af mange i forsøget på at

begrænse antallet af handikappede (Hansen 1984). Dette udvikler sig til grusom racehygiejne og stoppes efter kritik. Igennem slutningen af 1960-erne og 70-erne arbejdes der med metoder til direkte at få undersøgt fostrenes arveanlæg. Dette er blevet aktuelt, efter man nu kan synliggøre generne. Meget tidligt forsøger man sig med moderkageprøver, men må opgive fordi antallet af spontane aborter er for stort. I 1977 afgives så i Danmark en redegørelse til Folketinget om mulighed for undersøgelse af fostrenes arveanlæg ved fostervandsprøver (Betænkning 1977). Denne medfører, at man fra 1979 tilbyder kvinder over 35 år fostervandsprøver, og senere også par hvor manden er over 50 år, ligesom par i særlige risikogrupper tilbydes disse prøver. I de senere år er der foretaget ca. 115 aborter årligt efter fostervandsprøver (Nordentoft 1991).

Når man ønsker at indføre disse prøver, er argumentet i betænkningen alene økonomi – for grænsen 35 år er sat, så «indtjeningen» på sparede institutionspladser blev større end udgifterne til prøverne. Men det er blevet stadig tydeligere, at disse prøver også tjener et andet formål, nemlig at undgå den sorg og smerte, der opstår både hos forældre og læger, når der fødes et handikappet barn. Og måske først og fremmest hos lægerne, for de ser kun smerten og ser ikke de senere positive sider af den smerte eller lad os kalde det den krise, som kan komme, efter man har fået et handikappet barn.

Det viste sig hurtigt, at fostervandsprøverne ikke fjernede denne smerte. En af årsagerne var, at aborten skulle ske sent i graviditeten (18-24. uge), og der var en ventetid på 3-5 uger på svar på prøven. Moderkageprøven, der foretages omkring 9. svangerskabsuge, og hvor man kan få svar efter nogle få dage, blev herefter udviklet igen. Samtidig undersøgte igen hyppigheden af spontane aborter og

psykiske bivirkninger ved prøverne. Både risiko for psykiske problemer og for spontan abort ved fostervandsprøver, var tidligere blevet benægtet, men man blev tvunget til at se det i øjnene. Det var svært, måske for svært at erkende, selv om f.eks. risikoen for en spontan abort hos en 35 årig kvinde er større efter en fostervandsprøve end chancen for at finde et handicapet barn. Og der er jo her i modsætning til de provokerede aborter inden 12. svangerskabsuge tale om ønskede graviditeter.

Men moderkageprøverne fjerner heller ikke problemerne, selv om aborten nu kan foretages inden for 12-ugers grænsen. For «forældrene» reagerer naturligvis fortsat følelsesmæssigt på fravalget af et ønsket barn (Jacobsen 1990, Garde 1990). Og disse prøver fjerner ikke det psykiske stress hos kvinden, selv om det formindskes med ventetidens forkortelse (Sjögren og Uddenberg 1989).

Næste skridt er IVF, hvor fostrene fravælges inden de opsættes i livmoderen. Hermed kan man abstrahere fra, at det er et ønsket, men potentielt sygt barn, man slår ihjel. Man destruerer blot nogle celler. Det, at det er liv, kan fortrænges. Men prisen er en tingsliggørelse af fostret, og er vi som samfund tjent med denne tingsliggørelse?

Modning

Vi ved, at mange følelsesmæssige belastninger, især hvis de forbliver ubearbejdede, kan medføre psykiske problemer, undertiden egentlig psykisk sygdom. Der er derfor al mulig grund til, at vi i samfundet drager omsorg for hinanden og hindrer for mange belastninger. Men vi ved også, at både skuffelse, sorg, smerte, vrede osv. er følelser, der er nødvendige, for at vi modnes og kan leve sammen med andre mennesker. Og denne modning er bl.a. en proces, der er nødvendig, for at vi kan blive

gode forældre. Nogle gange findes disse ting bedst illustreret i litteraturen. Jeg vil benytte et lille citat fra Selma Lagerlöfs bog *Kejsarn av Portugalien*:

För den, som inte känner av sitt hjärta varken i sorg eller i glädje, den kan säkert inte räknas som en riktig människa (Lagerlöf 1914).

Det, vi må spørge os selv om, er, om vi som mennesker og som samfund er tjent med de forsøg på at fjerne sorg og smerte, som bl. a. fosterteknologien medfører. En teknologi, der samtidig har mange følgevirkninger i form af normindsnævring og risiko for inhuman behandling af andre handicappede. Hvad vil konsekvensen være af, at vi bliver tiltagende umodne? Noget som kravet om at få et barn her og nu, eventuelt ved IVF, i øvrigt også er udtryk for. Er det ikke, at vi især bliver forbrugende mennesker, der primært tænker på at få egne behov opfyldt helt uden skelnen til omsorgen for andre? For mig at se, er vi ved at blive forført til denne udvikling. Vi vil være sikre. Vi lader tingene ske for en sikkerheds skyld, selv om evnen til at bære usikkerhed er nødvendig i en modningsproces. I det normale svangerskab uden ultralydsscanninger, fostervandsprøver osv. tvinges kvinden til at bære usikkerhed. Vi kender ikke barnets køn, vi ved ikke, om det er sundt osv. Vi indstiller os på uforudsete hindringer og lærer at bære dem. Vi tvinges til sorg og glæde. I dag frarøver den moderne fødselsteknologi os denne mulighed for modning. Ultralyd afslører fostrets køn, andre prøver om fostret er bærer af sygdom. Og det viser sig, at i praksis vælger mennesker i dag abort, selv om der er tale om små afvigelser fra normalen. Det er vanskeligt allerede nu at bære usikkerhed. Er det også noget, der bl.a. sker på baggrund af nogle mænds misundelse? Jeg ved det ikke, men tankevækkende er det, hvor nødvendigt det har

været at undertrykke kvinder for deres evne til at vise følelser og omsorg. Ting der bl.a. udvikles gennem det normale moderskab. I dag skal vi være ens. Vore kroppe skal være tynde og asexuelle, vi må ikke have svingninger eller vise begær. Vi skal helst have den form for normalitet, mange mænd presses ind i.

Vi bliver nødt til at beskæftige os med de ting, der hindrer os i at modnes, og som gør, at vi blindt lader os føre frem af skiftende moder og behandlingssystemer. Kvinden, som jeg omtalte i indledningen blev af indre grunde tvunget til at modnes. Jeg mener ikke, løsningen er, at vi alle går i behandling for at få øje på de undertrykkende og selvundertrykkende kræfter. En mere konstruktiv løsning er, at vi analyserer de kræfter, der ligger bag, og at vi bliver bevidste om dem og ikke blindt lader os forføre. At vi ikke kun er som Germaine Greer beskriver os:

«De perfekte forsøgsdyr, der ikke blot fodrer os selv og holder buret rent, men som også betaler behandlingen (medicinen) både direkte og indirekte over skatterne. Som selv administrerer medicinen og som yderligere rekrutterer andre forsøgsobjekter» (Greer 1991).

Men at vi modnes og kan sige fra.

*Birgit Petersson
speciallæge i psykiatri
og lektor i medicinsk kvindeforskning
Institut for socialmedicin
Københavns Universitet*

Litteratur

- Bingen, H von. *Liber vitae meritorum* (1158-63). Oversat af Rose Marie Tillisch, 1990.
Betænkning nr. 803, Prænatal Genetisk Diagnostik, 1977.
Frost, L. Eget barn – et retfærdighedskrav? Sundhed – en menneskeret? I *Samkvindts skriftserie* nr. 7,

København 1991.

- Færgeman, P.M. *En psykoanalytikers veje*. FADL's forlag, København 1982.
Garde, K. og medarbejdere. Chorion Villus Biopsi. I *Ugeskr læger*, 1990, nr. 152, s. 3369-71.
Greer, G. *The Change. Women, ageing and the menopause*. Hamish Hamilton, London 1991.
Hansen, B.S. Eugenik i Danmark – den bløde mellemvej. I *NICHE*, 1984, nr. 2, s. 85-102.
Holland, W.W. og Stewarts. *Screening in Health Care. Benefit or bane?* Nuffield Provincial Hospitals Trust, London 1990.
Jacobsen, V.F. og medarbejdere. Kvinders oplevelse af chorion villers biopsi og dens betydning for graviditetsforløbet. I *Ugeskr læger*, 1990, nr. 152, s. 3369-71.
Jensen, J.B. og B. Petersson. Psykiske og sociale forhold hos førstegangsfødende i parantalperioden. I *Ugeskr læger* 1982, nr. 144, s. 3449-54.
Kundera, M. *Udødeligheden*. Gyldendal, København 1990.
Lagerlöf, S. *Kejsarn av Portugalien*. Bonniers, Stockholm, 1914.
Nielsen, E. I begyndelsen var moderen. I *Forum for kvindeforskning*, 1988, nr. 8, s. 7-8.
Nordentoft, M. og medarbejdere. Psykosociale aspekter hos abortsøgende efter 12. svangerskabsuge. I *Ugeskr læger*, 1991, nr. 153, s. 995-8.
Parseval, G.D. og A. Janaud. *Børn for enhver pris*. Rhodos, København 1984.
Petersson, B. *De falske Guder – om lægevidenskab, sygeliggørelse og etik*. Munksgaard, København 1991.
Petersson, B. *Misundelse*. Munksgaard, København, (udkommer efteråret 1992).
Phillip, J. Reagensglasbørn og etik. I *Ugeskr læger*, 1988, nr. 150, s. 873-4.
Piercy, M. *Kvinde ved tidens rand*. Albatros, København 1980.
Pindborg, J.J. og medarbejdere. *Se døden i øjnene*. Etisk Råd, København 1989.
Sjögren, B. og N. Uddenberg. Prenatal Diagnosis and psychological distress. I *Prenatal Diagnosis*, 1989, nr. 9, s. 477-87.
SOU – Den gravida Kvinnan och fostret – två individer. Statens offentliga utredningar, Stockholm 1989, 51.
Stauning, I. *Teknologi i Sundhedssektoren*, RUC, Roskilde 1990.
Testart, J. *Det gennemsigtige æg*. Akademisk Forlag, København 1988.
Thielst, P. Moderskabsmisundelse. I *Kvinden og Samfundet*, 1991, nr. 107, s. 12-15.

Eventyret som model for kvinders erfaringer med IVF

Av Lene Koch

Behandling for barnløshed med IVF er en proces, der opleves meget forskelligt af de to parter, kvinden og lægen. For kvinden er barnløshed en helhed af kropslige, sociale og psykologiske problemer, et eksistentielt problem. For lægen er barnløshed et medicinsk og i stigende grad et teknisk problem. Disse to opfattelser bygger på hver sin logik, logikker der ofte støder sammen i det lægedominerede behandlersystem.

Artiklen søger at illustrere hvorledes tekstanalyse kan benyttes i tolkningen af et kvalitativt interviewmateriale hentet fra en undersøgelse af kvinders erfaringer med IVF-behandling.

I de senere år er der udført en række studier af kvinders oplevelser i IVF-programmer (Crowe 1985, Williams 1988, Klein 1989, Koch 1989). Denne forskning har i et vist omfang dæmpet den begejstring der oprindeligt knyttede sig til IVF-behandlingen og dokumenteret, at IVF ikke er en uproblematisk behandling af barnløshed. Udover at konstatere at kun et mindretal af de behandlede kvinder faktisk føder et sundt barn, har disse studier også påvist at IVF-teknologien rummer en række risici af fysisk, psykisk og social art. I min egen undersøgelse, der byggede på seminstrukturerede interview med 14 kvinder der deltog i Rigshospitalets IVF-program, dukkede to vigtige temaer op:

1. IVF er en forplantningsteknologi der på vigtige måder omformer kvinders bevidsthed om deres reproduktive muligheder og skaber en ny ramme om de beslutninger kvinden skal træffe i forbindelse med behandlingen. Det viser sig at beslutningerne om at træde ind i programmet, blive der, eller eventuelt forlade programmet ikke træffes på et rationelt grundlag. Den viden kvinder får om deres chancer for succes er ikke baseret på objektiv viden, men snarere på en magisk tro på succes, der afhænger af en række faktorer, der inkluderer kvindens egen selvtillid, tilfældig information og overleverede fordomme.

2. IVF er en proces der opleves meget

forskelligt af de to parter, kvinden og lægen. Forskellen i perspektiv inkluderer forskellig opfattelse af behandlingens formål og hvilken tilstand der behandles. Kvindens erfaringer gøres i et socialt system – hospitalet – hvor alle aktiviteter struktureres i overensstemmelse med de lægelige traditioner og synspunkter. Kvinden træder ind i denne verden med sin egen forståelse af barnløsheden og den behandling hun venter at modtage. I behandlingens forløb optræder ofte sammenstød mellem de to synspunkter.

Problemet og dets behandling: To perspektiver

For kvinden er barnløshed en helhed af kropslige, sociale og psykologiske problemer. Den almindeligste fysiske defekt i forbindelse med IVF-behandling, nemlig blokerede æggeledere, er måske den biologiske årsag til barnløsheden, men social stigmatisering og ægteskabelige problemer, for bare at nævne nogle enkelte, indgår i det komplekse af problemer kvinden oplever. Den samfundsmæssigt anerkendte behandling af barnløshed bygger først og fremmest på en biologisk forståelse af problemet, og behandlingen ydes primært af læger. Denne ensidige forståelse af barnløshed som en fysisk defekt står i kontrast til kvindens helhedsoplevelse af barnløsheden som en enhed af kropslige, psykiske og sociale elementer. For kvinden er barnløshed et eksistentielt problem, en menneskelig krise der kræver mere omfattende hjælp end blot et lægeligt indgreb. For lægen er barnløshed et medicinsk og i stigende grad et teknisk problem. Kun sjældent gives psykologisk eller social rådgivning. Der er tale om to forskellige logikker. Lægen praktiserer en snæver

behandlingslogik, han behandler sygdomme, ikke patienter. Kvindens problem må derimod angribes ud fra en omsorgslogik, hun har brug for at modtage omsorg for hele sin person. Hvis barnløsheden ikke kureres af medicinsk vej har hun stadig omsorgsbehov. Flere af kvinderne i min undersøgelse oplevede reduktionen af barnløsheden til et medicinsk problem, som et reduktion af menneskeværd.

Disse to logikker præger også opfattelsen af hvilket problem der behandles. For lægen er opgaven at erstatte æggeledernes funktion, og hvis resultatet er en graviditet, har han haft succes med denne imitation af naturen. I den internationale medicinske litteratur er det således graviditetsraten der tæller som succes. Men graviditeter kan resultere i abort eller være udenfor livmoderen. For kvinden er succes fødsel af et sundt barn.

Tekstanalyse som metode til at tolke kvinders oplevelse

I forbindelse med mine interview fortalte kvinderne mig deres barnløsheds-historie. Disse historier tog ofte den klassiske fortællings form. Kvinderne fortalte om ønsket om et barn, de forskellige behandlinger de havde gennemgået, i særdeleshed IVF-behandlingen og endelig den mere eller mindre lykkelige slutning på historien. I disse livshistorier tillagde kvinderne de forskellige elementer i oplevelsen betydning. Ved at strukturere oplevelsen som en fortælling skabte de mening i forløbet, selv hvor resultaterne var magre og anstrengelserne frugtesløse. Ved at gøre de faktuelle oplevelser til fiktion blev de udholdelige og skabte sammenhæng i en tilværelse med barnløshedsbehandling, der ellers var præget af traumatiske og meningsløse

Fra Germaine Greer: «Forhindringsløbet». Rhodos, København 1980.

oplevelser. Da mediet for denne kommunikative proces er sproget, kan man betragte disse interviews som «tekst» i en litterær forstand, dvs som en datamængde der gennem litterær analyse kan afgive den information respondenterne ønsker at kommunikere.

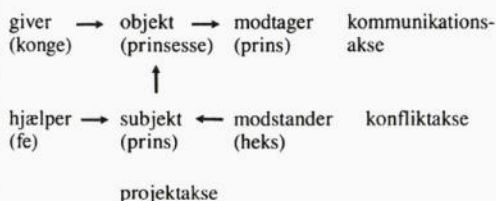
Moderne strukturalisme, der bygger på Ferdinand Saussures teori om sproglige strukturer, har forsøgt at systematisere de strukturelle former vi benytter når vi fortæller historier. I analogi med grammatisk analyse hvor overfladestrukturer (den uendelige mængde af sætninger vi producerer hver dag) afledes af fælles sproglige dybdestrukturer, har man forsøgt at etablere en grammatik over fortællingens dybdesstruktur. Traditionelle folkeeventyr har vist sig at følge et fælles mønster og man har her påvist en grundlæggende narrativ struktur. Det russiske folkeeventyr, er blevet model for denne forskning. Eventyrforskeren Vladimir Propp har her registreret et begrænset antal aktører der optræder efter på forhånd fastlagte konventioner. Andre strukturalister, hvoraf A.J. Greimas er den betydeligste, har udviklet analysen, og i det følgende bruger jeg en forenklet form af Greimas' aktantmodel i analysen af kvinders erfaringer i IVF-behandlingen (Bruhn Jensen, 1989).

Jeg blev inspireret til denne metodiske tilgang da det viste sig at kvinderne ofte tolkede IVF-behandlingen og dens plads i deres infertilitetsforløb som et eventyr. Hver kvindes erfaring bestod af de samme elementer, blot var udfaldet ikke altid eventyrligt. En yderligere grund til at sammenligne kvinders deltagelse i IVF-behandlingen med en myte eller et eventyr, skyldes mine og andres forskningsresultater, der viser at fornuft, kognitiv eller rational viden kun sjældent styrede kvinders beslutninger i forbindelse med behandlingen. Til gengæld var tro, håb, tillid eller deres modsætninger, tvivl, angst, mistillid domi-

nerende og styrende. Ligesom man lytter til eventyret igen og igen fordi det reflekterer ens egne fantasier og drømme så gentages IVF-behandlingen igen og igen fordi kvinden ikke ser noget alternativ. Den mest usandsynlige løsning forekommer mest realistisk. Og de mest realistiske handlemuligheder forekommer uvirkelige og fjerne. Eventyret lokker men indfrier sjældent ens forventninger.

Greimas' aktantmodel

I aktantmodellen skelnes mellem aktørerne (de optrædende) og aktanterne (disse dybdestrukturelle positioner) i fortællingen. Aktørerne står i forhold til andre optrædende i fortællingen. Hovedpersonen i eventyret (f.eks. prinsen) der optager subjektets plads i aktant modellen har et objekt (f.eks. prinsessen) der er hans ønskers mål. Denne stræben kaldes hans «projekt» og forholdet mellem subjekt og objekt illustreres af modellens projektakse. På sin vej gennem eventyret møder prinsen hjælpere (gode feer eller dyr) og modstandere (onde hekse eller drager). Dette er konfliktaksen hvor godt og ondt defineres og hvor den stærkeste afgør projektets udfald. Til sidst vinder prinsen prinsessen og modtager sit objekt. Giveren af det eftertragtede objekt kan være kongen og denne relation finder sted på kommunikationsaksen. Disse tre par, subjekt og objekt, hjælper og modstander og giver og modtager udgør tilsammen modellens positioner. Aktantmodellen består således af 6 hovedpositioner og 3 hovedakser.

Det er en vigtig pointe at den samme person kan optræde i mere end en position i aktant-modellen. En analyse kan afsløre at en person kan være sin egen hjælper såvel som modstander, et forhold der kan antyde at personen rummer uløste personlige konflikter. Lad os se hvordan modellen kan bruges til at belyse de livshistorier der blev fortalt i interviewprocessen.

Den barnløse kvinde som subjekt

For kvinden i IVF-behandling er barnet normalt det eftertragtede objekt. Andre objekter kunne være at afklare sin holdning til barnløsheden, modtage omsorg eller simpelthen prøve alle muligheder. Kvinden er den potentielle modtager af barnet og i næsten alle tilfælde opfatter hun den nye forplantningsteknologi eller lægevidenskab som giver. Den enkelte læge eller det offentlige sundhedsvæsen kan dog også optage denne position. Flere faktorer opleves som hjælpere. I det offentlige sundhedssystem stilles krav om at patienten opfylder et antal sociale kriterier. Hun skal f.eks. være gift eller leve i en stabil heteroseksuell relation. Dette betyder at normalitet og heteroseksualitet er en hjælper i realiseringen af kvindens projekt. Hvis kvinden ønsker at forfølge projektet yderligere er en god økonomisk situation forudsætningen for at sikre sig behandling i den kostbare private sundhedssektor. Modstanderne er ofte vanskeligere at identificere. Mange kvinder erklærede efter mislykket behandling at de opfattede deres krop som en hovedårsag til et dårligt resultat. Flere kvinder var blevet infertile efter brug af spiral eller på grund af andre lægeinducerede infektioner i æggelederne. I disse tilfælde er den medicinske teknologi også at betragte som modstander. Nogle var blevet infertile i forbindelse med infektion

efter abortus provocatus. Her blev kvindens egen seksuelle praksis opfattet som modstander. Nogle kvinder mente at de ikke havde draget tilstrækkelig omsorg for deres krop i ungdommen, og var belastede af skyldfølelse overfor sig selv, lægen og sundhedsvæsenet som sådan. I modellen svarer dette til at kvinderne aldrig opfattede sig selv som sin egen hjælper. Hun kunne intet gøre for at påvirke resultatet, hun kunne underkaste sig behandlingen og håbe og vente. Denne antydning af hvorledes modellen kan benyttes i analyser af kvindens erfaring afdækker nogle af de dybere-liggende strukturer der påvirker kvindens adfærd under behandlingen og viser hvorledes kvinden fanges i et mønster af afmagt og passivitet.

Lægens oplevelse af IVF-behandlingen er ikke dokumenteret i interviews eller på andre måder. Vi er derfor ikke i besiddelse af tekster der direkte illustrerer hans perspektiv. Dette kan imidlertid belyses i artikler i videnskabelige tidsskrifter, gennem hans plads i sundhedssystemet og af det medicinske establishments struktur. Vi må derfor benytte et udvidet tekstbegreb og inddrage sociale strukturer og videnskabelige dokumenter og benytte metoden ikke blot som en tekstanalytisk metode men som et redskab til at fremme vores indlevelse. Hvis vi inddrager sådanne «tekster» for at forstå forskellen mellem parterne, kan vi nu placere lægen i subjektets rolle. Hvilken rolle spiller hans position for hendes afmagt? Kan en analyse af hans perspektiv belyse de frustrationer hun oplever og kan dette bidrage til vores forståelse af de konflikter der opstår undervejs i behandlingsforløbet?

Lægen som subjekt

Den første opgave bliver her at afgøre hvad der er lægens projekt. Det er naturligvis en vigtig del af lægens projekt at gøre kvinden

gravid, men den enkelte læge har terapeutiske og forskningsmæssige ambitioner der rækker videre end til at gøre infertile kvinder gravide. For lægen er videnskabelig erkendelse, prestige og anerkendelse i det videnskabelige samfund og endelig muligheden for at kontrollere den menneskelige forplantning vitale objekter for hans ambition. Desuden er lægen sin egen giver. Hans individuelle kvalifikationer og dygtighed som forsker og behandler er afgørende for hans resultater. Hans produktion af videnskabelige resultater og publikationer er afgørende for om han opnår sit mål: Anerkendelse, prestige og kontrol. Men hvor bliver kvinden af i lægens model? Hun bliver lægens hjælper, hendes bidrag af kropsdele, æg og livmoder er nødvendige for at han kan gennemføre sit projekt. Hvis hun blir gravid får han succes. Andre hjælpere kan nævnes: Medicinalindustriens støtte (sponsorer), ligesom den tekniske og videnskabelige udviklings niveau er betydningsfulde. Blandt modstanderne finder vi f.eks. den offentlige kritik af IVF-metoden, og dens aflæggere (frysning af æg, ægdonation, eksperimenter med befrugtede æg) for at være uetisk eller eksperimentel.

Når vi placerer lægen i subjektets position bliver det tydeligt at kvindens deltagelse er afgørende for lægens chancer for at fuldføre sit projekt. Hun er en uundværlig hjælper i hans projekt. Vi kan kontrastere dette med kvindens rolle i den model hvor hun selv er subjektet. Vi så at hun her end ikke var sin egen hjælper, men afmægtig i forsøget på at gennemføre sit projekt. De færreste kvinder i et IVF-program er klare over at de er uundværlige for lægens muligheder for at gennemføre sit projekt. De opfatter sig som uden betydning for den større sammenhæng. De udtrykker derimod ofte en følelse af taknemlighed over den læge der vil hjælpe dem, men ved ikke at de selv faktisk er lægens vigtigste

hjælpere og at de faktisk kan skaffe ham succes samtidig med at de selv har fiasko.

Denne modstilling af de to versioner af modellen, med henholdsvis lægen og kvindens som subjekt illustrerer at kvindens afmagtsfølelse i høj grad er et produkt af sundhedsvæsnets struktur. Kvinden er potentielt magtfuld fordi hun er en nødvendig ressource i udviklingen af den ny medicinske teknologi. Man kan udtrykke det således at hun er hans hjælper som han er hendes. Denne gensidighed kunne skabe en større følelse af samhørighed mellem de to. Men omstændighederne hindrer denne relation i at blive synlig. Sundhedsvæsnets hierarkiske opbygning er en vigtig faktor, men også den næsten universelle tro på at lægens eneste formål og interesse er at helbrede patienter. Det er efterhånden dokumenteret i en lang række fremstillinger at medicinen har et dobbelt formål, at helbrede og beherske. Men omtalen af denne dobbelthed synes at være tabu i medicinske kredse og erkendes kun sjældent direkte af patienterne. I det lægelige system fastholdes kvinden både objektivt og subjektivt i sin afmægtige rolle. Den fundamentale strukturelle forskel mellem læge og patient udviskes aldrig. Hun forbliver patient i ordets egentlige forstand mens han er det aktive subjekt for sin egen stræben. Han er historiens sande helt.

Lægen som helt

Når lægen kan optræde som eventyrets helt, som den der giver parret et barn og dermed ægteskabelig lykke, skyldes det at barneønsket er blevet konstrueret som et biologisk behov. Menneskets biologi er medicinens domæne. Svælget mellem ønsket om et barn og barnløsheden når den konstrueres biologisk, kan kun overvindes af lægen. Lægen kan, hånd i hånd med

videnskab og teknologi, der i vores kultur repræsenterer håb, fremskridt og succes, bygge bro mellem de ulykkelige barnløses håb om et barn og deres lykke. Når barnløshed betragtes som et entydigt biologisk fænomen forsvinder andre muligheder end medicinsk forplantningsteknologi fra horisonten.

Lægens helterolle understøttes af det medicinske system og den sociale og kulturelle kontekst. Det skyldes til dels et ofte overset forhold, nemlig at lægens og kvindens projekter har store ligheder og i en vis forstand er komplementære. De fokuserer begge på barnløshedens medicinske og biologiske aspekter og derfor opstår der et interessefællesskab. Den dominerende kulturelle accept af den biologiske forståelse af barnløshed styrker den særlige virkelighedstolkning som de to modeller repræsenterer. Spørgsmålet er hvorledes og om dette kan ændres.

Accept af livet uden eget barn

Flere studier har vist at barnløshed kan betragtes som en psykisk krise (Lalos 1985, Sundby og Guttormsen 1989). En vigtig forudsætning for at slippe uskadt fra krisen er at acceptere at livet uden barn er et livsvilkår. Og siden kun et mindretal af kvinder i IVF-behandling faktisk får barn, er det rimeligt at betragte accept af barnløsheden som en nødvendig forudsætning for det gode liv. Hvis denne betingelse kan opfyldes får kvinden faktisk nye handlemuligheder såvel som indflydelse på sin egen situation, muligheder der ikke var til stede i den eventyrmodel vi netop har gennemgået.

I denne - utopiske - situation, anbringer kvinden sig selv ikke blot som den passive modtager af erfaringer og behandlinger men også som subjekt for sit eget liv. Den

vigtige forskel er den bevidste ændring af objektet. Hvis hun kan gøre det gode liv med eller uden barn til sit mål har hun ændret sit fokus. Det biologiske eget barn bliver da ikke længere det eneste tilfredsstillende resultat. For at gennemføre dette omdefinerede projekt må hun acceptere sin biologiske infertilitet. Projektet er da et hun alene kan fuldføre. Hjælperne bliver virkelighedssans, omdefinering af kvindelig identitet, evnen til at konstruktivt at gennemleve sorgen over barnløsheden. Sådanne processer er beskrevet i den psykologiske kriseteori. Blandt modstanderne finder vi urealistiske forestillinger om chancerne i et IVF-program, og et traditionelt kvindeideal der måske er den mest hårdnakkede hindring for at kunne acceptere barnløsheden. Hvis kvinden accepterede sin krop som infertil ville det befri hende fra en tvangsmæssig deltagelse i IVF-behandlingen og gøre hende til en aktiv, uafhængig og selvstændig aktør i det lægelige system. Dette ville naturligvis også ændre lægens plads i systemet. Og som det vigtigste ville behandlingen af barnløshed i fremtiden kunne baseres på en bredere forståelse af barnløsheden, i overensstemmelse med kvinders erfaringer.

Afslutning

I det ovenstående har jeg søgt at dokumentere hvorledes tekstanalyse kan benyttes i tolkningen af kvalitative interviewdata. IVF kan ses som en fortælling, et eventyr, men også som et begivenhedsforløb der kan anskues fra forskellige perspektiver. Metoden synliggør forskelle i erfaringer og opfattelser i læge-patientforholdet. Vi opnår indsigt i de subjektive omstændigheder der ud af det samme begivenhedsforløb skaber to forskellige historier og får derved mulighed for at få indsigt i de

faktorer der hindrer en konstruktiv kommunikation mellem læge og patient. Disse sporadiske og skitserede eksempler fra et større interviewmateriale viser hvor vigtigt det er at tage menneskers subjektive oplevelser alvorligt. Mennesker handler i høj grad ud fra deres subjektive overvejelser og i overstemmelse med den historie de har skabt ud af deres liv. Af denne grund, om ikke andre, er viden om menneskers subjektive synspunkter betydningsfuld. En tekstanalytisk tilgang er en vigtig hjælp til at kunne høre eller læse eventyret bag respondentens fortælling.

Lene Koch
forskningsstipendiat
Institut for social medicin
Københavns Universitet

Litteratur

- Crowe, C. Women want it. In *Vitro Fertilisation and Women's Motivations for Participation*. In *Women's Studies International*, 1985, nr. 8.
- Jensen, K.B. Discourses of Interviewing. Validating Qualitative Research Findings Through Textual Analysis. In S. Kvale (ed.) *Issues of Validity in Qualitative Research*, Lund Studentlitteratur 1989.
- Klein, R. *The Exploitation of a Desire. Women's Experiences with In Vitro Fertilisation*. Deakin University Press, Victoria 1989.
- Koch, L. *Ønskebørn, Kvinder og Reagensglasbefrugtning*. Rosinante, København 1989.
- Koch, L. IVF: An Irrational Choice? In *Issues in Reproductive and Genetic Engineering*, 1990.
- Lalos, A. Psychological and Social Aspects of Tubal Infertility. Umeå Medical Dissertations. 152. Umeå 1985.
- Sundby, H. og G. Guttormsen. *Infertilitet*. Tano, Oslo 1990.
- Williams, L. It's Gonna Work for Me. In *Birth*, 1988, nr. 15.

Den norske politiske debatten om bioteknologi

Av Ingse Stabel

Norge har ennå ikke fått noen generell debatt om bioteknologi. Debatten har til nå stort sett dreiet seg om de nye reproduksjonsteknologiene, og om noe som strengt tatt ikke dreier seg om bioteknologi i det hele tatt, nemlig fosterdiagnostikk. Vi har fått en ny debatt om abort på eugenisk grunnlag, spesielt om abort av fostre med Downs syndrom. En slik debatt er kanskje nødvendig, men kan også bidra til å svekke kvinners selvbestemmelsesrett.

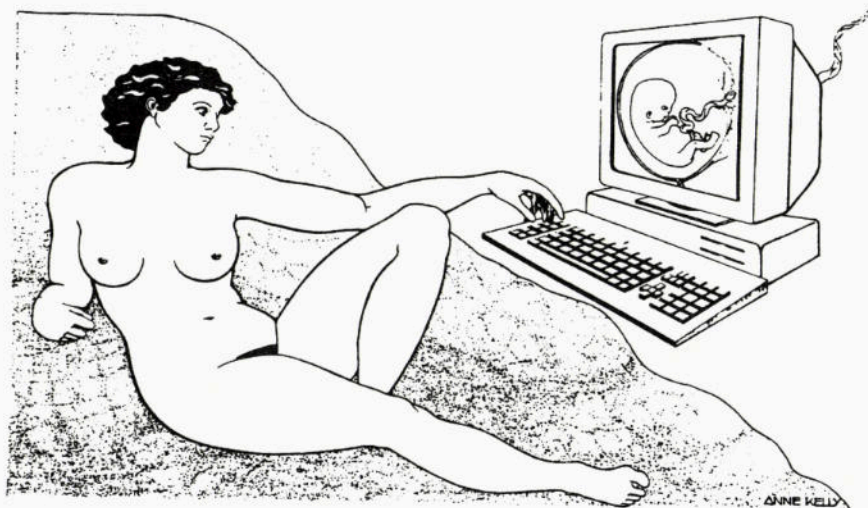
Høringsbehandlingen av Etikkutvalgets utredning NOU 1991:6 Mennesker og bioteknologi er nylig avsluttet. Utredningen har vært kritisert fordi den bruker såpass mye spalteplass på etablerte metoder og teknikker, særlig knyttet til reproduksjonsteknologi. (Av i alt 171 trykksider handler 25 sider om reproduksjonsteknologi og forskning på befruktete egg og 35 sider om fosterdiagnostikk, herunder ultralydsdiagnostikk.) Denne prioriteringen kan etter min mening likevel forsvares: Som jeg vil prøve å vise i det følgende, er det nettopp disse metodene som gjør de mer betenkelige sidene av genteknologien mulige.

Mer tankevekkende er det kanskje at den offentlige debatt som har vært omkring utredningen, nesten utelukkende har dreid seg om fosterdiagnostikk, og særlig om selektiv abort på grunnlag av Downs syndrom. Dette er nemlig ikke noe nytt, men har vært drevet i mange år i ly av gjeldende abortlov. Man kommer likevel ikke

utenom at bioteknologiske metoder som gir stadig mer presise fosterdiagnoser, kan bidra til å sette etablerte prinsipper i nytt lys.

Frontene i den politiske debatten

I motsetning til mange andre land har den norske kvinnebevegelsen ikke representert noen samlet, massiv kritikk mot de nye reproduksjonsteknologiene. Dette kan ha sammenheng med at loven om kunstig befruktning ble vedtatt så tidlig som i 1987, før et skikkelig debattklima hadde manifestert seg. Av betydning er det nok også at loven er såpass streng at den i praksis utelukker endel virkninger kvinnebevegelsen kunne vært mest kritisk til. Loven hadde også en utradisjonell bakgrunn: Den ble forberedt av en departemental arbeidsgruppe på bare 4 personer, og alle var

kvinner. Jeg var selv medlem av arbeidsgruppen, og har mange ganger siden erklært meg stolt over et ganske framsynt og i verdensmålestokk enestående restriktivt dokument.

I ettertid kan jeg likevel se at vårt raske framstøt også bidro til å idyllisere problemstillingen og til å skyve store og vanskelige dilemmaer under teppet. Loven legitimerer prøverørsvirksomhet ved å akseptere det som et gode, som kan holdes i sjakk ved streng regulering. Det ble aldri stilt spørsmålstegn ved virksomheten som sådan, eller for alvor overveiet å innføre totalforbud. Først senere har det reist seg røster i denne retning.

Disse røstene har imidlertid ikke først og fremst kommet fra kvinnehold, men snarere fra abortmotstanderhold. Den tradisjonelle kvinnebevegelsen har stort sett forholdt seg taus i den politiske debatten om bioteknologi, noe som også avtegner seg i høringsuttalelsene til Etikktutvalgets innstilling. Disse plasserer seg stort sett i forhold til to ytterpunkter: De liberalistisk/teknologisk orienterte med utgangspunkt i fagmiljøer og pasientorganisasjoner, og de restriktivt orienterte som tar utgangspunkt i vernet om det ufødte liv. (Sosialdepartementet 1992).

Oppstyking og rettsliggjøring av svangerskapet

Den nye reproduksjonsteknologien og deler av fosterdiagnostikken åpner muligheter for kontroll av svangerskapet som har konsekvenser langt utover det man opprinnelig kunne tenke seg. Fra å være noe lukket, uavvendelig og privat, basert på et naturlig interessefelleskap mellom mor og foster, er svangerskapet blitt en åpen, offentlig og manipulerbar prosess. Det som har vært en biologisk selvfølge er blitt rettsliggjort og oppstykket. Det kan derfor hevdes at teknikkene ytterligere bidrar til å svekke moderskapet som rettslig begrep. Gulli (1991) og Stang Dahl (1991) har pekt på at utviklingen, i likestillingens navn, svekker kvinners status som mødre og rettigheter knyttet til svangerskapet som biologisk prosess. Det kan være nyttig å se dette i en sammenheng.

Norsk lov har hittil aldri trengt å definere moderskap, det ble slått fast som en nødvendig følge av fødselen. Den som fødte barnet var med nødvendighet genetisk mor, og dermed også juridisk. Prøverørsteknikken legger landskapet åpent for eggforbytning, eggdonasjon og surrogatmorvirksomhet. Nå er ikke problemstillingen

særlig dramatisk i Norge. Forbytningsrisikoen er trolig liten, eggdonasjon og surrogatmorvirksomhet med andres egg er forbudt, og aksepten for at den gravide/fødende kvinnen er den som har de sterkeste morsrettighetene, er fortsatt sterk. Men vi vet ikke hvor lenge dette vil vare. Sterke krefter, med utgangspunkt i prøverørsmiljøene og deres pasientgrupper, går inn for å oppheve forbudet mot eggdonasjon. Forbudet har dessuten hele tiden vært kritisert som ulogisk og i dårlig samsvar med likestillingstanken.

De fleste kan akseptere forbud som hovedregel, men vil ha unntak i spesielle tilfelle, f.eks. der en kvinne mangler egne egg eller er bærer av en alvorlig arvelig sykdom. Går man inn på en slik vei, kommer vi ikke utenom å ta standpunkt til de samme problemstillinger som loven om kunstig befruktning allerede har løst i forhold til sæddonasjon: Hvem skal rettslig være mor? Hvis donor ikke blir mor, skal hun likevel ha rettigheter i forhold til barnet? Skal det være anonymitet, eller skal partene få vite om hverandre? Morskap og farskap blir altså likestilt med teknologiens hjelp. Jeg har vanskelig for å se at denne form for likestilling er et framskritt.

Press for å flytte grenser

Prøverørsteknikken innebærer også at det befruktede egget blir tilgjengelig for forskning, manipulasjon og genetisk seleksjon. Den naturlige beskyttelse i morens kropp er ikke lenger tilstrekkelig, og lovgiver må bestemme hvilket vern som skal gis. Den norske loven forbyr forskning på befruktede egg. Det er imidlertid langt fra opplagt hvor langt forbudet går. Forskningsforbudet var blant de punkter som ble gjenstand for en regulær politisk hestehandel under stortingsbehandlingen av

loven i 1987. Inkommensurable størrelser som det ufødte livs rettsvern og ja eller nei til private prøverørsklinikker ble her satt mot hverandre. Debatten må antakelig forstås slik at det ikke gjelder noe absolutt forbud mot metodeforskning. (NOU 1991:6).

Det er ikke bare i forhold til forbudet mot eggdonasjon at det presses på for å flytte grenser. Presset for klart å tillate forskning er bare blitt intensivert. Forskningsmiljøene krever riktignok først og fremst adgang til metodeforskning. (Molne 1990). Men hvor går grensen? Forskning med sikte på påvisning av genetiske sykdommer har også vært nevnt. Tillater man det, legger man grunnlaget for genetisk seleksjon allerede på preimplantasjonsstadiet. Det har vært hevdet at dette i prinsippet ikke er annerledes, ja kanskje til og med bedre, enn en senere, selektiv abort på grunnlag av fosterdiagnostikk. Synspunktet kan se besnærende ut, men holder likevel ikke mål: En abort er en avgjørelse kvinnen selv tar, i forhold til et konkret svangerskap og etter å ha kjent liv. Seleksjon på preimplantasjonsnivå blir en avgjørelse tatt av andre, på teknologisk grunnlag og med et erklært eugenisk siktemål. Omkostningene blir mindre, og mulighetene blir større, samtidig som ingen egentlig er ansvarlig for avgjørelsen.

Med dagens lovgivning tilbys prøverørsbefruktning bare til infertile. Det er dermed ikke aktuelt å benytte teknikken til genetisk utvelgelse og «forbedring» av befolkningen. Vi bør likevel ikke glemme perspektivet. Det har fra seriøst hold vært hevdet at assistert befruktning er en bedre metode enn den naturlige, fordi man dermed får muligheten for genetisk kontroll av fosteret. I dette ligger at den beste beskyttelsen mot misbruk faktisk er å tviholde på den begrensningen den norske loven har på dette punktet.

Abortloven i nytt søkelys

Samtidig ser man at moderne fosterdiagnostikk kan få nye konsekvenser for abortlovgivningen. Gjeldende abortlov innførte prinsippet om selvbestemmelse for kvinnen i de første 12 ukene av svangerskapet i 1978. Dette var en stor seier for kvinnebevegelsen og må fortsatt betraktes som en viktig kvinneverettighet. Helt siden den første abortloven fra 1960, var det dessuten anerkjent adgang til abort etter nemndbehandling i tilfelle hvor det var fare for arvelyte hos barnet. I abortloven av 1975 er dette definert som «alvorlig sykdom, som følge av arvelige anlegg, sykdom eller skadelige påvirkninger under svangerskapet». Det er ingen tvil om at en tilstand som Downs syndrom, eller mongolisme, er inkludert, og overgangen til selvbestemt abort medførte ingen endring av dette. Også det offentlig oppnevnte Senabortutvalget, som meget nøye har gjennomgått abortlovens eugeniske kriterium, har helt utvetydig konkludert med at dagens praksis er lovlig. (Helsedirektoratet 1991).

Likevel er det nettopp spørsmålet om Downs syndrom skal være lovlig abortkriterium, som helt har dominert den offentlige debatten som følge av Etikuttvalgets innstilling. Enkelte har til og med erklært seg som forbauset og sjokkert over at slikt foregår og godtas i dagens Norge. Jeg beklager ikke at denne debatten er kommet. Heller ikke kvinners interesser er tjent med at virkeligheten stikkes under en stol. Dessuten kan det spørres hva som egentlig er kvinners interesser i en slik sak. Svaret er åpenbart ikke så opplagt som det en gang var.

Det burde likevel ikke være ukjent at man i Norge i en årrekke rutinemessig har tilbudt fostervannsprøve bl.a. til alle gravide kvinner over 38 år. Hovedformålet med prøven er å avdekke kromosomavvik

hos fosteret, og i praksis dreier dette seg om Downs syndrom. De fleste kvinner tar imot tilbudet, og de aller fleste tilfellene hvor Downs syndrom blir avdekket, fører til abort. Aborten finner sted etter 12. svangerskapsuke og blir derfor nemndbehandlet. Slike søknader blir imidlertid rutinemessig innvilget. En del nye og vanskelige problemstillinger er likevel dukket opp. For det første har vi fått et nytt tilfang av kvinner som henvises til fostervannsprøve etter ultralyd.

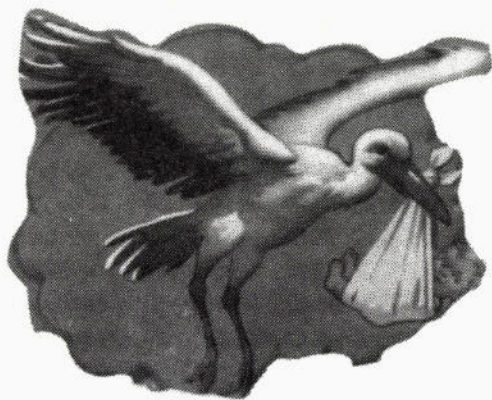
Ultralyd er nå et rutinemessig tilbud til alle gravide, og foretas vanligvis i 18. svangerskapsuke. Det mange ikke vet, er at ultralydsundersøkelser kan avdekke mistanke om genetiske avvik hos fosteret, bl.a. Downs syndrom. Ved slik mistanke henvises kvinnen til videre undersøkelse, og fostervannsprøve, og på grunn av at disse prøvene tas senere i svangerskapet enn vanlig, kan det bli snakk om meget sene aborter. Abortene har i praksis vært utført så sent som i 24.-25. svangerskapsuke, altså på et tidspunkt hvor andre fostre, gjennom nyfødtnedisin og moderne høyteknologi, overlever, som for tidlig fødte. Dette dilemmaet var blant annet bakgrunnen for Senabortutvalget, som foreslo en absolutt abortgrense på 21 uker.

Kvinnepolitisk har det ikke vært lett å forholde seg til et slikt forslag. Alle er enige om at sene aborter er uønsket. Det er heller ingen tvil om at abort på genetisk grunnlag får stadig mindre legitimitet. Men hva blir konsekvensen av en innstramming som foreslått? Problemet er etter mitt syn at kvinner som gjennomgår den ordinære svangerskapskontrollens testtilbud i et ønsket svangerskap, nærmest uforberedt kan få vite at fosteret har en alvorlig genetisk tilstand. Når kvinnen først er kommet i denne situasjonen, kan det være urimelig at *andre* skal nekte henne abort.

Selvbestemmelsen i fare

Dilemmaet blir ikke nødvendigvis mindre om man lykkes i å forskyve det mulige aborttidspunktet til helt tidlig i svangerskapet. Tvert i mot reiser muligheten for tidlige testresultater nye og vanskelige problemer som i verste fall kan sette adgangen til selvbestemt abort i miskreditt. (Frost 1991). Ved overgang fra fostervannsprøve til morkakebiopsi (prøve) er det mulig å få testresultatet allerede før 12 uker. Det arbeides også med å utvikle metoder som kan avdekke fosterets genetiske tilstand ved blodprøver fra moren allerede etter få dagers graviditet. (I verste fall ved gjør-det-selv-sett skaffet direkte fra apotek). Ved tidlige standpunkter i norsk abortdebatt ble det, også fra kvinnehold, hevdet at det var gangbart med en slutning fra det mer til det mindre:

Når det var tillatt å ta abort uten å angi noen som helst grunn, måtte det også være tillatt, ja kanskje til og med mer forsvarlig, å ta abort når man hadde en konkret grunn. Mange kvinner, særlig i høyere aldersgrupper, har tatt abort ut fra en ubegrunnet generell angst for at noe skulle være galt med fosteret. Å få mulighet til konkret viten, og dermed konkret standpunkttagen, må vel da være et gode? De fleste vil i dag

erkjenne at saken ikke er så enkel. Tvert imot kan prøvene og valgmulighetene fortone seg som en belastning for kvinnen, og en påføring av ansvar for å produsere et friskt og perfekt barn. (Aasen 1991).

Politisk er det dessuten sterke signaler om at nettopp muligheten for ukontrollert genetisk seleksjon blir en begrunnelse for forslag om å stramme inn adgangen til selvbestemt abort. Det er verd å merke seg at et mindretall i Etiklutvalget allerede har foreslått å senke grensen fra 12 til 10 uker. Det bør også aksepteres at denne type utspill er uttrykk for en reell, etisk konflikt. Man kan derfor ikke, som jeg selv tidligere har gjort, avfeie det hele som et fordekt angrep på abortloven som sådan. Man bør likevel være klar over at mange aldri har akseptert den någjeldende abortlov, og at ethvert nytt etisk dilemma derfor lett kan bli overdramatisert. Den sterke interessen for å definere et foster som rettssubjekt har nok dels vært utslag av dette.

Fosteret som eget rettssubjekt

Debatten om fosteret som eget rettssubjekt bør likevel ikke avvises helt. Det er en feil å tro at enhver lovmessig beskyttelse av fosteret eller anerkjennelse av dets menneskeverd også er et angrep på kvinners selvbestemmelsesrett. Det dreier seg ikke nødvendigvis om motsetninger. Kvinner må ha rett til å bestemme over egen kropp. Fordi barn ikke kan fødes annet enn gjennom kvinners kropp må retten også omfatte retten til å avbryte et svangerskap, selv om det betyr at et annet liv må ofres. Samtidig må vi holde fast ved at kvinnens kropp er fosterets beste og mest naturlige beskyttelse, og at det pr. definisjon er et interessefellesskap mellom mor og foster. Moderne reproduksjonsteknologi har svekket dette vernet, både i begynnelsen og slutten av svangerskapet. I disse situasjonene kan det være nødvendig med egne

fosterrettigheter, for å hindre misbruk i form av forskning og genetisk manipulerings. Denne type misbruk vil alltid dypest sett også være kvinnefiendtlig.

*Ingse Stabel
likestillingsombud
medl. Etikkutvalget, Oslo*

Litteratur

Dahl, T. Stang. Likestilling og fødselsrett. I R. Haukaa (red.). *Nye kvinner, nye menn*. Ad Notam, Oslo 1991.

Frost, L. Sundhed – en menneskeret? En kritikk av frigørelsesparadigmet. I *Retfærd*, nr. 52, s. 34-49, 1991.

Gulli, B. Moderskapets frigjørelse? I *Nytt om kvinneforskning*, nr. 2, s. 50-59, 1991.

Molne, K. Assistert befruktning – juridiske og etiske aspekter. I A. Hellum m.fl. (red.) *Menneske, natur og fødselsteknologi. Verdivalg og rettslig regulering*. Ad Notam, Oslo 1990.

Aasen, H. S. Hva slags barn? Abortdebatt med nytt innhold. I *Retfærd*, nr. 50, s. 28-41, 1990.

Helsedirektoratet 1990. Abort etter 18. svangerskapsuke på grunn av fosterskade.

NOU 1991: 6. Mennesker og bioteknologi. Sosialdepartementet 1992. Mennesker og bioteknologi. Høringsuttalelser.

Med Robert Battey som veiviser

Reproduksjon i helsevesenets regi – en epidemi?

Av Berit Schei

Epidemiartet behandlingsbruk oppstår der det finnes «gode mottakerforhold». Hva er det som kjennetegner dette? Er det bare karakteristika ved legestanden og det medisinske behandlingssystemet, eller er det også forhold som berører kvinnes endrede reproduksjonsvilkår i samfunnet?

«Idealkvinnen har ikke en fruktbar barneproduserende kropp, men kroppen til en avmagret joggende skjønnhet.»

Når medisinske framskritt løper løpsk

Når en kvinne kommer inn på en fødeavdeling med blødning under fødselen, vil en ultralydundersøkelse på en enkel måte gi svar på om morkaken ligger foran. Denne opplysningen kan ha stor betydning og inngår i en medisinsk begrunnet praksis. Det at friske kvinner får fostrene sine undersøkt for feil tidlig i svangerskapet uten noen annen foranledning er et helt annen virksomhet selv om det skjer med samme apparat (Schei 1991). Infertilitet er også et klinisk problem der reproduktive teknikker har sin plass. Men den omfattende bruken som finner sted der indikasjonen for behandling utvides og graden av manipuleringer øker, er etter min mening et annet fenomen (NOU 1991). Prøverørsprodu-

serte barn er i ferd med å bli dagligdags – det antydes at *ett* barn *hver* dag er laget på denne måten i Norge (von Düring 1992). Det som var et hjelpemiddel sprer seg ut over områder der den medisinske indikasjonen er kontroversiell, så og si invaderer «friskt vev» for å bruke en sykdomsmodell. Jeg tenker på innovasjoner som «agens» som gitt visse betingelser blir et hjelpemiddel, men som gitt andre betingelser tar overhånd og utvikler seg til en epidemi. I dag er det mange trekk i de reproduktive teknikkers utbredelsesprofil som er å ligne med en epidemi.

Epidemi er et begrep som tradisjonelt har vært knyttet til smittsomme sykdommer, som kolera og pest. Nå brukes begrepet også om uventede økninger av ulike sykdommer, som f.eks. astma og hjerte-karsykdommer. I en klassisk

epidemi blir mottakerorganismen utsatt for et agens. Hvorvidt det utvikles sykdom eller ikke er både avhengig av type agens og motstandsdyktighet i mottakerorganismen. Applisert på dagens utbredelse av de reproduktive teknikker, kan ikke denne epidemien forstås ut ifra beskrivelsen av teknikkene i seg selv men ved forhold i den virksomheten som teknikkene inngår i, dvs. forhold ved mottakerorganismen. Mottakerorganismen er i dette tilfelle forenklet sett, et knippe relasjoner der lege og pasient inngår i ulike sammenhenger; *lege-pasientforholdet*, *lege-legeforholdet* og samspillet mellom *virksomheten* og *samfunnet*. Den reproduksjonsrelaterte epidemien forstått slik, er ikke et resultat av den enkelte lege eller pasients egenskaper, men resultatet av de endrede relasjoner som teknikken skaper i mottakerorganismen.

Epidemier i helsevesenet – historier med fare for gjentagelse?

Den medisinske praksis er et resultat av en prosess der det til enhver tid introduseres nye måter å undersøke og behandle pasienter på. Etter hvert som kunnskapene øker vil slike nyvinninger enten vise seg å ha sin berettigelse eller bli forkastet. Omfanget av ulike behandlingsmåter varierer derfor med tiden. Nye teknikker forårsaker langt fra alltid en epidemiartet bruk. Tvert imot, noen ganger får teknikken en alt for beskjedne plass i forhold til det medisinsk begrunnet, f.eks. teknologi knyttet til urininkontinens og hofteladdsslitasje hos kvinner. Enkelte teknikker kan inngå i forbigående epidemiartet bruk. Ved slike situasjoner vil økt kunnskap føre til endring av praksis. Et eksempel fra min egen tid er bruk av epiduralanestesi under fødsel. Denne anestesiformen var et kjempeframskritt i enkelte

situasjoner som ved seteforløsninger. I en kort periode skjedde en omfattende bruk ut over det hensiktsmessige, før kunnskap ble kumulert og førte til en mer begrenset og medisinsk begrunnet bruk.

Men i historiens løp har det oppstått behandlingsformer som nærmest har spredt seg som ild i tørt gress og som kritiske røster i samtiden og ettertiden har fordømt som malpraksis (Chalmers 1986). Slike epidemier har skjedd både i behandling av kvinner og av menn. Men det at det i dag klusses for mye med reproduksjon, rammer først og fremst kvinner. Epidemier har også rammet kvinners reproduktive organer tidligere. Her kommer Battey inn og med han som veiviser vil jeg belyse trekk som tydelig var tilstede for over 100 år siden og som kanskje er med på å lage grobunn også for dagens epidemi.

Robert Battey og kastrasjon av kvinner

«Kastrasjon .. ble i den følgende tid utført talrige gange ikke alene ved myomer (muskelknuter på livmoren. B.S.) og andre gynekologiske tilstander, men også ved nevrologiske tilstander» (Gotfredsen 1973)

La oss se nærmere på hva som gjemmer seg bak denne kryptiske setningen: I 1859 dro en ung amerikansk kirurg til England. Han hadde hørt om en ny operasjonsteknikk; fjerning av eggstokker. Teknikken ble utviklet for å hjelpe kvinner med kreft i eggstokkene. Robert Battey, som han het, dro hjem til USA med en ferdighet som han var alene om. Med stor lykke opererte han en pasient, til og med en kollegas kone. Hun hadde svulst i eggstokken. Det er ikke godt å si hvordan han fikk ideen om å utføre inngrepet på kvinner med friske organer. Men slik fremstilte Battey den første kvinnen som han mente kunne ha blitt hjulpet med et slikt inngrep:

(Hun hadde) «regulære anfall av ekstreme fysiske og psykiske plager premenstruelt. ... (hun) blomstret i sin nyutsprungne kvinnelighet og hadde en betydelig ynde som langt overgikk det de fleste av hennes medsøstre kunne oppvise... Hvis hun bare kunne bli kvitt ovariene sine, da ville de premenstruelle plagene gi seg, og det ville være håp for henne» (Longo 1979).

Ifølge Battey selv fikk han ikke støtte fra sine kolleger til å fjerne eggstokkene og avsto derfor. Men pasienten døde (uvisst av hva) og dette ble fremstilt som forårsaket av manglende intervensjon. Dette var den dramatiske bakgrunnshistorien da miss J. dukket opp. Hun hadde et lignende sykdomsbilde og Battey mente hun ville dø slik som den forrige pasienten. Han understreket sin forsiktighet ved å fortelle at han observerte henne i 7 år (!) før han følte seg tvunget til å gripe inn. I 1872 fjernet han normale eggstokker for første gang. I den såkalte uavhengige rapporten om miss J.

(skrevet av en venn og medredaktør!) fortelles det at miss J. var fullstendig helbredet (Longo 1979). I årene som fulgte ble det publisert utallige rapporter om vellykkede inngrep. Den «normale ovariotomi» (fjerning av normale eggstokker) fikk etter hvert navn etter sin opphavsmann og Batteys operasjon gikk sin seiersgang på begge sider av Atlanterhavet. Navnet ga assosiasjoner til en berømt velrenommert gynekolog og tilslo hva det dreide seg om, nemlig fjerning av helt normale organer hos kvinner i fruktbar alder. Ingen vet hvor mange som døde, men operasjonsletaliteten har vært anslått til 30-40%! Inngrepet gjorde de som overlevde ute av stand til å føde barn.

Ettertiden skylder på Battey når de skal forklare denne fadeseen i gynekologien. Men det er helt klart at også gynekologer som har beholdt sitt renommé i ettertiden var ivrige talsmenn for Batteys operasjon. Ingen vet riktig når epidemien sluttet. Så sent som på slutten av forrige århundre finnes både ivrige talsmenn (Gilliam, 1896) og kritikere (Editorial, 1893). Både gynekologer selv og andre medisinere gikk etter hvert mot inngrepet. Antagelig gikk bruken av inngrepet tilbake parallelt med utviklingen av moderne psykiatri. Kvinnene ble så å si reddet fra kniven over til analysebenken.

Hva kan Battey og eggstokkene si oss om dagens nyvinninger i reproduksjonsfeltet?

Lege-pasientforholdet

Ungdom og skjønnhet

Batteys kvinner var unge og vakre. Hva de feilte skjønner ikke jeg ut ifra beskrivelser. Det var i hvert fall ikke kvinner som led av eggstokksvulster som teknikken egentlig var ment å bli brukt på. «Hun blomstret i sin nyutsprungne kvinnelighet»

fortalte han kollegene. Reproduksjonsepidemien omfatter også unge kvinner. Det er som instrumentering av det unge og skjønne har en helt annen selvforsterkende kraft enn teknikker brukt på eldre. Dagens entusiaster bruker ikke slike uttrykk som Battey. Mangelende eksplisitet kan vel likevel vanskelig tolkes som fravær av fenomenet.

Men det er ikke bare ungdom og skjønnhet som virker fremmede. Slik Battey beskriver møtet sitt med miss J., gir det oss også innblikk i hvilke fantasier dette forholdet kan ha skapt. I 7 år har han gått og drømt om og fantasert om å legge henne åpen. Han forble ved sykesengen hennes i 10 dager «uten å forlate huset, selv ikke for å skifte undertøy» (Longo 1979). At dette lege-pasientforholdet ga Battey et behagelig bilde av seg selv som beileren og helten – skinner igjennom, uten at det dermed impliserer at «noe foregikk mellom dem». I dagens barnløshetsbehandling, ligger kvinner på rekke og rad for å bli undersøkt med en ultralydprobe formet som en fallos. Behandleren trekker en engangshanske som et kondom over proben og stikker det opp i kvinnens kjede, som ledd i å lage barn. At dette kan vekke helt andre assosiasjoner enn medisinsk behandling, trengs det ikke mye fantasi til for å skjønne. Lege-pasientforholdet forsterker bildet av legen som inntrenger og befrukter – en kjent rolle for en mann. Dette betyr ikke at behandlerne bryter grensene til den enkelte pasient eller er sine emosjoner bevisst. Men behaget som denne aktivitet kan vekke, kan være med på å fremme en epidemi. Jeg vil samtidig understreke at det å redefinere handlinger som ellers ville ha blitt opplevd som erotisk, er en helt nødvendig ingrediens i gynekologien. Å blotte sitt skjød og trenge inn i det, for henholdsvis kvinnen som undersøkes, og legen, er noe som må redefineres i en undersøkelsessituasjon. Hvordan dette kan gjøres slik at undersøkelsessituasjonen

fungerer optimalt, er viktig for opplæring innen faget.

Lege-legeforhold

Gode historier for kolleger

«Jeg tviler ikke på at det er kjent for dere alle at jeg har invadert den kvinnelige organiskes skjulte lønnkamre og snappet fra deres faste plasser disse små delikate kjertlene (eggstokkene, B.S.) som har slik en mystisk og vidunderlig virkning av så stor betydning for menneskerasen, ja, man kan nesten snakke om et organ som er utstyrt med helhetlige funksjoner som bestemmer selve eksistensen av vår rase» (Battey 1873). Dette er fra Batteys foredrag til sine kolleger, trykt i et medisinsk tidsskrift. Hvorfor disse ordene, «invadert» og «snappet»? Hva er det Battey appellerer til og som gjør at de lytter til han? Og er det tilsvarende elementer i de historiene dagens hjelpere kan fortelle sine kolleger?

Jeg synes ikke det er underlig at kvinnekroppen fortøner seg som noe helt uforståelig for menn. Det er som å famle i blinde å finne ut om kvinners kroppsfunksjoner. Ikke har han samme kropp som den han undersøker, ikke tror han på det kvinnen kan fortelle om seg selv. Troverdighet er noe som er knyttet til utsagn fra en troverdig person, ofte i betydningen en person som en selv. Så hvordan skal han finne ut noe om kvinnekroppen? Historier om hvordan man kan hente ut kunnskap om kvinnekroppen uavhengig av kvinnen selv har kanskje en helt spesiell appell? I diskusjonen om bruk av ultralyd for å fastsette tid for nedkomst, kan man gjenkjenne et slikt element. Kvinnens egne utsagn om siste menstruasjon oppfattes som et svært usikkert utgangspunkt for en slik beregning. Rutinemessig bruk av ultralyd innebærer at legen kan finne ut fosterets alder ved å sette et apparat på magen hennes, uten å måtte stole på hva

kvinnen selv sier. Kunnskapen fra apparatene oppfattes som sikrere enn å stole på uttalelser fra dette mystiske andre vesenet, kvinnen.

Giganteksperimenter

I tråd med dette, men allikevel en tilleggsfaktor: Kan det være at teknikker som frambringer helt revolusjonerende ny kunnskap om selve skapelsen, har en sterk appell? Batteys operasjon – ble av ettertiden omtalt som: «Det første eksperiment i fysiologisk kirurgi utført på menneske» (Longo 1979). Det at menstruasjonen forsvant etter Batteys operasjon, viste at eggstokkene var nødvendig for sykliske blødninger fra livmoren. I tillegg produserte inngrepet forsøkspersoner til et nytt eksperiment. På slutten av forrige århundre, ble det på moten å operere inn igjen eggstokkvev på de kvinnene som hadde mistet sine eggstokker i Battey-epidemien. Allerede 1895 ble det påstått at man hadde lyktes i dette (Simmer 1970). Dette var et viktig ledd i utviklingen av transplantasjonskirurgien. Man fikk også testet ut hypotesen om at forplantningen var avhengig ikke bare av en livmor, men også av fungerende eggstokker. Under utviklingen av prøverørsmetoden får man vite enda mer om hvordan eggene modnes, høstes, lagres og befruktes. Eksperimenter som ikke hadde vært mulig – uten at man hadde kandidater som var villig til å underkaste seg prosedyrene som ledd i en medisinsk behandling. Etter befruktning har man muligheten for intens oppfølging av fosteret gjennom ultralydmålinger og fysiologiske undersøkelser på fosteret. Dette gir forskningsmateriale for å beskrive den embryologiske utvikling direkte hos mennesket. Dette kan gi revolusjonerende ny kunnskap. Tidligere har embryologien basert seg på studier av dyr.

Jeg synes ikke det er en fjern tanke at

ettertiden vil oppsummere dagens utstrakte bruk av reproduksjonsteknikker som et giganteksperiment som frambrakte ny kunnskap, men som ikke var indisert ut ifra et medisinske begrunnet rasjonale.

Nye profesjoner

En profesjon skapes ved at noen kan det andre ikke kan. Undergrupper av profesjonelle skapes på samme måte.

«...Jeg har følt det som min plikt å tre inn på det kirurgiske domene ved å rydde en ny tilgang gjennom hellig grunn, der vitterlig ingen mann med viten og vilje har våget å sette sine ben tidligere» (Battey 1873).

Kirurgene på Batteys tid tok seg av kvinners underlivslidelse på lik linje med andre sykdommer. Kvinneorganer ble i så måte ikke sett på som noe kirurgisk spesielt. Ved introduksjonen av Batteys operasjon ble det skapt et kirurgisk aktivitetsområde som etter hvert ble beholdt den gruppen som kunne dette bedre enn andre. Den vide indikasjonen for inngrepet tillot at operatøren fikk et stort pasientmateriale som sikret han øvelse. Den gynekologiske spesialitet vokste opp i kjølevannet av Batteys operasjon. Battey selv ble initiativtaker til American Gynecological Society og senere redaktør for tidsskriftet.

I dag er gynekologi etablert som egen spesialitet. Etter min mening er denne spesialiseringen nødvendig ut ifra faglige hensyn. Men teknikker som bryter grenser inn i nye områder skaper lettere en epidemi. De entusiastiske innovatørene kan forskanse seg i egne undergrupper og forsvare et anvendelsesområde som er styrt av behov for anerkjennelse av et nytt felt og av ønske om større erfaring med teknikken. Egne organisasjoner og tidsskrifter vokser fram og skaper grunnlaget for underhierarkier der de innvidde fordeler ære og

makt. De faglige diskusjonene skjer i høyspesialiserte fora med oppslukte utøvere. Kritiske spørsmål kan utebli. Prosessen der den kumulererte erfaring etter hvert fører til at innovasjoner finner sin plass i den medisinske praksis, blir forsinket.

Virkomheten og samfunnet

Kvinnene vil det selv

Hva Batteys kvinner egentlig ville, er ikke godt å lese seg til. Da, som nå, hadde kvinner en helt annen sykdomsprofil enn menn. Kvinner med lidelser som har vært uforklarlig for legen, går igjen opp igjennom historien. Men ideen om hva som eventuelt kan hjelpe, oppstår ikke i kvinnenes hode. Jeg tror neppe miss J. fant på å fjerne eggstokkene. Allikevel framstilles kvinnene som om det er de som presser fram tilbudet. Battey lot seg først ikke presse, for så å «gi etter». Den utvidelse som skjer av indikasjoner for prøverørsbehandling begrunnes med at det er et stor behov. I diskusjonene om rutinemessig ultralyd i svangerskapet brukes kvinners oppslutning som argument.

Kvinner som gruppe er vant til at det er andre enn de selv som har ansvar og makt på viktige samfunnsområder. Selv om kroppen er privat, er reproduksjon et viktig samfunnsområde. Kan det tenkes at kvinner lettere enn menn overlater ansvar også for egen kropp til helsevesenet og at de dermed lett kan bli brukt som pressgrupper for tiltak som ikke er medisinsk begrunnet?

Om å kaste den fruktbare kvinnekroppen for å bli fri

På Batteys tid ble eggstokker sett på som skjøre organer spesielt utsatt for sykdom, særlig hvis hun gjorde uvante ting som å befatte seg med samfunnslivet (Schei

1988). Menn var i hvert fall bekymret for hva som ville skje når kvinner blandet seg med menn på universitetene. Hvordan kunne de da kontrollere hennes reproduktive organer? En kastrert kvinne mellom menn, ble i hvert fall ikke gravid. Om det var slike kvinner som ble operert, vet vi ingenting om. Men at eggstokkepidemien på en eller annen måte grep inn i datidens debatt om kvinners samfunnsmessige stilling er sikkert.

Det er også i dag et problematisk forhold mellom frigjøringen av kvinner og reproduksjon i helsevesenets regi. Kvinner har fått utdanning og finnes i flere samfunnsmessige funksjoner. Graviditeter passer ofte ikke inn i karrierer strømlinjeformet av menn. Med sikker prevensjon og fri abort, gror det fram en illusjon om barn som noe som kan bestilles (med varespesifikasjon?) og planlegges på lik linje med hus og jobb. Den reproduksjonsrelaterte teknologien skaper en illusjon om at dette er mulig. Det moderne kvinnelivet stimulerer ikke de

reproduktive funksjoner: Idealkvinnen har ikke en fruktbar barneproduerende kropp, men kroppen til en avmagret joggende skjønnhet. Selvpåført infertilitet er det normale, siden kvinner forventes å stoppe eggene sine det meste av tiden som hovedansvarlig for prevensjon. Påført infertilitet er også del av det moderne kvinnelivet med anoreksifremmende idealer. Dermed oppstår det et reelt behov for hjelp (Sundby 1989).

Men heller ikke i helsevesenets regi kan barn bare bestilles. Det er i realiteten et usikkert prosjekt å overlate reproduksjonen til helsevesenet. De fleste prøverørsforsøk er mislykket. Prøverørsprodusentene måler sin suksess i andelen barn per behandling. Det er grenser for hvor mange hormoninduserte sykler med høsting av egg, befruktning i rør og innsetning en kvinnekropp kan orke og helsemessig utsette seg for, uavhengig av den ressursmessige grensen på tre behandlingsomganger. Da er det kanskje bedre å gå opp i antall prevensjonsløse sykler utenfor helsevesenet som både er mindre farlig og som kan være til glede selv uten graviditet som resultat. Eller for å sette det inn i denne artikkelens ramme: Forsøk på å likestille områder som ikke lar seg likestille, nemlig kvinners unike evne til å bære fram neste generasjon, virker også fremmede på dagens epidemi av reproduktive teknikker i helsevesenet.

Sluttord

Det å bruke en epidemimodell impliserer at den utviklingen vi ser i dag, er noe som fort kan snu. Epidemier dør ut enten ved at agens blir borte, eller at de fremmede faktorene omdannes ved at det bygges opp motstand i enkeltindivider eller grupper.

Gjennom en slik prosess vil innovasjonene på det reproduktive område kunne finne en medisinsk begrunnet plass og bli gode hjelpemidler for kvinner som trenger behandling.

Berit Schei
forskningsleder

RMFs program for grunnleggende
medisinsk kvinneforskning
NAVF

Litteratur

- Chalmers, I. Minimizing harm and maximizing benefit during innovation in health care: Controlled or uncontrolled experimentation? *I Birth* 1986, nr. 13, s. 155-164.
- Editorial. Removal of the ovaries as a therapeutic measure in public institutions for the insane. *I JAMA* nr. 20, s. 135-137.
- Gilliam, D. Oophorectomy for the insanity and epilepsy of the female: A plea for its more general adoption. *I Transaction of the American Association of Obstetrics and Gynecology* 1896, nr. 9, s. 316-321.
- Gotfredsen, E. *Medicinen Historie*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1973.
- Longo, L.D. The rise and fall of Battey's operation: A fashion in surgery. *I Bulletin of the history of medicine*, 1979, nr. 53 s. 244-276.
- Norges offentlige utredninger. *Mennesker og bioteknologi*. Statens forvaltningstjeneste, Oslo 1991.
- Simmer, H.H. Robert Tuttle Moris. A pioneer in ovarian transplants. *I Obstet Gynecol* 1970, nr. 35, s. 314-328.
- Schei, B. Kvinnen som gynekologisk pasient i et historisk perspektiv. *I Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 1988, nr. 108, s. 462-465.
- Schei, B. The routine use of ultrasound in antenatal care - is there a hidden agenda? *I Issues in Reproductive and Genetic Engineering*, 1992, under trykning.
- Sundby, J. Forplantningsteknologi og infertilitet. Et skjæringspunkt mellom individuelle behov og samfunnsmessig styring. *I Nyt Forum for Kvinneforskning* 1989, nr. 2, s. 22-31.
- Düring, V. von. Avdeling for barnløshet, Kvinneklinikken, Regionsykehuset i Trondheim. Personlig meddelelse 1992.

Hvem er redd for Virginia Woolf?

Av Kjersti Ericsson

Virginia Woolf er gjemt under et rykte om å være en stor forfatter, skjønt bare for spesielt interesserte. Men Virginia Woolfs skjønnlitterære bøker er gjennomsyret av et følsomt og kritisk kvinneperspektiv. Likevel har ikke nye kvinnegenerasjoner funnet fram til henne og gjort romanene hennes til sin eiendom. Hvorfor? Hvem er redd for Virginia Woolf?

Mange kjenner bare den engelske forfatterinnen Virginia Woolf (1882 – 1941) fra tittelen på Edward Albees skuespill, «Hvem er redd for Virginia Woolf», et ekteskapsdrama som også er filmet med Elizabeth Taylor og Richard Burton. Etter at jeg sjøl, nokså tilfeldig, begynte å lese Virginia Woolf, har jeg stilt meg samme spørsmål: Hvem er redd for Virginia Woolf? For hun er gjemt under et rykte om å være en stor forfatter, men nokså sær, utilgjengelig og bare for spesielt interesserte. I Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon, står hun omtalt i vendinger av denne typen:

«Woolf var estet i likhet med de andre i Bloomsbury-gruppen, og var sterkt opptatt av hver opplevelseskvalitet og hvert øyeblikks stemning. En sjelden følsomhet kommer til syne allerede i hennes første roman, og seinere viser hun sin evne til sprangvis, impresjonistisk komposisjon. Hun kom under innflytelse av James Joyce og Marcel Proust og utviklet et selvstendig

mesterskap i bruken av «stream of consciousness». I *Mrs. Dalloway* (1925) følger hun hovedpersonen og hennes tanker gjennom en eneste dags opplevelser, og i *To the Lighthouse* (1927, norsk overs. 1948), fletter hun en familiekrets og et sommersted i Hebridene sammen i et virkningsfullt mønster av stemninger og symboler.»

Det er sant at Virginia Woolf skriver på en helt særegen måte og med en nesten utholdelig følsomhet. Men estet? Jeg opplever at Virginia Woolf prøver å gi stemme til noen viktige erfaringer som er undertrykt og brakt til taushet. Det er et farlig sprengstoff i Virginia Woolfs bøker. *Mrs. Dalloway* kunne også beskrives som ei bok om hvordan krigen, militarismen og det dertil hørende manndomsidealet forkvakler og ødelegger unge menn, og om psykiatrien som maktas forlengede arm for å kvele opprøret. Og *To the Lighthouse* kunne beskrives som ei bok om hvordan mannens tilsynelatende styrke er en parasittisk styrke som hviler på kvinners

følelsesmessige støtte. Virginia Woolf hadde egne erfaringer som hun brakte med seg til disse temaene i bøkene sine. Hun hadde en rekke såkalte psykiske sammenbrudd i løpet av livet, og ble godt kjent med den daværende psykiatriens behandlingsmetoder. Og hun var incestoffer (se De Salvo, 1989), et tema som de fleste biografier går svært lett over, trass i at hun sjøl skrev om det, både i brev og dagbøker. Hun vokste opp i en viktoriansk over/middelklassefamilie der det var et gjennomgående mønster at kvinnene sto til disposisjon for mennene, både arbeidsmessig, følelsesmessig og delvis seksuelt. Virginia ble, i likhet med sin søster, misbrukt av minst en av sine eldre halvbrødre. Virginias eldre halvsøster ble misbrukt av sin stefar, Virginias far, etter at moren døde. Louise de Salvo har skrevet en bok om Virginia og hennes søstres oppvekst. Den er skremmende lesning, og viser hva som kanskje var den skjulte virkeligheten i mange viktorianske familier.

Virginia Woolf har også skrevet sakprosa, bl.a. et langt essay om kvinnefrigjøring, som heter *A room of one's own*. Den er skarp, morsom, respektløs og innsiktsfull, og gir mange aha-opplevelser, også til oss som etterhvert har lest en god del hyllemetre om samme tema. Det er i denne boka hun har sin kjente spissformulering: «I alle disse århundrene har kvinner vært speil med den vidunderlige og magiske evne til å reflektere en mann i det dobbelte av naturlig størrelse.» Denne setningen er gjenoppdaget og tatt i bruk av den moderne kvinnebevegelsen. Men Virginia Wolfs skjønnlitterære bøker har ikke på samme måte blitt nye kvinnegenerasjoners eiendom, trass i det kritiske og samtidig følsomme kvinneperspektivet de er gjennomsyret av. Ryktet hennes som en sær og spesiell estet har fungert som en effektiv barriere. Hvem er redd for Virginia Woolf?

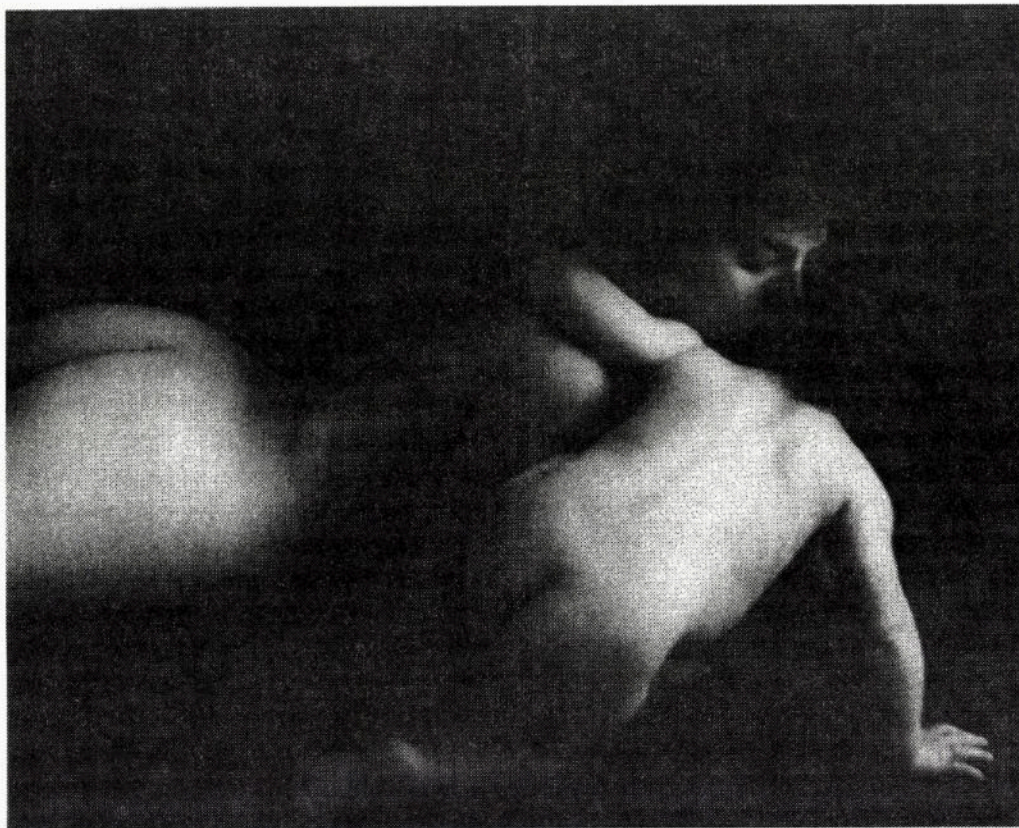
Den maskuline fornufts sammenbrudd

Jeg synes det er en sterk, indre sammenheng mellom de temaene Virginia Woolf tar opp i bøkene sine. Og jeg tenker meg at hennes opplevelser som incestoffer er med på å gi den forferdelige følsomheten og dybden i det jeg oppfatter som hennes avsløringer av en sivilisasjon som forsøker å disiplinere vekk store deler av mannens menneskelighet. For å overleve dette uten å gå i stykker, må mannen bruke kvinnen som krykke, kvinnen må leve for å støtte mannen.

I *Mrs. Dalloway* løper to historier parallelt. Den ene er historien om overklassekvinnen Mrs. Dalloway, og hennes tanker og opplevelser mens hun forbereder et selskap hun skal holde om kvelden. Den andre er historien om en ung mann, Septimus Warren Smith, og den italienske kona hans, Lucrezia. Septimus har vært soldat i 1. verdenskrig. Nå er krigen slutt, Septimus har begynt å oppføre seg underlig, og Lucrezia er fortvilet.

Virginia Woolf skriver altså om ett av de utallige tilfellene av bombesjokk som England opplevde under og etter 1. verdenskrig. Bombesjokk var navnet som ble satt på soldatenes sammenbrudd, sjøl om de fleste tilfellene ikke ble utløst av eksplosjoner, slik navnet antyder. Men «bombesjokk» hørtes mandigere ut enn hysteri, som hadde en foraktelig, kvinnelig klang. Hysterien, eller bombesjokkene, for som en farsott over skyttergravene. Titusenvis av hysteriske soldater måtte sendes vekk fra stridssonen. Den maskuline fornuft, med sine krav om å fortrenge følelser, vise disiplin og mot, brøt sammen. Det var en skandale. Den engelske armeen prøvde først å holde det hele hemmelig, bl.a. ved å motsette seg at psykiatere publiserte artikler om temaet.

Virginia Woolf forteller tett og enkelt om

bakgrunnen for sin romanperson Septimus' sammenbrudd. Før krigen var han en plikt-oppfyllende, men svermerisk ung mann, som hadde en solid jobb og studerte litteratur hos frøken Isabel Pole på fritida. Woolf skriver (min oversettelse):

«Septimus var en av de første som meldte seg frivillig. Han dro til Frankrike for å redde England, som nesten utelukkende besto av Shakespeares skuespill og frøken Isabel Pole som spaserte på et torg kledd i grønn kjole. Der, i skyttergravene oppsto øyeblikkelig den forandringa som herr Brewer (arbeidsgiveren) hadde ønsket når han anbefalte fotball, Septimus utviklet mandighet, han ble forfremmet, han tiltrakk seg oppmerksomhet, ja til og med vennskap, fra offiseren sin, som het Evans. De var som to hunder som lekte på teppet foran peisen, en tøyset med en papirball, snappet, snerret, småbeit nå og da i den gamle hundens øre, mens den gamle lå bedagelig, blunket mot ilden, løftet poten,

snudde seg og knurret godmodig. De måtte være sammen, dele med hverandre, slåss med hverandre, krangle med hverandre. Men da Evans ble drept, rett før våpenhvilen, i Italia, viste Septimus overhodet ingen følelser eller sorg over at et vennskap var slutt. I stedet gratulerte han seg sjøl fordi han følte svært lite og svært fornuftig. Krigen hadde oppdratt ham. Det var sublimt. Han hadde gjennomgått hele showet, vennskap, europeisk krig, død, hadde blitt forfremmet, var fortsatt under tretti og ville helt sikkert overleve. Det hadde han rett i. De siste bombene traff ham ikke. Likegyldig så han dem eksplodere. Da freden kom, var han i Milano, losjerte i huset til en vertshusholder med en gårds-plass, pott blomster, små bord under åpen himmel, døtre som laget hatter, og med den yngste, Lucrezia, ble han forlovet en kveld når panikken var over ham – han kunne ikke føle.»

I dette avsnittet får Virginia Woolf sagt mye om det mandighetsidealet unge menn

påtvinges. Og jeg synes hun har en nydelig beskrivelse av menns vennskap, i de få setningene om to hunder som leker på et teppe. Septimus kan ikke føle når krigen er over. Men han får følelsene tilbake, sterke, overveldende følelser, gode og vonde. Virginia Woolf beskriver dette som omverdenen oppfatter som galskap, innenfra. Etterhvert kommer psykiaterne også til Septimus. Virginia Woolfs portrett av den fasjonable Harley Street-psykiateren er sikkert basert på egne erfaringer (min oversettelse):

«Måtehold, guddommelig måtehold, Sir Williams ledestjerne. Måtehold oppnådde han gjennom å gå visitten på sykehus, fiske laks, unnfange en sønn i Harley Street med Lady Bradshaw, som sjøl fisket laks og tok fotografier som nesten ikke kunne skjernes fra profesjonelle fotografers arbeid. Sir William, som tilbød måtehold, hadde bare sjøl framgang, men fikk England til å gå framover, sperret landets gale inne, forbød barnefødsler, straffet fortvilelse, gjorde det umulig for de upassende å spre sine synspunkter før de også delte hans sans for måtehold – hans, hvis de var menn, Lady Bradshaws hvis de var kvinner (hun broderte, strikket, tilbrakte fire av sju kvelder hjemme sammen med sønnen sin), slik at ikke bare var han respektert av sine kolleger og fryktet av sine underordnede, men pasientenes venner og slektninger følte den dypeste takknemlighet mot ham fordi han insisterte på at disse profetiske Kristuser av begge kjønn, som profeterte om verdens ende, skulle drikke melk i senga, som Sir William befalte, Sir William med sine tretti års erfaring med slike tilfeller, med sitt ufeilbarlige instinkt, dette er galskap, dette er fornuft; hans sans for måtehold.»

Og til slutt:

«Han fikk folk til å holde kjeft. (I originalen heter det: «He shut people up». Dette har en uoversettelig dobbeltbetydning – det betyr både å få folk til å holde kjeft og å sperre folk inne). Det var denne kombinasjonen av bestemthet og humanisme som gjorde at slektningene til ofrene hans ble så glade i Sir William.»

Et nokså infamt, men innholdsrikt portrett, ikke bare av Sir William som person, men

av psykiatrien som sådan slik Virginia Woolf antakelig sjøl hadde opplevd den. Sir William fikk folk til å holde kjeft. Og han var mot alle overdrivelser, mot dyp fortvilelse og store følelser. Septimus mistet følelsene sine i krigen da han ble mandig. Han fikk dem igjen, på godt og vondt, i galskapen. Så kommer Sir William for å ta dem fra ham igjen, i normalitetens navn.

Mannen som gud og barn

To the Lighthouse er en roman med sjølbio-grafisk anstrøk. Den handler om familien Ramsay, som er på sommerferie på Hebridene på to ulike tidspunkter i livet. Første del av romanen foregår før krigen, og den sentrale personen er vertinnen, fru Ramsay. Andre del foregår etter krigen. Da er både fru Ramsay og de to eldste barna hennes døde. Sønnen er falt i krigen, datteren er død i barselseng. Men enke-mannen, herr Ramsay, er i sommerhuset sammen med de to yngste barna og noen av gjestene fra den første sommeren. Tittelen på romanen henspiller på en seiltur ut til fyret, en seiltur som den yngste sønnen gleder seg til, men som det ikke blir noe av, i den første delen av boka, og en seiltur som faren tvinger de to barna med på i den andre delen av boka.

Jeg har allerede sitert Virginia Woolfs spissformulering fra *A room of one's own* om kvinners magiske evne til å reflektere en mann i det dobbelte av naturlig størrelse.» Om sin egen far har hun sagt at han hadde en «gudeliknende, men samtidig barneliknende» posisjon i familien. Nettopp dette er et viktig tema i *To the Lighthouse*, slik jeg leser boka. *To the Lighthouse* er ingen feministisk pamflett om kvinneundertrykking. Men den viser fram menns følelsesmessige avhengighet av kvinner, og det omfattende, følelsesmessige arbeidet kvinner gjør for å støtte menn og få menneskelige forhold til å fungere.

I de mest brutale mishandlingsforhold er mishandleren ofte ekstremt avhengig av sitt offer. Redselen for å bli forlatt kan vekselvis gi seg uttrykk i grove overgrep, nitid kontroll av kvinnens bevegelser og gråt, fortvilelse og «anger». Kvinnebevegelsen har vært opptatt av at mishandleren representerer en «forlengelse av mannsrollen», på den måten at dominans går over i vold og brutalitet. Kanskje representerer han også en «forlengelse av mannsrollen» på den måten at avhengighet går over i desperat klamring?

Virginia Woolf beskriver som sagt sin egen fars situasjon i familien som «gudens og barnets» på samme tid. Med det setter hun mannens doble forhold til kvinnen på spissen: makt over og avhengighet av. Å se denne dobbeltheten er viktig for å forstå maktforholdet mellom kjønnene, både i dets myke og dets brutale former. Overgriperen «overdriver» to sider ved mannens forhold til kvinnene: Han tiltar seg for mye makt, og han viser for mye barnslig avhengighet. Men begge disse sidene finnes, også i den normale utformingen av kjønnsforholdet. Når endringer i dette forholdet ofte virker så truende på menn, er det kanskje ikke makt og privilegier i vanlig forstand de er reddet for å miste. Tanken på at kvinnens omsorg og støtte kan bli borte, den som gjør det mulig å overleve og hevde seg som mann i menns verden, er verre å bære.

Kvinnens støtte til menn blir tydelig når den ikke er der. Virginia Woolf, med sin følsomhet overfor de usagte meldingene som passerer mellom mennesker, har gitt oss et bilde (som også rommer atskillig humor) av hva som skjer når kvinnen ikke stiller opp. Krigen er over, restene av Ramsay-familien er tilbake på sommerstedet. Det er en av gjestene, malerinnen Lily Briscoe som føler kravet rettet mot seg. Mannen er herr Ramsay, nå enkemann (min oversettelse):

«Hun burde ha flytt av gårde øyeblikkelig på en bølge av sympati: presset på henne var enormt. Men hun ble sittende fast. Det ble en grusom pause. Begge to så på havet. Hvorfor, tenkte herr Ramsay, hvorfor ser hun på havet når jeg er her? Hun håpet været ville bli så stille at de kunne gå i land på fyret, sa hun. Fyret! Fyret! Hva hadde det med saken å gjøre? tenkte han utålmodig. Med en slags urkraft (for han kunne virkelig ikke holde seg lenger) utstøtte han et slikt stønn at en hvilken som helst kvinne i hele verden ville gjort et eller annet, sagt et eller annet – alle bortsett fra meg, tenkte Lily mens hun bittert prøvde å samle seg, jeg som ikke er en kvinne, men antas å være en irritabel, humørsyk, inntørka gammel jomfru.

Herr Ramsay sukket fulltonende. Han ventet. Hadde hun ikke tenkt å si noe? Så han ikke hva hun ventet av ham? Så sa han at han hadde en spesiell grunn til å ville dra ut til fyret. Hans kone pleide å sende ting til mennene der ute. Det var denne stakars gutten med en tuberkuløs hofte, fyrbøterens sønn. Han sukket dypt. Han sukket betydningsfullt. Alt Lily ønsket var at denne enorme floden av sorg, denne umettelige sulten etter sympati, dette kravet om at hun skulle underkaste seg ham fullstendig, og uansett ville han ha sorger nok å forsyne henne med i all evighet, skulle bli borte, skulle bli avledet (hun så stadig opp mot huset i håp om at de skulle bli avbrutt) før den skyldte henne med seg i strømmen.

«Slike turer», sa herr Ramsay, mens han skrapte i marka med skotuppen, «er svært smertefulle». Lily sa fortsatt ingenting. (Hun er en stokk, hun er en stein, sa han til seg sjøl). «De er svært utmattende,» sa han, mens han så, med et sykt blick som gjorde henne kvalm (han spilte, følte hun, denne store mannen dramatiserte seg sjøl) på de vakre hendene sine. Det var fryktelig, det var uanstendig. Kommer de aldri, spurte hun, for hun kunne ikke lenger holde ut denne enorme vekta av sorg, holde oppe disse tunge draperiene av smerte (han hadde inntatt en positur som vitnet om ekstrem gammelmannssvakhed; han vaklet til og med litt mens han sto der) et øyeblikk lenger.

Likevel klarte hun ikke å si noe; hele horisonten virket som den var feid ren for ting å snakke om; hun kunne bare føle, forundret, som herr Ramsay sto der, hvordan blikket hans lot til å falle uendelig trist over solskinnen på graset og misfarge det, og kaste et svart slør over den rødussete, søvnige, fullstendig tilfredse skikkelsen til herr Carmichael, som lå i en fluktstol og leste en fransk roman, som om slikt et vesen, som paraderte sin velvære i en verden av smerte, var nok til å frambringe de vondeste tanker. Se på ham, lot han til å si, se på meg, å – hele tida følte han, tenk på meg, tenk på meg. Å, om bare

skikkelsen til hr. Carmichael kunne gli mot oss, ønsket Lily; hadde hun bare plassert staffeliet sitt noen meter nærmere ham; en mann, hvilken som helst mann, ville stoppe denne flommen, ville stanse disse klagene. Som kvinne hadde hun provosert fram dette fryktelige, som kvinne burde hun vært i stand til å møte det. Hun skjemte seg alvorlig ut, som kvinnekjønn, ved å stå der taus. /.../ De sto der, isolert fra resten av verden. Hans veldige sjølmedlidenhet, hans rop etter sympati, rant ut og spredte seg i dammer rundt føttene hennes, og alt hun gjorde, som den arme synder hun var, var å dra skjortene litt tettere rundt ankene så hun ikke skulle bli våt.»

Virginia Woolf har fanget herr Ramsays avhengighet og behov for støtte, som er blitt overveldende synlig når kona ikke lenger er der til å dekke det. Hun har fanget hans selvfølgelige forventning om at enhver kvinne plikter å stille opp og fylle behovet. Hun har fanget Lilys fortvilelse, når hun ikke klarer å innfri. Og hun har fanget det pinefulle i en situasjon der noe går galt, der kvinnen ikke glir glatt inn i sin forventede rolle. Når det går galt, framstår både Lily som ukvinnelig, en inntørket gammel jomfru, og herr Ramsay som umandig: Jo mer han må presse for å få det han «egentlig» burde fått, jo mer blir han en sytende, sjølmedlidende posør. Virginia Woolfs beskrivelse sier mye om omkostningene ved å bryte tilvante mønstre.

Få har levedegjort kvinners følelsesmessige arbeid slik som Virginia Woolf. Og få har formidlet den trøttheten dette arbeidet kan gi opphav til slik som henne. Her er det fru Ramsay som sitter ved middagsbordet, med ansvaret for at alle gjestene hennes har det bra med seg sjøl og hverandre (min oversettelse):

«Det så ikke ut til at noe hadde smeltet sammen. De satt der alle sammen, atskilt fra hverandre. Og hele arbeidet med å smelte sammen, flyte og skape, lå på henne. Igjen følte hun, som et faktum, uten fiendtlighet, menns sterilitet, for hvis ikke hun gjorde det, ville ingen gjøre det, og så, i det hun ristet seg sjøl litt slik en rister ei klokke som har stoppet, begynte den gamle, velkjente pulsen å slå, som klokka begynner

å tikke – en, to, tre, en to, tre. Og så om igjen og om igjen, gjentok hun, mens hun lyttet til den, vokter og nærer den fortsatt svake pulsen slik en ville passe en liten, usikker flamme med avisepapir. Og så, konkluderte hun, mens hun henvendte seg til William Bankes ved å bøye seg stille i retning av ham – stakars mann! som ikke hadde noen kone og ingen barn, og som spiste middag alene på en hybel bortsett fra i kveld; og i medlidenhet med ham, for livet var nå sterkt nok til å bære henne videre igjen, gikk hun i gang med all denne virksomheten, som en sjømann som ikke uten trøtthet ser vinden fylle seilet og knapt ønsker å reise ut igjen, men tenker at hvis skipet sank ville han virvlet rundt og rundt og funnet hvile på havets bunn.»

I dag hender det ikke så sjelden at kvinner går til lege med fru Ramsays trøtthet og ønske om å hvile på havets bunn. De kan få ulike diagnoser, fra depresjon og nevra-steni til kroniske muskelsmerter og fibrositt. Men kanskje ville «omsorgssmerter» være en mer treffende diagnose?

Virginia Woolf har, slik jeg ser det, foregrepet mange av kvinneforskningas resultater i sin inntrengende skildring av menns og kvinners væremåte, og forholdet mellom dem. Men jeg opplever at hun ikke bare er ute for å skildre. Hun har også et budskap, som ikke utbasunerer, men som kan leses mellom linjene. Det er de samme sosiale mønstrene, den samme kulturen, de samme kravene til kvinnelighet og mannlighet som rammer både Lily Briscoe, fru Ramsay, Septimus og hr. Ramsay. Lily Briscoe prøver å bryte med mønsteret, men opplever seg som ukvinnelig, en tørr gammel jomfru. Fru Ramsay går inn i mønsteret og segner under det, hun ønsker å hvile på havets bunn. Septimus går i stykker under trykket fra krigens krav til mandig følelsesløshet, og psykiatrien møter ham med mer av det samme. Hr. Ramsay skal nå til topps i en intellektuell karriere. I dette strevet fortærer han familien sin, bruker dem alle som krykker for å oppleve egen storhet og dulme egen angst. Jeg synes hun sier at kvinnefrigjøring er

umulig så lenge samfunnet tvinger mannen til å fortrenge viktige sider ved sin egen menneskelighet. Hvem er redd for det budskapet?

*Kjersti Ericsson
førsteamanuensis
Institutt for kriminologi
Universitetet i Oslo*

Litteratur

- De Salvo, L. *Virginia Woolf. The impact of Childhood abuse on her life and work*. Women's Press, London 1989
- Woolf, V. *Mrs. Dalloway*. Oxford University Press 1992
- Woolf, V. *To the Lighthouse*. Oxford University Press 1992
- Woolf, V. *A Room of one's own*. Oxford University Press 1992

Makt og misforståelser: Om kjønn, kultur og kommunikasjon

Av Ellen Andenæs

«Hvert menneske lever sitt liv som en serie samtaler,» skriver Deborah Tannen, «og mitt faglige fokus har vært analyse av hverdagslige samtaler og hvordan de virker inn på forholdet mellom mennesker.» Slik levendegjør hun en metafor som sammenlikner språkbruk med blod: Som blodprøver kan avsløre kroppslige prosesser og tilstander, kan analyser av språkbruk avdekke de personlige og sosiale. Tannens teori om kjønn og kommunikasjon drøftes her som et eksempel på hvordan analyseresultatene henger sammen med både hva forskerne leter etter og hva slags analyseredskaper de har.

Det å snakke sammen er den mest typiske av alle menneskelige aktiviteter. Spontan språkbruk produseres ved hjelp av en rekke automatiserte, ubevisste prosesser. Nettopp derfor gir de hverdagslige samtalerne svært gode inntak til å forstå samspill, kultur og kontekst.

Og kjønn. Det er temaet for språkforskeren Deborah Tannens siste bok. *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation* ble først utgitt i 1990 og ble raskt en bestseller i USA. Det er den også i Norge. Sølvi Brydes oversettelse, *Det er ikke det jeg sier*,¹ ble lansert som måneden bok i Den norske bokklubben – noe hittil uhørt for en fagbok. Det sier noe om hvor stor interessen er for spørsmål om språk og kjønn.

Fra feministisk hold kritiseres Tannen for å avpolitiserer et viktig felt (se f.eks. Troemel-Ploetz 1991). Med et opplagstall på 33 000 er tankene hennes likevel sikret stor gjennomslagskraft. De gjengis dessuten nokså ukritisk i publikasjoner fra Kvinner og Klær til Klassekampen. Den personlige stilen teksten har fått gjør at den ser enkel ut. Det er den imidlertid ikke. Først gjennom nærgående analyser blir det mulig å avdekke hva som er innholdet i Tannens budskap – og hvordan det er kunnskap.

Tannen representerer en form for språkvitenskap som er humanistisk og fortolkende, med sterke tverrfaglige innslag. På denne bakgrunnen er undersøkelsen av kjønn og samtalestil et spennende prosjekt:

Her vil hun vise de nære sammenhengene mellom virkelighetsforståelse, språkbruk og andre former for samhandling. Til dette bruker hun et rikt materiale – skjønnlitteratur, anekdotiske eksempler og forskning om temaer som spenner fra unge gutters kroppsspråk til inntektens betydning for lesbiske par.

Tannens viktigste tese er at kvinner og menn har utviklet ulike samtalestiler som uttrykk for *grunnleggende ulike kulturer*. Denne bruken av kulturbegrepet skal jeg diskutere mot slutten av artikkelen. La meg først skissere de viktigste punktene i Tannens teori, og deretter diskutere noen områder som er sentrale for å forstå hvordan hun plasserer seg i forhold til annen forskning om kjønn og kommunikasjon.

Kvinne- og mannskultur

Mannen forholder seg til verden som et enkeltmenneske i en hierarkisk sosial orden, der han enten er overordnet eller underordnet. Der brukes samtale til å forhandle om hvem som skal ha overtaket, og til å beskytte seg mot andres forsøk på å underordne og kommandere en. Livet blir en konkurranse, en kamp for å bevare uavhengighet og unngå nederlag.

Kvinnen forholder seg til verden som et enkeltmenneske i et nettverk av forbindelser og sammenhenger. I *denne* verdenen er samtaler forhandlinger om nærhet, der mennesker forsøker å få og gi bekreftelse og støtte, og å oppnå enighet. Tilværelsen blir fellesskap, og kampen dreier seg om å bevare intimitet og unngå isolasjon. Hierarkiene dreier seg mer om vennskap enn om makt og prestasjoner.

I tråd med dette utvikler kvinner en samtalestil som direkte og indirekte uttrykker fellesskap gjennom likhet og

enighet. Der blir det viktig å ikke framstille seg selv som overlegen, og dermed som «ulik». I mannens hierarkiske kultur, derimot, blir uenighet og ulikhet understreket, og opposisjon et viktig middel til å demonstrere uavhengighet.

Heller ikke i kvinnekulturen er avhengighet ønskelig. Men for menn gis dette begrepet mening som det eneste alternativet til «independence», uavhengighet. I kvinnes verden er det «interdependence» eller *gjensidighet*, som betones (s 131). I kommunikasjon kommer dette til uttrykk f.eks. gjennom hvilken mening som forbindes med å lytte til hverandre. Kvinner lytter gjerne, og regner med at gjensidighetsprinsippet sørger for at den andre gjør det en annen gang. Det er det imidlertid ikke sikkert at han gjør, hvis han er en mann; for menn blir det å lytte, i hvert fall lenge av gangen, et tegn på underordning (s 143).

Slike beskrivelser er i og for seg velkjente. Tannens oppfatning av det essensielt kvinnelige og mannlige har fellestrekk med synspunkter hos både tradisjonelle (Parsons) og feministiske (Chodorow) forskere. Synet på at kjønnenes språkbruksforskjeller springer ut av kulturforskjeller ble lansert av Maltz og Borker (1982). Tannen har to hovedpoeng: For det første at kvinnelig og mannlig er *likeverdige*. For det andre at det er fruktbart å forstå interaksjon mellom kvinner og menn som tverrkulturell kommunikasjon.

Ut fra Tannens beskrivelse har altså kvinner og menn fundamentalt ulike *premisser* for samhandling. At vi har utviklet ulike samtaleformer er et nødvendig uttrykk for nettopp dette: Vi har forskjellige *mål* med samtalen.

Dette strider mot lingvistenes tradisjonelle modeller for kommunikasjon, der hver av deltakerne i en samtale blir tilskrevet *ett* mål (f.eks. å gjøre en avtale,

holde et foredrag eller få vite veien til jernbanestasjonen). «Effektiv» kommunikasjon blir da redusert til et spørsmål om hvordan dette ene målet ble oppnådd. I lingvistisk utforming har altså språkhandlingsteori gitt lite rom for å beskrive språkets rolle i vår selvrepresentasjon, dvs. for hvordan vi framstår som personer gjennom måten vi bruker språk på. Slike aspekter har for en stor del vært overlatt til psykologer og litterater. Det er synd. Her har forskning om kjønn mye å tilføre språkvitenskapen.

Privat og offentlig – kontakt og rapport – sludder og sladder

Skillet mellom «offentlig» og «privat» tale kan også beskrives ut fra kommunikativ hensikt. Her foreslår Tannen begrepene «rapport talk» vs. «report talk», eller kontakt- vs. rapportsnakking. Teorien kan raskt oppsummeres slik: For å oppnå sitt overordnede mål, som er å befeste status i en hierarkisk orden, må mannen demonstrere at han har kunnskaper og ferdigheter. For å sikre seg oppmerksomhet kan han f.eks. fortelle vitser eller holde et (uoppfordret) foredrag – og jo flere tilhørere og lengre taletid, desto bedre. Slik «rapportsnakking» har altså likhetstrekk med «offentlig» tale.

Det sentrale målet for kvinnesamtale er derimot å etablere, utdype og forhandle om gjensidighetsrelasjoner. Det gjør kvinner blant annet gjennom bevisst å veksle mellom taler- og lytterrolle, og ved å velge temaer som innbyr til utveksling av erfaringer og synspunkter. Dette er «privat» eller «kontaktsnakking».

I denne sammenhengen blir et begrep som *sladder* interessant, siden sladder i folkelig forståelse antas å handle om menneskers privatliv og ha bred plass i

kvinner samtaler, men ikke i menns. Et helt kapittel i Tannens bok er viet sladder. Det er et forskningstema innenfor både sosiologi og sosialantropologi, og er også behandlet av kvinneforskere, bl.a. Coates (1988), Jones (1980), Harding (1975). Tannen velger likevel nesten utelukkende å henvise til skjønnlitteratur, ikke forskning.

Fordi hun ikke definerer begrepet, blir det vanskelig å skille «sladder» fra «kontaktsnakking» i sin alminnelighet. Så vidt jeg kan se, dekker det «fortrolig samtale om detaljer fra menneskers liv», dvs. både eget og andres liv. Hun peker på at det å snakke om (i motsetning til å baktale) personer og handlinger har flere funksjoner; sosial kontroll (jfr. Gluckman 1963) er bare en av dem. Tannen legger størst vekt på den fortroligheten som skapes gjennom det personlige, og framhever *betroelsen* som en vei til vennskap. «Samtaler om hva som skjer i livet ditt og i livet til dem du snakker med, er en voksen versjon av småpikers hemmelige betroelser – kjernen i jenters og kvinners vennskap», skriver hun.

Jeg savner andre aspekter ved dette temaet, særlig «det personlige» som kunnskaps- og erkjennelsesarena. Gjennom å drøfte eget og andres liv får vi tilgang til et utvidet sett av erfaringer, forståelsesmåter og handlingsmuligheter. Og i en del tilfeller kan samtaler om «detaljer fra menneskers liv» faktisk forstås som moralfilosofisk diskusjon med utgangspunkt i svært konkrete og komplekse sammenhenger (jfr. Gullestad 1984:220 ff).

Makt eller misforståelser?

Den uttalte hensikten med boka er å hjelpe kvinner og menn til å forstå hverandre bedre. Ved å beskrive og forklare de to kulturene og deres uttrykksformer, vil

Tannen vise at kommunikasjonsproblemer skal forstås som *misforståelser*, som skyldes ulike samtalestiler. Slik vil hun bl.a. frigjøre leserne fra gjensidig mistenksomhet. I arbeidet med dette utelater hun dessverre en del undersøkelser man ville vente å finne i en bok som i så stor grad henviser til forskning.

Blant dem jeg savner er Pamela Fishmans klassiker «Interaction: The Work Women Do». Denne artikkelen representerer en retning som konkluderer med at *makt* – til å definere hva som er mulig, viktig og virkelig – kommer til uttrykk både i hva en samtale handler om og i hvordan den utformes. «Difference or dominance»-diskusjonen – om forholdet mellom kjønnene best kan forstås som utslag av *vesensforskjeller* eller av *maktforskjeller* – er sentral i forskning om kjønn. Tannen tar sterkt avstand fra å trekke inn dominansperspektiver i analysene, men uten å drøfte det empiriske grunnlaget for dem. Siden dette er et helt sentralt punkt når man vil vurdere forklaringspotensialet i Tannens teori, skal jeg presentere noen av de punktene hun selv utelater.

Dialog kan ses som samarbeid, som krever oppmerksomhet og innsats fra begge deltakerne. Fishman undersøker hvordan forskjellige typer arbeid fordeles mellom kvinner og menn. Hun konkluderer med at mennene har mest kontroll over innhold og utvikling – de snakker mest, og helst om sine egne temaer – mens kvinnene gjør det grøvste av det «rutinearbeidet» som er nødvendig for at interaksjonen likevel skal få karakter av *samtale*. Pedersens (1987) analyse har vist hvordan dialogen på denne måten blir et samarbeid mellom henne og ham om å opprettholde hans relative overordning på en særdeles diskret måte.

Sentralt hos Fishman (og flere andre) står *avbrytelsen* – som samtalestrategi og som analysekategori. Og på dette punktet er Tannen lite troverdig. «Hevder man at

avbrytelse er et tegn på dominans, er forutsetningen at samtale består i at man snakker en og en om gangen», skriver hun. Men hun nevner klokkelig ingen navn. Skillet mellom «overlap» og «avbrytelse» er temmelig elementært i dialoganalyse.

For meg ser dette ut som stråmannsargumentasjon: Hun avviser flere forskeres empiri på grunnlag av feil *andre* forskere kan ha gjort. Selv inntar Tannen en nokså uangripelig posisjon på dette punktet, ved at hun velger å ikke operasjonalisere kategorien i det hele tatt. (Dette går fram av s. 190 i min amerikanske utgave av boka, men er blitt borte i den norske.)

Når dette punktet blir ugreit, er det fordi Tannen blander sammen forskjellige nivåer i analysen; hva som skjer språklig vs. hvordan det fortolkes og hva slags intensjoner som lå bak (se s. 190). Ellers i boka – f.eks. i forhold til taletid – holdes nivåene fra hverandre.

En avbrytelse er et brudd på implisitte «avtaler» om rettigheter og plikter i samtalen. Ifølge Tannen kan man bare fortolke noe som en avbrytelse på grunnlag av godt kjennskap til samtalepartnerne, forholdet mellom dem, og den aktuelle situasjonen – f.eks. hvordan «avbrytelsen» påvirket samtalen. Det er i og for seg et greit standpunkt. Men eksemplene er lite overbevisende. Se på dette dialogutsnittet, som Tannen har hentet fra West and Zimmermann 1977 (loddrette linjer viser overlapping):

Hun: Så det holder bare ikke når eh du får alt det der på samme dag, men eh jeg spurte fysikk-læreren om jeg ikke kunne forandre det.

Han: Ikke rør den.

Hun: Hva da?

(pause)

Han: Jeg har ordnet alt slik jeg vil ha det i den notisboken, og du lager bare rot når du blar i den på den måten.

Her, sier Tannen, «krenker han kanskje ikke hennes rett. Når man ser en bringe uorden i noe man møysommelig har ordnet, vil mange finne grunn til straks å be vedkommende stanse, uten å vente på et passende opphold i samtalen.» Sant nok. Men hva med de faktorene hun selv peker ut som nødvendige for analysen? Hva skjedde videre i samtalen, f.eks.? Det kan ikke Tannen si noe om, kanskje fordi hun ikke vet det. Men det gjorde West og Zimmermann. Ettersom deres fortolkning er basert på hele samtalen, får den implisitt større troverdighet enn Tannens.

(Noe om noe om hva som skjedde videre i samtalen kunne forresten Tannen ha sagt. I West og Zimmermanns gjengivelse av samtalen er nemlig mannens siste ytring litt annerledes: den inneholder en pause. En slik pause gjør det mulig for den andre å fortsette der hun slapp, hvilket kvinnen ikke gjør. Dette er et trekk som går igjen i materialet til West og Zimmermann: Når kvinnene ble avbrutt, ventet de med å ta ordet igjen.)

Selvsagt kan man ha gode grunner til å avbryte hverandre! – og kanskje var situasjonen ovenfor et eksempel på akkurat det. Men i mann-mann eller kvinne-kvinne-samtaler er det betydelig færre avbrytelser, og det *ville* være pussig om slike gode grunner systematisk skulle fordele seg så ulikt etter samtalepartnernes kjønn. Det er nettopp ved å ta kontrollen over innholdet at menn demonstrerer mannlighet når de snakker med kvinner, skriver West og Garcia (1988:568).

Tema utvikling i samtale er ikke enkelt å utforske: Temaer kommer ikke pent etter hverandre som perler på en snor, men springer ofte ut av hverandre. Derfor kan de være uhyre vanskelige å definere ut fra common-sense-kriterier (Maynard 1980: 263). Tannen trekker også fram eksempler på at menn kan føle seg avbrutt av kvinners budskapsstøttende strategier: «Selv om

både kvinner og menn klager over at de avbrytes av hverandre, er det forskjellige typer atferd de klager over». At eksemplene er anekdotiske, betyr ikke at de er uinteressante. Jeg skulle gjerne sett systematiske analyser av når og hvordan kvinner og menn *opplever* seg som avbrutt – og som avbrytere.

Når kvinnen er ekspert

Når menn er større enn kvinner – i fysikk, inntekt og kunnskap – oppfattes det som «naturlig». Det omvendte er synlig asymmetrisk, og derfor et opplagt forsknings-tema. Flere forskere har undersøkt forholdet mellom kjønn, ekspertise og samtaleform. Leet-Pellegrinis eksperimentelle studie fra 1980 er basert på diskusjoner i enkjønnede og tokjønnede grupper, med vekselvis mann og kvinne i rollene som «ekspert» og «ikke-ekspert».

Resultatene var (ikke overraskende) at kjønn spiller større rolle enn ekspertise for samtalsens utforming: Kvinnelige eksperter i samtale med mannlige ikke-eksperter ikke bare *nedtoner* sin ekspertise, de kompensere for den også, ved å være ekstra støttende overfor mennene de snakker med. Mennene blir på sin side åpenbart provosert av at kvinnene vet mest. Leet-Pellegrinis konklusjon er at menn og kvinner har ulike mål i slike diskusjoner. Disse formulerer hun som spørsmål: Mens kvinnene spør «har jeg vært hjelpsom nok?», spør mennene «har jeg vunnet?»

Slik disse spørsmålene er formulert, uttrykker de ulike moralsk/etiske grunnlag for samhandling: andreorientering vs. egoorientering. Dette er i tråd med annen forskning om kvinnelig og mannlig rasjonalitet (Gilligan 1982, Haavind 1982). Men Tannen «foretrekker» (s. 129) å omformulere spørsmålene – til henholdsvis «liker du meg?» og «respekterer du meg?», dvs. to former for egoorientering. Dessverre sier

Chr. Krohg: *Sovende mor*, 1883. (Foto: Rasmus Meyers samlinger, Bergen.)

hun ikke noe om *hvorfor*. Det gjør meg nysgjerrig. Her gir Tannen et bilde av det kvinnelige univers der det *å bli likt* framstår som et helt overordnet mål. Flere andre steder i boka framhever hun imidlertid hjelpsomhet som eksplisitt «kvinnelig» verdi, knyttet til ønsket om å styrke fellesskapet. Det er interessant at dette aspektet blir borte akkurat her.

Sentralt i Tannens diskusjon av Leet-Pellegrini er å tilbakevise tegn på over- og underordning. Det er ikke slik at menn «prøver å fornekte kvinners autoritet», skriver hun – *snarere tvert imot!*

Kanskje, skriver hun, er det nemlig slik at menn i slike situasjoner behandler kvinner som om de var menn – dvs. at de viser kvinnene respekt nettopp ved å utfordre deres autoritet. Men så «mangler

kvinnene trening i å forsvare seg mot utfordringer» (sic). Og da kan det også her være «kulturkollisjonen» som får så leie utslag.

Hvorfor menn i akkurat denne typen situasjon skulle behandle kvinner som om de var menn, er høyst uklart, siden vi på s. 283 alltid er og oppfattes som kjønnesvesener. Det er også uklart hvorfor Tannen velger et helt hypotetisk *resonnement* framfor å se på empiri fra autentiske situasjoner der menn søker hjelp hos kvinnelige eksperter. Candace Wests studier av hvordan det går «når doktoren er dame» er sentrale her, men nevnes ikke.²

«Så nær og dog så fjern...»

Selv om både kvinner og menn i Tannens

framstilling blir håpløst endimensjonale og stereotype, byr boka på både aha-opplevelser og gode observasjoner. Mer problematisk er det at argumentasjonen er så sprikende, fordi hun veksler mellom innbyrdes uforenlige synspunkter.

På den ene siden skriver Tannen at identitet er kjønnet, at kjønn er innvevd i grunnlaget for både handling, atferd og fortolkning. Samfunnets konstruksjon av kjønn former alt vi gjør, og denne konstruksjonen innebærer asymmetri og statusforskjell (s. 283). «I alt vi gjør, lever og skaper vi vårt kjønn og vårt ulikeverd». På den andre siden avviser hun altså på det bestemteste at dominansbegrepet kan ha noen plass i analyser av kommunikasjon mellom kvinner og menn i det samme samfunnet.

Selv er jeg mest opptatt av å finne ut hvordan og hvorfor denne dobbeltheten oppstår. Mine spørsmål knytter seg til hvordan Tannen kan ha så mye rett – og likevel ta så feil? Hva er det som gjør at hun kan bygge en slik teori på den forskningen som foreligger? Eller, sagt på en annen måte, *hvordan* og *hvorfor* klarer hun å tilpasse empirien til teorien?

Min analyse av de tre områdene ovenfor kan bidra til å belyse «hvordan»:

I behandlingen av «*sladder*» og «*eksper-tise*» ser vi hvordan begreper blir utydeliggjort og empirien beskåret. Resultatet er at det kvinnelige blir gjort patetisk endimensjonalt: Vi «er snille» for å bli likt, og «forteller hemmeligheter» for å unngå ensomhet. I forhold til avbrytelser er strategiene delvis å mistenkeliggjøre eller usynliggjøre andre forskere, delvis å atomisere empirien: Når hvert enkelt eksempel skal analyseres for seg, kan ingen mønstre tre fram.

En annen forskningsstrategi gir andre resultater. «Når man studerer kortvarige og enkeltstående interaksjoner mellom to mennesker er det vanskelig (...) å si noe om makt. Det er først når en trekker inn

mønstret i mange enkeltpars handlinger, eller hvordan konsekvenser av handlinger aggregeres over tid hos ett par, at det er mulig å se hersketeknikker og kontrollformer som kanskje ingen av partene kan redegjøre for når de beskriver en enkelt episode eller en enkeltstående avgjørelse.» (Haavind 1982:145)

Noe av poenget er naturligvis at Tannen ikke *vil* at makt skal være relevant. Og hvorfor ikke det? I min analyse har jeg funnet tre elementer som legger føringer på arbeidet hennes: Rettferdighetstankegang, individorientering, og folkeopplysningsmotivet. La oss se hvordan de manifesterer seg i teksten.

Rettferdighetstankegang:

Selve hovedpoenget til Tannen er utpreget «rettferdig»: At menns og kvinners kultur og samtalestil er like gode, og først skaper problemer når kjønnene møtes. Dette er aksiomatisk i hennes bruk av kulturbegrepet. Derfor må noen ulikheter nedtones (jfr. overgangen fra andreorientering til egoorientering ovenfor). Derfor tilskrives også alle – kanskje særlig mennene – gode hensikter i hennes analyser, og hun plasserer omhyggelig eksempler og moteksempler på en slik måte at leseren aldri skal tro at den ene kulturen er «bedre» enn den andre.³

Vi finner en fin illustrasjon på s. 146-48. Der vil far, som er i ferd med å flytte hjemmefra, så gjerne fortelle sønnen sin hvorfor, men så ender han med å holde et foredrag om verdenssituasjonen i stedet. Dette er et eksempel på et *stilistisk handicap* (!), sier Tannen, og her har mennene noe å lære av kvinnene. Men så skynder hun seg å tilføye at kvinner også har noe å lære: En amerikansk samlivsundersøkelse viser nemlig at lesbiske par har «sjeldnere sex» enn andre par, etter forskernes mening fordi kvinner unngår å ta initiativ for å unngå å virke krevende.

Denne bisarre «parallellen» sier sitt om Tannens fenomenale vilje til å skape balanse i regnskapet.

Individorientering:

Bortsett fra noen gufne personer (rasister, antisemitter, sexister osv.) mener de fleste amerikanere oppriktig at alle skal ha like rettigheter (s. 165). Og det er *individets bevisste intensjon* som er viktig for Tannen. Her bruker hun den formen for rasjonalitet som sier at man(n) ikke har ansvaret for andre konsekvenser av sine handlinger enn de som var intendert: «dominanseffekten er ikke alltid et resultat av intendert dominans» (s. 18). Som «kulturforsker» burde hun ha skilt mellom mentalitet og ideologi.

Heller ikke *hannen* skal skues på hårene. Dersom han dominerer henne, er det pga. en kulturbetinget misforståelse. Gjorde han det ikke med vilje, har han ingen individuell skyld; det ville være forskningsmessig u-etisk å tillegge ham onde hensikter og negative karaktertrekk, skriver Tannen. Det er da heller ikke nødvendig. Det er ikke individers onde hensikter som ligger bak skjevhetene i trykkesystemet heller. Men de er der jo likevel – nettopp som aktualisering av et trekk ved vår kultur. Heller ikke i kommunikasjon blir dominanseffekten borte fordi om den ikke var intendert.

Både rettferdighetstankegangen og individorienteringen springer ut av Tannens generelle forskningsmessige program. Hun arbeider med å bygge opp en ny slags lingvistikk; en som tar utgangspunkt i virkelige menneskers virkelige liv, framfor i abstrakt lingvistisk teori – og som ikke er amoralsk, men har som et uttalt mål å gjøre lingvistikk nyttig i menneskers vanlige liv (Tannen 1988:13).

Og her finner vi den tredje føringen, *folkeopplysningsmotivet*. For å nå fram må folkeopplyseren formulere seg i vendinger folk flest kjenner og aksepterer. «Kultur» er

et kjekt begrep. Det assosieres med både noe høyverdig, noe alle har, og – kanskje viktigst i denne sammenhengen – noe *ingen kan gjøres personlig ansvarlig for*.

Det er lettere å akseptere (om ikke å like) handlinger når de forklares som utslag av kulturelle forhold enn om de forklares som utslag av f.eks. maktforhold eller usympatiske personlige trekk. Ericsson (1990) skriver f.eks. at mannen ser kvinnen først og fremst «som en kilde til behovstilfredsstillelse og/eller en irriterende hindring for hans livsprosjekt», og at «siden hun ikke har makt, behøver han heller ikke ta hensyn». Et slikt tenkesett er altfor ubehagelig til å slå an. Derimot blir folk *lettet* når de leser Tannen – der blir deres egne erfaringer forklart på en måte som viser at de er helt *alminnelige*, og dermed at det ikke er noe galt med verken dem, partnerne deres eller forholdet (skriver Tannen på s. 14).

Kort sagt: Tannens «du er OK, jeg er OK» er mye mer *spiselig* for dem boka er tilegnet: «kvinner og menn overalt, som gjør sitt beste for å snakke sammen». Også menn kan lese denne boka, uten å føle seg angrepet og moralsk nedvurdert. Det er viktig nok. Ifølge omtaler er dette boka som vil «spare deg for en formue til skilsmisseadvokater» (den mannlige journalisten) og «redde utallige kjærlighetsliv» (den kvinnelige). Kanskje det. Det er risikabelt å gifte seg på tvers av kjønnsgrenser, og gudene skal vite at gjensidig forståelse og god vilje kommer godt med. Tannen har selvsagt også rett når hun sier at dominansforhold umulig kan forklare alle forskjeller mellom kvinner og menn. I det perspektivet er Tannens strategi fruktbar – et stykke på vei.

Samtidig er jo dette også en *fagbok*. Temaet angår mange fag, og er eller burde være sentralt for mange yrkesgrupper – pedagoger, terapeuter osv. Tannen blir altså premissleverandør for både leg og lærd. I den sammenhengen er jeg mer opptatt av grunnlaget for teoridannelse og analyser.

Da ser vi at kombinasjonen av individ-orientering og rettferdighetstenkning virker tilslørende for forståelsen av både kjønn og kultur.

Hvor mange kulturer?

Etter mitt syn ligger hovedproblemet med Tannens teori i hennes utforming av disse to nøkkelbegrepene. Hun ser *to* atskilte kulturer – ikke *en* kjønnnet kultur – og hun ser ikke noe dialektisk forhold mellom dem. Derfor kan hvert kjønn/hver kultur forstås uavhengig av hverandre, og det framstår som en tilfeldighet at vi har akkurat *to* kjønn; det kunne like gjerne vært fem, eller trettifire. Samtalen mellom henne og ham kunne like gjerne foregått mellom en koreaner og en inuit, og relasjoner mellom kjønn blir redusert til private relasjoner mellom enkeltindivider.

Kjønn forstås som to bokser med hvert sitt innhold. Tannen bygger sin argumentasjon på at gutter og jenter vokser opp i hver sin boks, og lærer å snakke der (s. 18, s. 47). Ett slags menneske i den ene boksen; et annet slags menneske i den andre. Hvordan kan de møte hverandre da? Hvordan ser møtestedene ut? Det forblir uklart, selv om utgangspunktet hennes er at møtet mellom kvinner og menn er ett ingen kan unngå, og at temaet for hele boka nettopp er dette møtet – som med nødvendighet må foregå i rommet mellom eller rundt boksene.

Påstanden om atskilt sosialisering tyder på at Tannen må ha oversett at jenter og kvinner omgås gutter og menn hele livet. Mange av oss lever til og med sammen med dem nesten kontinuerlig: Vi har brødre, fedre, venner, partnere, kolleger, sønner. Hos Tannen er vi likevel alltid nye for hverandre, og handler alltid ut fra premisene fra vår egen boks. Mennene, stakkar, med all sin gode vilje, er fullstendig i villrede om hva kvinnene ønsker seg av dem. *Hele* livet. (I hvert fall til språkforskeren

kommer og ordner opp.) Og kvinnene, stakkar, kommer ikke på at de kan fortelle dem det. «Kvinner har liten erfaring med å slåss for retten til å bli hørt», skriver Tannen (s. 212). Jeg synes nå ikke at *det* er noen særlig dekkende beskrivelse.

Språk, samfunn og menneskesinn er uløselig sammenvevd, skriver språkforskeren Michael Halliday; samfunnet former menneskenes sinn, og menneskenes sinn former samfunnet – med språket som formidler i begge prosesser. Det viser seg også at språkbruken er ett av de områdene der kjønnsforskjeller viser seg tidligst: At vi oppfatter småbarna våre – og de oss – som kjønnsvesener avspeiler seg i både deres og vår måte å kommunisere på.

Dette gjelder til og med før ungene kan snakke: Condry and Condry (1976) viste at voksne oppfatter spebarnsgråt som uttrykk for ulike tilstander etter hvilket kjønn de *tror* barnet har (jentene «er» oftere «redde»; guttene oftere «sinte»). Og ifølge Lieberman (1967) babler spebarn i dypere stemmeleie til kvinner enn til menn. Etter som de vokser til, lærer de f.eks. at kvinner er høfligere enn menn, og selv å være høfligere mot kvinner (se Coates 1986:130).

Fedre og mødre har ulike måter å påvirke barna på, og de henvender seg ulikt til jenter og gutter. Gutter får oftere kommandoer, jenter oftere begrunnede oppfordringer. Dette er mønstre de selv opprettholder i voksen alder: Fedrene kommanderer mer, mødrene oppfordrer mer – både til barn og til voksne. Allerede i barndommen øver vi også på andre grunnleggende kommunikasjonsmønstre: Jentene snakker med lysere og guttene med mørkere stemme enn det som gis av biologien; guttene får lengre taletid, jentene blir oftere avbrutt (og aller oftest av far). De samme mønstrene videreutvikles i barnehage og skole.

Unger lærer ikke å snakke, eller å bli jenter og gutter, bare av hverandre. De

lærer det av både å delta i og å observere sosial interaksjon. Måten foreldre snakker med hverandre på gir en utmerket innføring i hvordan kvinner og menn skal omgås – på samme måte som hvordan arbeid og prestisje skal fordeles.

Når menn og kvinner har forskjellige rettigheter og plikter, kan ikke det tilskrives kjønnskulturene, men *måten kulturen er kjønnet på*. Mannlig dominans og kvinnelig underordning er et underliggende prinsipp i vårt samfunn, og det avspeiler seg i og opprettholdes bl.a. av vår språklige praksis. Ønsket om å være likeverdige er dessverre ikke tilstrekkelig til å handle som om vi var det. Det kan det være smertefullt å erkjenne, særlig for dem som virkelig har den gode vilje. Tannen unndrar oss denne erkjennelsen, enten fordi hun ikke har den selv, eller fordi hun ikke synes den tjener formålet. Dermed blir boka hennes også en klar og god illustrasjon av hvordan forskerideologi bidrar til kunnskapsproduksjon.

Ellen Andenæs
amanuensis

Institutt for anvendt språkvitenskap
Universitetet i Trondheim

Noter

1. Fagfolk vil ha størst utbytte av å lese den engelske utgaven. Den norske mangler både noteapparat og Tannens eget forord, og dessuten noen faglige kommentarer ellers i teksten. Denne artikkelen er basert på paperback-utgaven fra 1991.
2. Det vil føre for langt her å gjengi Wests resultater; leserne henvises til hennes artikkel fra 1984.
3. Riktignok lar ikke alle situasjoner seg innpasse i Tannens skema: Konkurrans- og hierarkiseringsorienterte strategier ser ut til å være lite fruktbare i f.eks. lege-pasient-kommunikasjon. Her har West (1990) vist at leger som bruker «kvinnelige» samtalestrategier, har atskillig større evne til å komme til enighet med pasientene, enten disse er kvinner eller menn.

Litteratur

- Coates, J. *Women, men and language*. Longman's, London/New York 1986.
- Coates, J. Gossip revisited: Language in all-female groups. In J. Coates and D. Cameron (eds). *Women in their speech communities*. Longman's, London 1988.
- Condry, J. and S. Condry. Sex Differences. A Study of the Eye of the Beholder. In *Child Development*, 1976, nr. 47.
- Ericsson, K. Kvinners forakt for menn. I *Nytt om kvinneforskning*, 1990 nr. 4.
- Fishman, P. Interaction: The Work Women Do. In B. Thorne, C. Kramarae and N. Henley (eds). *Language, Gender and Society*. Newbury House, Cambridge 1983.
- Gilligan, C. *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1982.
- Gluckman, M. Gossip and scandal. In *Current Anthropology* 1963, nr. 4.
- Gullestad, M. *Kitchen-Table Society*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Halliday, M. *Aims and Perspectives in Linguistics*. Occasional Papers no 1, Applied Linguistics Association of Australia, Melbourne 1977.
- Harding, S. Women and Words in a Spanish Village. In R.R. Reiter (ed). *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, New York 1975.
- Haavind, H. Makt og kjærlighet i ekteskapet. I R. Haukaa m.fl. (red). *Kvinneforskning: bidrag til samfunnsteori*. Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Jones, D. Gossip: Notes on women's oral culture. In *Women's Studies International Quarterly* 1980, nr. 3.
- Leet-Pellegrini, H. M. Conversational Dominance as a Function of Gender and Expertise. In H. Giles, W. P. Robinson and P. Smith (eds). *Language: Social Psychological Perspectives*. Pergamon, Oxford 1980.
- Liebermann, P. *Intonation, Perception and Language*. MIT Press, Cambridge 1967.
- Maltz, D.N. and R.A. Borker. A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication. In J. Gumperz (ed). *Language and Social Identity*. Cambridge University Press 1982.
- Maynard, D.W. Placement of topic changes in conversation. In *Semiotica* 1980, nr. 30, s. 263-90.
- Pedersen, T.B. Fra beundrende tilhører til «passe aktiv» deltaker. Endringer i normer for kvinnelighet og språkbruk. I *Materialisten* 1987, nr. 3/4.
- Tannen, D. *Linguistics in context: Connecting Observation and Understanding*. Ablex, Norwood, NJ 1990.

- Tannen, D. *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation*. Random House, London 1990. Norsk utgave: *Det er ikke det jeg sier!* Cappelen, Oslo 1992.
- Troemel-Ploetz, S. Selling the apolitical. In *Discourse and Society* 1992, nr. 2.
- West, C. When the doctor is a «lady»: Power, Status and Gender in Physician-Patient Encounters. In *Symbolic Interaction* 1984, nr. 7.
- West, C. Not just «doctors' orders»: Directive-response sequences in patients' visits to women and men physicians. In *Discourse & Society* 1990, nr. 1.
- West, C. and D. Zimmermann. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. In B. Thorne and N. Henley (eds). *Language and Sex: Difference and Dominance*. Newbury House, Rowley, MA. 1975.
- West, C. and A. Garcia. Conversational Shift Work: A Study of Topical Transitions Between Women and Men. In *Social Problems* 1988, nr. 35.

Kvinnerettigheter

Inntrykk fra et filosofisk symposium

Av Elin Svenneby

Er menneskerettighetene kvinnerettigheter? Filosofiske kvinner diskuterte dette spørsmålet på sitt sjette internasjonale symposium i april. FNs «menneskerettighetserklæring» av 1948 er lite kjønnsreflektert. Riktignok sies det at en ønsker «lik rett for kvinne og mann», men videre står det både at «talefrihet og trosfri het er det høyeste mål for den alminnelige *mann*» og at «enhver som arbeider har rett til en betaling som sikrer *hans familie og ham selv* en menneskeverdig tilværelse». Som begrep forstås «mennesket» ofte i filosofihistorien som «en mann og hans kvinner» (Glente 1992). Symposiets tema åpnet for et mangfold av aktuelle problemstillinger omkring rettigheter på tvers av landegrenser og kulturgrenser.

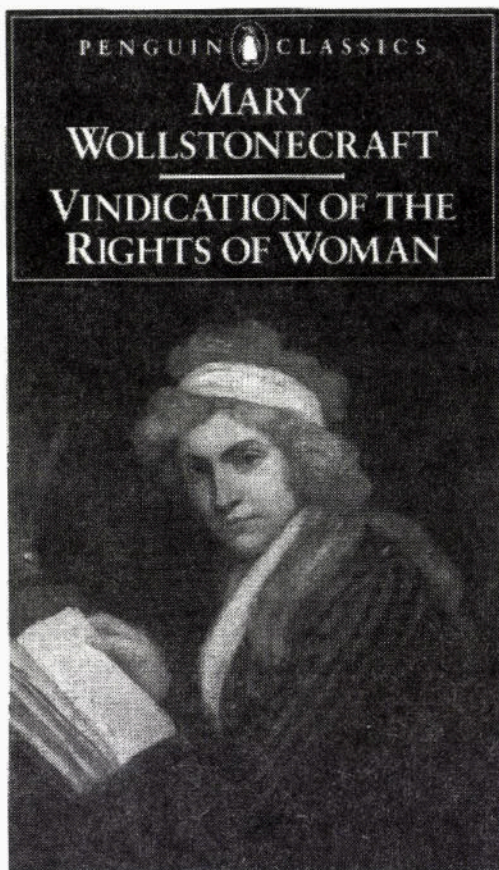
2500 år etter Platons symposium

Det var liten grunn til å tvile på at jeg var kommet til rett sted, for på det store podiet i den folksomme salen så jeg forstørrede fotografier av Simone de Beauvoir, Olympe de Gouges, Virginia Woolf og Harriet Taylor. Sistnevnte sto høyreist og rank bak sin sittende ektemann John Stuart Mill. Noen av våre formødre var slik tilstedeværende ved Vrije Universiteit i Amsterdam, klar for den sjette internasjo-

nale konferansen for kvinnelige filosofer, 22.–25. april 1992, sentrert rundt tanken om globale kvinnerettigheter, men kalt: «Kvinner i Europa 1992: En fremtid uten diskriminering?»

En rask opptelling i deltagerlista viste at de tyskspråklige utgjorde mer enn halvparten av de ca. tohundre konferansedeltagerne. Det var forholdsvis mange fra Nederland, selvfølgelig, men få fra England og Frankrike. Ni fra de nordiske land, tre fra Tsjekkoslovakia, to fra Bulgaria, to fra det tidligere Jugoslavia, en fra Polen, en fra Italia, en fra Tunis, fem fra USA, fire fra Canada og fire fra SUS. Jeg hadde gledet meg til denne konferansen i et helt år, så da Maja Pellikaan-Engel gikk bort til talerstolen for å ønske velkommen og åpne konferansen, forsøkte jeg å samle hele min fenomenologiske oppmerksomhet om henne og hennes ord.

Men nå sniker forhistorien seg inn: De tyskspråklige «Philosophinnen» kjente jeg til siden 1988, da en mannlig Tromsø-kollega kom hjem fra Tübingen med boken *Was Philosophinnen denken* og generøst ga den til meg. Nå skulle jeg få oppleve Birgitte Weissaupt, Hannelore Schröder, Elfriede Tielsch, Herta Nagl-Docekal, med kvinnefilosofitradisjoner fra Europas sentrum. Her satt jeg, fra utkanten, litt bak i salen, med håp om å ha inntatt en tilskuerplass som ville gi overblikk nok til en

Mary Wollstonecraft (1759–97).

Hennes bok «Forsvar for kvinnens rettigheter» har i år 200 års jubileum.

helhetskonsepsjon. 2500 år etter Platons symposium. Nå var ingen av talerne menn. Og temaet var ikke kjærlighet eller rettferdighet i den greske bystaten, men rettigheter og plikter i et nytt Europa.

11.406 år framover

Maja kremtet. Konferansen var åpnet. Hun snakket om filosofiens merkelige form for blindhet, at faget har utviklet kriterier for god filosofi som egner seg bedre til å forsvare dets makt enn til å skape nye ideer for å bedre menneskenes kår. Filosofisk og politisk skulle temaet være kvinnelige filosofers tanker om menneskerettigheter/

kvinnerettigheter. Et viktig formål var å la konferansen munne ut i en henstilling til FN om å endre innholdet i menneskerettighetserklæringens tekst i kvinnevennlig (og livsvennlig) retning. Slik Olympe de Gouges' forslag til alternative formuleringer ble overlevert til makthaverne i Paris i 1789, ville våre nå bli sendt til FN. Dette er kanskje også et filosofisk frigjøringsprosjekt. I åpningstalen inngikk det et tall som festet seg i hukommelsen: Dersom det prosentvise antallet kvinner i filosofi i Europa fortsetter å øke med samme hastighet som det har gjort siden vi fikk adgang til faste forskerstillinger ved universitetene, vil det ta 11.406 år før vi oppnår 50 %!

Vi skulle altså ha nok å gjøre. Tidsperspektivet så ikke ut til å skremme noen; vi skred til verket. På tre og en halv dag var det satt av tid til seksti foredrag. Noen foregikk i den store salen i plenum, andre gikk parallelt tre om gangen i mindre rom, slik at en måtte velge hvor en ville tilbringe sin tid. Diskusjonene var livlige og gode, både i og utenfor seminarrommene. Hovedinntrykket ble en tenksom forsamling som trivdes, i en åpen og god tone.

Globale kvinnerettigheter?

Vi nordiske søkte naturlig sammen i pausene og utvekslet synspunkter. Menningene var mange og delte, men en ting var vi enige om, at vi har lite å skjemmes over internasjonalt. Ingen av oss hadde foredrag denne gangen, men lovet at dersom det blir mulig å delta i Wien om tre år, skal vi stå på talerstolen. Særlig ble dette et markant behov etter Nancy Tuanas inspirerende forelesning om Kants filosofi med problemstillingen: «Reading Kant as a woman». Hun tok opp Kants råd til kvinner om å «kjenne menn bedre enn bøker», og at dette er å behandle kvinner som middel til menns nytelse og komfort mer enn som mål

i seg selv. En velkjent selvmotsigelse i forhold til det kategoriske imperativ om aldri å bruke noe menneske som middel for andre mål enn dets egne! Karen Glente kommenterte i pausen med at for Kant, som for så mang en filosof er «Mennesket» en mann og hans kvinner. Så langt var vi skjønt enige med Tuana.

Men før pausen ble Tuana spurt om det ikke var slik at det fantes mer positive kvinnebilder i filosofien før Kant. I sitt svar grep hun tilbake til Platon og Aristoteles, men ikke til det langt mer nærliggende 1600-tallet eller til den samtidige feministiske opplysningen på Kants egen tid. Tuana syntes dermed så bundet av sin (vår) faglige tradisjon at hun glemte tids- og stedsperspektivene og anvendte vår overleverte «kanon», snarere enn den feministiske kritikken av den, slik vi f.eks. kjenner Else Viestads forskning i Norge (Viestad 1989, 1991).

Konferansen baserte seg forøvrig i stor grad på nettopp Kants teori om praktisk frihet, men ønsket igjen (som Wollstonecraft før oss) å utvide antallet moralske personer slik at den også skal gjelde kvinners fundamentale verdighet som frie mennesker. Følgende fem punkter var ment å legge grunnlaget for diskusjonen om globale rettigheter for kvinner:

1. Rett til selvbestemmelse over egen kropp. Dette betyr bl.a. ingen tidlige ekteskap; ingen tvungne ekteskap; ingen polygami; rett til skilsmisse; rett til selv å bestemme antall barn en vil ha.
2. Rett til fri bevegelse og reisemulighet i eget land så vel som utenlands, uten følge av far, bror eller ektemann.
3. Rett til utdanning i sitt vante miljø, det vil si nærhet til kunnskapstilgangen.
4. Rett til å delta i økonomiske aktiviteter utenfor hjemmet, med lik betaling for likt arbeide.
5. Rett til politisk deltagelse, det vil si rett til å opptre som en fri borger.

Men det ble snart reist tvil om muligheten for å etablere globale rettigheter for kvinner overhodet: Lorraine Code fra USA spurte i sitt innlegg om en feminist tross alt må være relativist, og pustet med det feministisk liv i omstridte problemstillinger i dagens filosofiske skolediskusjoner, vår tids «universaliestrid».

Relativisme og prostitusjon

Jeg kan ikke komme inn på alle diskusjonene eller alle synsvinklene, men bare gi noen eksempler, og åpner med debatten om prostitusjon. Er dette en «rett til selvbestemmelse over egen kropp»? Inn i denne debatten gikk flere innlegg med spørsmål om «opplyste» kvinnefilosofer burde ignorere, stille seg likegyldig til, støtte eller ta avstand fra horenes kamp for rettigheter?

Kathleen Barry advarte mot synet på prostitusjon som et yrke og dermed bestrebelsene på å etablere en egen fagforening, noe hun mente var «Gefundenes Fressen» for patriarkatet. En kan ikke selge kroppen sin uten samtidig å gi bort sjelen. Prostitusjon vil derfor alltid langt på vei være et gratisarbeid for mannsmaktens opprettholdelse. Selvet kan ikke segmenteres, uansett hva dekonstruksjonistene sier, sa hun. Det filosofiske feminister bør dekonstruere er snarere den patriarkalske oppfatningen av prostitusjonens uunnngåelighet. Det finnes ingen verdighet i prostitusjon, så prostitusjon er ikke, og må aldri bli, en rettighet. Mot dette ble det reagert kraftig med at svært mange kvinner ikke har noen mulighet til å overleve uten ved prostitusjon, og at Barry presenterte synspunkter fra den hvite overklassens standpunkt.

Hana Havelkova fra Tsjekkoslovakia hadde et synspunkt som lignet Barrys, men om intellektuell diskriminering. Ingen kvinne må akseptere en jobb under de kvalifikasjoner hun har, sa hun. Dette har

også med verdighet og opplysning å gjøre, men vi må ikke forveksle disse med biologisk maskulinitet. Vi må forlange intellektuelle utviklingsrettigheter for alle, både kvinner og menn, som Mary Wollstonecraft sa det for 200 år siden. Ikke minst dette må være kvinnelige filosofers oppgave. Vi trenger ytringsfrihet, gode argumenter og mot til å framføre dem.

Nedvurderingen av kvinner og det kvinnelige dreier seg ikke bare om kroppen. Joan Gibson holdt et meget tankevekkende foredrag om den samme nedvurderingen («prostitusjonen») av kvinner og kvinneligheten i renessansens logikkundervisning, altså det vi gjerne betrakter som et rent åndelig område, rensert for fysiske og psykiske elementer. Gibson påviste klare sammenhenger mellom eksempelbruken i logikken og den misogynien en dermed «fikk med på kjøpet».

Flere understreket likevel at vi ikke må gi fra oss (den mannlig assosierte) rasjonaliteten selv om vi nå ønsker å kritisere dens utslag av androsentrisitet. Käthe Trettin understreket at det ikke må være feministiske filosofers oppgave å «hjelp» kvinner vekk fra logisk rasjonalitet og god argumentasjon. Selv om vi vet at det gjerne er premissene som svikter i menns slutninger om kvinner, og at det uten sanne premisser som kjent sjelden blir holdbare argumenter, er det på den annen side også slik at uansett hvor sanne premisser en har, så gjelder regelen «one false step, and logic will do the rest». Verdens veier er ikke mer skilt fra tankens veier enn terrengets fra kartet. Men det er terrenget som har rett. Begrepet «omsorgsrasjonalitet», som vi kjenner det i nordisk kvinneforskning, synes ukjent blant de tyskspråklige. Det burde ha vært presentert her.

Kvinnelighetens mangfold

Linda Lopez McAlister, som redigerer

«Hypatia», repliserte med en liten historie etter Theresa Wobbles innlevende forelesning om Edith Steins tenkning. Den skrev seg fra pavebesøket i USA i 1989. Han hadde uttalt seg positivt til pressen om kvinnearbeidets grunnleggende verdi og hadde, tilsynelatende til feministenes store overraskelse, vist at han forstår problematikken omkring omsorgsarbeidet og feministers kritikk av en likestilling på menns premisser. En ironisk ment graffititekst på en av hovedgatene i New York lød så: «The Pope has been reading Carol Gilligan!». Hvortil MacAlister gjorde en satirisk tilføyelse: «No. He has read Edith Stein.»

Få kjenner den siste som filosof. Paven kjenner henne som kristen mystiker. Hun fikk ikke muligheten til å arbeide selvstendig innenfor faget, på tross av sine gode eksamensprestasjoner. I likhet med mange av våre filosofiske formødre, kom hun ikke inn i fagprofesjonen. Vi må derfor ofte lete etter dem utenfor den offisielle filosofihistorien. Dette er en viktig del av fagets utvikling i dag. Kildene foreligger, men er ofte vanskelige å finne. I dette arbeidet kan selv sagt interesserte menn delta. Det var tre menn på konferansen, og såvidt jeg kunne bedømme, trivdes de. Konferansene og assosiasjonen er åpne for både kvinner og menn i filosofi og beslektede fag, men bare filosofikvinner kan sitte i ledelsen.

Men det var ingen forsamling av enige og dogmatiske mennesker jeg møtte. Friske diskusjoner virket like motivert av det vi kaller kvinnelig innlevelse og forståelse som av filosofisk saklighet og strenghet. Den som gjorde sterkest inntrykk som en både fornuftig og innfølelse person, var Herta Nagl fra Wien. Hun imponerte først med forelesningen «Feminist Ethics: The Controversy between Contextualism and Universalism Revisited» og siden som en meget habil møteleder, særlig på det avsluttende og tildels mer enn veltempererte medlemsmøtet, der en forskjell som ikke

Simone de Beauvoir (1908–86). Boken «Det annet kjønn» (1949) ble til samtidig som FN vedtok «Menneskerettighetserklæringen».

ble berørt før ved evalueringen, kom opp: Generasjonsforskjellen.

Tross alt, syntes de eldre (eldste deltager født 1912), har vi yngre det mye lettere enn de hadde det, for de har tråkket opp stiene. Men gresset gror, og så er det bare til å trække på nytt. Mange av oss «yngre» er fort blitt eldre av å trække; og energi som skulle ha vært brukt til å komme videre med, går med til å finne igjen og holde sporet i hevd. Det er så altfor mange like historier å berette til at vi kan tro at det bare har med fag eller person å gjøre. Forskningen viser at ulike kvinner gjennom tidene har

kjempet mot like fordommer. Å være kvinne i filosofifaget later til å ha vært et enda verre Sisufos-arbeid enn i andre profesjoner. Skyldes det «bare» at vi er få?

Generasjonsmotsetningen i Amsterdam dreide seg innholdsmessig om barnepass. De yngre klaget over at det overhodet ikke var organisert noe slikt. Dette førte til at flere som hadde vært interessert i å reise til konferansen, ikke hadde kunnet. De eldre klarte tilsynelatende ikke å overlevere den berettigede kritikken til arrangørene av neste konferanse i Wien 1995, men tok den innover seg som kritikk mot dem personlig

og havnet i en forsvarsposisjon beleiret med motargumenter. Et eksempel på «the Adversary Method» (Moulton 1983), den kjente «filosofiske» metoden som går ut på å rykke ut med motargumenter av typen «vert imot», før en egentlig har fortsatt hva «motparten» forsøker å hevde. Det er ikke så enkelt å være oppdratt i den androsentriske skolen med et krigsparadigme for kunnskapservvervelse, selv om en har gjennomskuet det i teorien. Om vi nå bruker termer som empati og forståelse er det andre reaksjonsmønstre som er internalisert i kropp og sjel, som vaner. Jeg følte meg riktig ille til mote i denne siste «debatten» og tenkte at det kan ikke bli noen feminisering av filosofien dersom vi anvender de samme mannfolkaktige metodene mot hverandre, uten refleksjon. Og hva skal vi da med en kvinnekonferanse? Bidrar vi da ikke snarere til oppheving av det kvinnelige?

Edith Stein (1891–1942) argumenterte for en utdannelse av kvinner på deres egne premisser.

I forkant?

Hvordan kan overhodet filosofiske kvinner bidra til en verden og et Europa uten diskriminering, der krigen kan opphøre og fredelig sameksistens bli mulig? Er det mulig å komme i forkant av den tunge, tause makten eller er det bare å gi opp? Hvordan kan vi *tenke sammen*, spurte Theresa Wobbe, hvordan kan vi utvikle en europeisk solidaritet med respekt og ansvar? Kanskje først og fremst ved å ville lære av hverandre, ønske å knytte kontakter, ved å se det positive og stimulerende i kulturelle forskjeller eller særtrekk. Dette krever en feministisk offentlighet der ulike perspektiver kan komme fritt til orde, leve og utvikles.

Kvinner fra ulike kulturer har ulike ønsker og ideer om en bedre verden. Vi er ulike. Men vi lever innenfor de samme grunnleggende livsbetingelsene, som gir grunnlag for de samme grunnleggende rettigheter. Det er dessuten en klar rettighet å få informasjon om saker før viktige vedtak fattes. En viktig måte å komme seg ut av en avmaktssposisjon på er å lære seg å *spørre tilbake* før noe skjer, og slik bruke sine personlige erfaringer politisk og omvendt. Dette krever mot til å stå fram og tiltro til at det finnes støtte og solidaritet når en snur seg.

Dette er idealet. Og idealet er, som visjon, i forkant. Kvinner er kanskje mer enige enn menn – og kanskje ikke. Siden kvinners fornuft har vært relativt taus i forhold til menns i det filosofisk etablerte språket – hvordan kan vi da tro at vi allerede kjenner den *allmenne* fornuften som mannlige filosofer så ofte snakker om? Diskusjonene er jo enda ikke åpnet på et likestilt nivå mellom fornuftige kvinner og fornuftige menn!

Forholdet mellom kvinner og menn karakteriseres ofte, hos de samme filosofer, som *motsetning*, og dermed blir kvinner

ikke-fornuftige. Slik at menn «er» kultur og kvinner «er» natur. «Jenter, se dere omkring!» sa Zarana Papic: Det er jo vi som er de *siviliserte* og fornuftige! Vi bryr oss om hvordan vi ser ut, hvordan vi ter oss, hva andre synes. Er ikke dette *dygder*! Men når vi gråter ut vår sorg over verdens tilstand, med appell til den fellesmenneskeligheten mannlige filosofer har hevdet at menn besitter. Hvor er den *da*?

Vi må undersøke og dekonstruere fornuftsbegrepet og kvinnebegrepet og befri begge fra falsk enheter. Men siden kvinner er blitt behandlet som en gruppe, og diskriminert som en gruppe, må vi ta dette med i betraktning samtidig, og også se de historiske vesenstrekkene. Samlet må dette gi en ny respekt for forskjeller, der «Andre» ikke oppfattes som «mennesker som sådan», men *mennesker som trenger omsorg*. Kanskje finnes det en slik mening i Kants universalisme, sa Herta Nagl. I så fall trenger den å bli gjenoppdaget av feministen! Plikten i det kategoriske imperativ er kanskje nettopp konkret formal og dannende, og ikke abstrakt.

Ettertanken

Ettertankens inntrykk blander bilder fra foredragssalen med en nordisk middag på indonesisk restaurant, et Amsterdam i plutselig vårvarme, en samtalede spasertur i Vondelparken med danske Karen Glente om oversettelsesproblemer mens baller og pudler trillet innimellom. Og jeg som bare ville være tilskuer... Kanskje ligger det i sakens natur at jeg uansett hadde gått glipp av helheten i den distanserte posisjonen jeg forsøkte å innta, at den bare finnes når livet åpner seg, midt iblant oss. Vi er jo alltid i verden, også når vi forsøker å forholde oss *til* verden. Kanskje er det dette som er en fremtid uten diskriminering: Muligheten for et liv der ulike kvinner og menn kan leve

sammen i glede over verdens mangfold, med vilje til å ta vare på livet og dele rettferdig det som er oss gitt. Fra enhver etter evne, til enhver etter behov... At det å være «annerledes» relativt sett er noe vi alle er, hele tiden.

Men for å innse dette og slik kunne leve i denne innsikten, må vi oppleve hverandre som konkrete, levende vesener og dele måltider og samtaler, latter og gråt. Krigens logikk, slik Zarana Papic fra et Jugoslavia i nasjonalistisk oppløsning, så det, baserer seg nettopp på en manglende sosial nærkontakt og dermed mangel på empirisk, empatisk menneskerettsforståelse av «de andre». Verdien av en åpen feministisk debatt kan ikke overvurderes i den anspente nasjonalistiske situasjonen i hennes hjemtrakter, sa hun, et slikt forum er av største betydning for alle kvinners framtid. Vi må feire opplysning og bevisstgjøring, sa hun.

Oppropet til FN ble undertegnet og er avsendt. Valentina Stoeva er reist tilbake til et utrygt Bulgaria; Zarana Papic til et enda utryggere Serbia/Kroatia. Vår nordiske vei hjem ble heller ikke uten angst. I Münster ble nattoget stående i 2 1/2 time fordi en fotballmobb fra Hamburg hadde gått amok og knust inventaret i en jernbanevogn. En ung kvinne ble fraktet gråtende bort. Inventar? Hun så ut til å være sparket i magen. Stygge ord fra grove mannsrøster fylte den varme natteluften sammen med politihundenes glam.

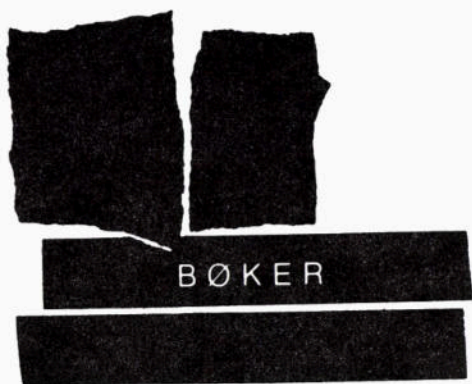
I vår lille 6-kvinnerkupé sov en liten dansk pike urolig. Mon tro hva hun drømte på sin pendlende vei fra far i Frankfurt til mor i København. Kvinner i Europa 1992. Det var godt å komme hjem til utkanten.

Elin Svenneby
magister i filosofi,
redaksjonssekretær/fagkonsulent
NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Litteratur

- Bendkowski, H. og B. Weisshaupt (Hrsg.). *Was Philosophinnen denken*. Ammann, Zürich 1983.
- Glente, K. *Mennesket og Kvinden. Om oplysningen, dannelsen og kønnet*. Reizel, København 1992.
- Moulton, J. «A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method». In S. Harding og M.B. Hintikka. *Discovering Reality*. Reidel, Dordrecht 1983.
- Svenneby, E. «Menneskerettighetserklæringen – gjaldt den for kvinnene?» I *Nytt om kvinneforskning* 1990, nr. 4.
- Viestad, E. «Den moderne kjønnsideologikritikkens røtter». I *Nytt om kvinneforskning* 1991, nr. 1.
- Viestad, E. *Kjønn og ideologi*. Solum, Oslo 1989.
- Wollstonecraft, M. *Vindication of the Rights of Women* (1792). Penguin 1985.
- Women Philosophers in Europe 1992. A Future Without Discrimination?* Internationale Assoziation von Philosophinnen IAPH e.V. VI. Symposium 22.–25. April 1992, Amsterdam. Programme/Abstractbook.

Takk til Asbjørg Fyhn for kloke kommentarer til teksten.

Margaret Atwoods *Tjenerinnens beretning:* En fabel og en advarsel¹

Ved Gerd Bjørhovde

Margaret Atwood – en forfatter for vår tid

Helt fra debuten som lyriker i 1960-årene og gjennom en rekke store romaner, novellesamlinger og annen skribentvirksomhet har Margaret Atwood (f. 1939) markert seg som en av den kanadiske samtidslitteraturens mest spennende, særpregede og betydningsfulle stemmer. Spennende, fordi hun viser en slik usedvanlig vilje til variasjon og fornyelse, både i motiv- og temavalg og i måten hun skriver på: Atwood behersker den lyriske genren like godt som den episke, novelleformen såvel som romanen, og hun kan være humoristisk, men også

skarpt ironisk eller dypt alvorlig. Kanskje er hennes mest karakteristiske trekk evnen til å kombinere lynskarpe detaljobservasjoner med helhetsanalyse, med andre ord evnen til å se og skildre det store i det små.

Når Margaret Atwood har oppnådd den posisjon hun inntar i dag, ikke bare i sitt hjemland, men i en lang rekke land over hele verden – og blant dem i høyeste grad også Norge² – har dette nok trolig minst like mye å gjøre med hennes motiv- og temavalg som med hennes genrevalg og skrivemåte. Atwood har i hele sitt forfatterskap vist sterk interesse for de sosiale, kulturelle og politiske spørsmål som står sentralt i vår tid, men ikke i den forstand at

hun prøver å «følge med tiden», det vil si ha de (mote)riktige meningene eller interessene. Jeg vil heller si det slik at hun på en nesten synsk måte ser ut til å ta samtiden på pulsen. Det gjelder f.eks. ressurs- og miljøproblematikk, noe hun bl.a. beskjeftiger seg med i *Surfacing* (1972, norsk oversettelse *Gjenkjennelsen*). Men det gjelder også spørsmål som har med stormaktspolitikk og imperialismen å gjøre, slik det f.eks. tas opp i romanen *Bodily Harm* (1982, norsk oversettelse *Åpne sår*). Og det gjelder kanskje i særlig høy grad spørsmål som angår forholdet mellom kjønnene, men spesielt kvinnens muligheter og problemer i vår tid – det jeg i en annen artikkel om Atwood har kalt «den problematiske kvinneidentiteten».³ Dette er et viktig tema i så å si alle hennes bøker, men kanskje særlig sentralt i *The Edible Woman* (1969), *Lady Oracle* (1976, norsk oversettelse *Dronning Orakel*) og *Cat's Eye* (1989, norsk oversettelse *Kattøye*).

Mange og omfattende temaer står med andre ord på Margaret Atwoods dagsorden. Men enten hun skriver om miljøproblemer eller forholdet mellom kvinne og mann, forholdet mellom stormakt og koloni eller kanadisk identitet, så er det nesten alltid forholdet mellom *makt og avmakt* hun skriver om, med andre ord spørsmål som i høyeste grad er politiske i ordets egentlige forstand. Men inntil utgivelsen av romanen *The Handmaid's Tale* i 1985 (norsk oversettelse *Tjenerinnens beretning*), holdt hun seg alltid til et samtidsscenarium.

Tjenerinnens beretning – en skrekkvisjon av en totalitær patriarkalsk stat

I *The Handmaid's Tale* flytter Atwood handlingen inn i en ikke altfor fjern framtid, der det vi i dag kjenner som USA

(eller en del av det) er blitt til Republikken Gilead etter at fanatiske religiøse grupperinger har overtatt makten og innført et patriarkalsk diktatur ved et statskupp. I dette samfunnet, som i stor grad bygger sin ideologi på bokstavtro tolkninger av Det gamle testamente, har kvinnene mistet alle sine borgerrettigheter: Ved hjelp av dataalderens teknikk kunne kuppemakerne helt enkelt gå inn og tilintetgjøre alle F-personeers (F for Femininum) aktiva, alt fra trygderettigheter til bankkonti. De har mistet retten til utdanning, arbeid og eiendom – alt det som har utgjort basis for deres identitet som samfunnsborgere og som har stått sentralt i kvinnekampen. Det er til og med forbudt for dem å lese og skrive!

Riktignok er det forskjell på kvinnes status: De blåklede Hustruene (Wives) rangerer øverst, som ektefellene til de ledende menn, Kommandørene (Commanders). «Tantene» er systemets lydige hjelpere, de som aktivt arbeider med omskoleing og hjernevasking av andre kvinner. Nederst på rangstigen kommer de grønneklede Martaene, hushjelpene. Under dem igjen kommer riktignok enda en gruppe, de såkalte «ikkekvinnene» (Unwomen), de som vrakes og sendes til koloniene som slavearbeidskraft, f.eks. for å rydde opp i giftavfall. Men de regnes ikke egentlig med.

Viktigst er kanskje likevel de rødkledte Tjenerinnene (Handmaids). De er kvinner som fremdeles er fruktbare og som derfor har en eneste oppgave, nemlig å produsere barn. De blir utplassert hos ektepar i øvre sosialklasse og får navn etter mannen de tjener hos. «Offred», som er navnet på hovedpersonen i *Tjenerinnens beretning*, er derfor navnet på den som «tilhører Fred». Hele Offreds tilværelse kretser rundt hennes biologiske funksjon, livmoren og dens muligheter. Hver måned avvikles «Seremonien» på nøyaktig det tidspunkt eggøsningen skjer. Og seremonien foregår

helt i pakt med Det gamle testamentes ånd. De er tre til stede: Kommandøren, hans hustru og tjenerinnen, og tjenerinnen ligger i hustruens fang. Alle er fullt påkledt, og alt som skjer skal understreke at dette ikke har noe med nytelse eller kjærlighet å gjøre. For seremoniens eneste hensikt er å avle barn, et barn som i neste omgang skal tilhøre herskerparet. Lykkes tjenerinnen i å unnfange et barn, vil hun bli hyllet som en heltinne og selve nedkomsten feires som en stor samfunnsbegivenhet. Men det er hustruen som får hovedæren, mens tjenerinnen fratas barnet og snart sendes videre til neste oppdrag. Og de som ikke lykkes i å bevise sin fruktbarhet, blir snart deklassert og kassert.

I dette samfunnet tåles ingen avvik fra de strengt opptrukne reglene. Ikke bare opprørske handlinger, men også avvikende tanker straffes nådeløst med døden. Nesten hver dag henges nye henrettede mennesker opp på bymuren til skrekk og advarsel for de levende. Det kan være leger som har foretatt aborter, homofile, pasifister eller kvekere. Som i George Orwells totalitære 1984-samfunn har statsmakten i Gilead tatt mål av seg til å kontrollere *hele* samfunnet, både den offentlige og den private sfære. Eller rettere sagt: Det finnes i virkeligheten ikke lenger noen «privat» sfære i et samfunn der enhver virksomhet, ikke bare seksuallivet og reproduksjonen, men også tilgang til Ordet – til lese- og skrivekunsten og til alle trykksaker – er underlagt statsmaktens nitide overvåking og kontroll.

Tjenerinnene – en nøkkelgruppe i et samfunn der reproduksjonen har gått i stå

Men hvorfor er det så spesielt viktig å kontrollere og umyndiggjøre *kvinnene* i Gilead? Tjenerinnenes posisjon antyder

dette klart: Gilead er en verden der reproduksjonen, selve rasens fornyelse, er i ferd med å gå i stå. Dette skyldes dels tendenser som vi allerede kan se i virksomhet i vår (vestlige) verden i dag, der bl.a. frivillig barnløshet og adgang til selvbestemt abort har ført til nedgang i fødselstallene. Men først og fremst skyldes det forurensning og miljøkatastrofer forårsaket av en drastisk økning i radioaktivt nedfall, giftdumping osv. I Gilead fødes nesten ingen barn lenger, og av de som fødes er fire av fem ikke levedyktige, det vil si de har forskjellige deformiteter og handicap som gjør at myndighetene ikke tillater dem å leve opp. De klassifiseres som «Unbabies» eller «shredders» og blir tilintetgjort. Dermed blir kvinnene som kjønn ekstremt viktige i dette samfunnet, men dermed blir det også desto viktigere å kontrollere dem. For kvinnene er fortsatt nøkkelen til reproduksjon. Tjenerinnenes liv skal bare dreie seg om livmoren og dens funksjoner.

Det er vanskelig å si hvilket overgrep mot kvinnene som regnes som verst i *Tjenerinnens beretning* – berøvelsen av råderetten over egen kropp eller berøvelsen av tilgangen til Ordet. I Atwoods skildring er det nettopp et hovedpoeng å vise hvor nøye sammenheng det er mellom behovet for kroppslig og behovet for åndelig «suverenitet» eller integritet. Når Offreds Kommandør begynner å bryte de strenge reglene som eksisterer for samkvem med tjenerinnene ved å invitere henne alene til sitt kontor om kveldene, er det ikke først og fremst «ureglementert» sex – det vil si sex med et personlig anstrøk og uten at den tredje person, hustruen, er til stede – han er ute etter. I stedet er det menneskelig samvær han søker. Og lokkemidlene er slik særforpleining som litt håndkrem, men først og fremst tilgang til ord, til bøker og magasiner. Men selve høydepunktet av intimitet og lystfølelse oppnås iallfall for Offred når de spiller Scrabble! Dette

spillet, som nettopp dreier seg om å lage ord av bokstavbrikker, blir dermed et helt konkret – og ganske vittig! – uttrykk for hvor avhengige menneskene er av ordene, av å kunne bruke språket. Her er vi da også ved et hovedpunkt i *Tjenerinnens beretning*. Ordet betyr for det første ytringsfrihet, retten til fritt å tenke og gi uttrykk for sine meninger. Men det betyr også noe mer: Ordet står for menneskelig kreativitet og individuell skaperevne. Uten språk står mennesket i fare for å miste ikke bare sin kultur, men også sin identitet.

I «Scrabble»-episodene, som inneholder noen av romanens få humoristiske innslag, tilbys leseren en følelsesmessig avspenning som det ellers ikke er mange muligheter for i teksten. For *Tjenerinnens beretning* er i hovedsak en dyster og skremmende beretning med en nesten uutholdelig stigning i spenningsnivået. Men viktigere er det at teksten her kanskje aller klarest framhever sammenhengen mellom menneskenes fysiske og psykiske behov, også mellom deres behov for fysisk og psykisk/åndelig integritet.

En framtidsfabel, men også en politisk roman

Er vi på vei mot Gilead? Dette er et av spørsmålene som indirekte stilles i *Tjenerinnens beretning*. Atwood tar sitt utgangspunkt i en del av de erkereaksjonære tendensene vi ser i flere deler av verden i dag. Det gjelder først og fremst i den vestlige verden/USA, der fundamentalistiske religiøse bevegelser bl.a. har gått til angrep på de rettigheter kvinnene har vunnet i løpet av de siste tiårene. Men det er også mulig å spore innslag av ortodoks jødedom eller muslimsk kvinnesyn og kultur i skildringen av Gilead.

Det er med andre ord et dystert framtidsbilde Atwood tegner for oss i denne

romanen, dystert ikke bare fra et kvinneperspektiv, men også ut fra freds- og miljøperspektiver. I Gileads verden har miljøødeleggelsene kommet så langt at selve menneskerasens fortsatte eksistens er truet, og krigføring er i så stor grad en del av hverdagen at det er forbudt å snakke kritisk om den. I en slik verden er det ikke nok for maktthaverne å ha kontroll over statsapparatet og våpenarsenalene, også kvinnekroppen blir en del av det reproduksjonsapparatet de forlanger å ha total kontroll over. Her gir Atwoods roman mye å tenke på, ikke minst for de kvinner i mange land som i lang tid nå har advart mot reproduksjonsteknologiens stadig økende tendens til å fjerne («frigjøre») kvinner som individer fra reproduksjonen. I Gilead er teknologifisering eller tingliggjøringen av reproduksjonen fullstendig gjennomført, i vår verden eksisterer den først og fremst som en skremmende tendens. Men ifølge Atwoods framtidsvisjon er dette tydeligvis en av vår tids farligste tendenser, noe som i høy grad må tas alvorlig.

Men samtidig kan *Tjenerinnens beretning* også fungere oppmuntrende – kanskje særlig for kvinner? For det er kvinnene som ser ut til å sitte med nøkkelen til opprør mot dette undertrykkende regimet. Fordi de så totalt holdes utenfor maktens organer, har de minst å tape. Og dette gjelder også de privilegerte, slik som Hustruene og Tantene, de som nettopp på grunn av disse privilegiene lar seg spille ut mot de andre kvinnene av systemets effektive splitt-og-hersk-politikk. Det er interessant å merke seg at romanens mest opprørske kvinneskikkelse, Offreds gamle venninne Moira, som konsekvent nekter å la seg kue av systemet, ender opp som prostituert. Det ville da heller ikke være vanskelig å kritisere Atwood her for å romantisere undertrykkelse. Men Atwood klarer etter min mening balansegangen mellom elendig-hetsromantisering og framtidspessimisme,

og da først og fremst gjennom den åpne slutten. I tillegg til at det forblir et åpent spørsmål hvordan det egentlig går med Offred og Moira, avsluttes nemlig romanen med en «historisk» rammefortelling som er plassert enda en god stund lenger inn i framtiden. Her danner *Tjenerinnens beretning* utgangspunkt for lærde spekulasjoner ved en vitenskapelig konferanse, og det i et samfunn som tydeligvis er et helt annet enn Gilead, et samfunn der kvinnene igjen (?) er med som likeverdige deltakere. På denne måten forærer Atwood sine lesere en porsjon oppmuntring midt i den dystre framtidsskildringen av Gilead: Det nytter å kjempe, virker det som om hun sier, selv når undertrykkingen er så total som i dette totalitære samfunnet. For den menneskelige ånd er ukuelig, og så lenge vi ikke gir slipp på Ordet, går det an å seire over selv den største overmakt.

Litteratur om framtiden – også en feministisk tradisjon

Margaret Atwood er langt fra den eneste forfatteren som har brukt et framtidsscenario for å ta opp brennaktuelle spørsmål. Det er som om dikterne av og til ikke kan nøye seg med «bare» det kjente og nære, men må åpne opp for større perspektiver både i tid og rom for å få fram det de vil ha sagt. Det interessante er at disse forfatterne, som på overflaten ser ut til å forlate vår verden for å skrive om framtidige og gjerne fremmedartede forhold, i virkeligheten ofte er sterkt politisk engasjerte forfattere – men da i en vid betydning av ordet politisk: Det de egentlig er opptatt av og skriver om, er sin egen tid.

Men *Tjenerinnens beretning* kan også settes inn i en feministisk tradisjon. Selv om det er farlig å generalisere, også om kvinner som forfattere sammenlignet med menn, er det likevel fristende å antyde en

interessant tendens jeg mener å finne hos svært mange av de kvinnelige forfattere som har beskjeftiget seg med framtiden: Interessen for reproduksjonen⁴ går som en rød tråd gjennom engelskspråklige kvinners tekster fra Mary Shelleys *Frankenstein* (1818) og fram til Margaret Atwoods roman. La meg først gi en smakebit fra tiden rundt århundreskiftet, som var en spesielt rik tid for utopiske tekster: I 1915 gav Charlotte Perkins Gilman ut sin *Herland*, en beskrivelse av et nyoppdaget «Kvinneland» der alle av hankjønn døde ut på grunn av krigføring flere århundrer tilbake i tiden, og der kvinnene har skapt et idealsamfunn basert på likeverd og økologisk balanse. De har tilmed løst problemet med reproduksjonen: I dette fredelige likevektssamfunnet blir kvinner gravide uten menns intervensjon!

Og helt til slutt, et eksempel fra en samtidsforfatter. I Marge Piercys *Woman on the Edge of Time* (1978) skildres et framtidig idealsamfunn der likestillingen mellom kjønnene bl.a. oppnås ved at foster bæres fram i en slags «akvarier» som både kvinner og menn har omsorg for, og ved at både menn og kvinner kan gi bryst. Med andre ord: Full likestilling kan bare oppnås ved at også menn blir «mammals» eller mødre.

Margaret Atwood:

Tjenerinnens beretning

Oversatt av Merete Alfsen

(orig. tittel: *The Handmaid's Tale*)

Aschehoug forlag, Oslo

Noter

1. En noe annerledes utgave av denne omtalen av Atwoods bok, med tittelen «Tjenerinnens beretning: Margaret Atwoods skrekvisjon av framtidssamfunnet», ble framført under «Nettverk for kvinner i forskning» ved Universitetet i Tromsø «Kvinneforskermaraton» 24. mai 1991,

og er nå (april 1992) under trykking i en egen publikasjon. Jeg viser dessuten til min anmeldelse av denne boken og Aritha van Herks *No Fixed Address*, under tittelen «Kvinnene kan – i Canada» i *Kritikkjournalen* 1987-88, s. 106-107.

2. Alle Atwoods romaner (men ikke lyrikken eller sakprosaen) fra midten av 1970-tallet er blitt oversatt til norsk ganske umiddelbart. Og det er det ikke mange utenlandske forfattere som opplever, med den restriktive oversetterpolitikken våre forlag generelt har inntatt.
3. «Margaret Atwood og den problematiske kvinneidentiteten», i: Andersen, Bjørhovde, Lervik

(red.). *Oppbrudd. Skrivende kvinner over hele verden*. Universitetsforlaget, Oslo 1985, s. 192-214.

4. Her kan det imidlertid være interessant å nevne at det selvsagt også finnes mannlige forfattere som har vist stor interesse for reproduksjon og reproduksjonsteknologi. Det gjelder f.eks. Aldous Huxleys klassiske *Brave New World* (1932), som skildrer et ekstremt forbrukerorientert og teknologifisert framtidssamfunn der barn lages på reagensrør etter nøyaktige genetiske oppskrifter og småbarn bevisst hjernevaskes f.eks. ved hjelp av avspilling av indoktrineringslydbånd mens de sover.

Barnet i glass-skålen

Ved Kitty Strand

I forbindelse med de nye forplantningsmetodene satte det danske Folketing i henhold til lov av 3. juni 1987 ned et etisk råd. Rådets oppgave er blant annet å bidra til en offentlig debatt rundt de spørsmål den nye teknologien reiser. Ett av tiltakene var å be kunstneren og forfatteren Dea Trier Mørch skrive en bok om sine synspunkter. Den herværende boka er resultatet: *Barnet uden navn*.

Hun starter med å stille spørsmålet:

«Hvorfor vekker IVF-behandlingen så megen uro og modstand? Svaret er – at idet øjeblik ægcellen ligger i glasskålen kan man gøre mange ting.

Man kan forske i æggets utvikling. Man kan foretage forsøg med ægget. Man kan nedfryse det, forære det væk eller det kan smides lige i papirkurven.» (side 11)

«I tillegg kan: – æg, sæd og livmoder kombineres på utallige måder. Og det fører frem til at ordene *mor*, *far* og *barn* får ny betydning.

I dag kan der tales om minst tre slags moderskaber:

Den genetiske – også kaldet *den biologiske mor* – fra hvem ægget stammer.

Den fødende mor – som bærer fosteret og føder barnet.

Den sosiale mor – som barnet vokser op hos.

Og vi kan som vi alltid har kunnet, tale om to slags faderskaber:

Den genetiske/biologiske far – fra hvem sæden stammer.

Den sosiale far – som barnet vokser op hos.

Men hva skal barnet kaldes?» (side 12)

IVF-behandlingen reiser altså flere diskusjoner: Om metoden i det hele tatt skal tilbys som en del av det offentlige helsetil-

budet; dersom metoden skal være tilgjengelig, hvilke kombinasjoner av egg/sæd/livmor som skal være tillatt; om det skal være åpenhet i forhold til barnet om dets opphav; om eggene skal undersøkes i forhold til sykdomsanlegg før tilbakesetting i livmoren; om det skal kunne forskes på utvikling av embryoer, og eventuelt til hvilket stadium. Dea Trier Mørch starter med metodens ønskeverdighet.

Giv mig børn!

«Mange – måske flertallet af kvinder og mænd føler, at ders liv og deres kærlighedsliv kun kan fuldbyrdes, hvis de oplever et svangerskab, en fødsel, samlivet med et barn og en fortsættelse af deres eget liv i barnets.

Men utallige eventyr begynder med, at kongen og dronningen ikke kan få børn.

Eller kun på visse betingelser.

Rachel i det gamle testamente udbryder: Giv mig børn, eller jeg dør!

Jeg har hverken talt med kongen eller dronningen – men med mennesker, der har oplevet lidt af hvert i forbindelse med barnløshed, IVF og adoption.» (side 15)

Så følger historien til to par som har vært igjennom IVF-behandling, glimrende skrevet, tett og spennende. Som Dea Trier Mørch selv oppsummerer:

«De to lidelseshistorier, jeg har gengivet, har visse felles træk.

Mest iøjnefaldende er det intense og vedholdende ønske om at prøve alt for selv at få et barn.

Og de meget store problemer, der melder sig – i form af usikkerhed, operationer, rejser, ventetid, skuffelser og udgifter.

Et andet fælles træk er viljen til selv at ville modtage donorsæd, donorægcelle og donor-præembryo.

Og selv at ville forære det samme væk.

Det er, tror jeg, en helt ny indstilling! En indstilling man formodentlig kun finder blant unge – fordi det kun er de unge, for hvem spørgsmålet er virkeligt aktuelt.» (side 30)

«IVF-behandling, tror jeg, er kommet for at blive – og blive forbedret. Det vigtigste af det hele er, at IVF-behandlingen virkeligt kan hjælpe!

Den er ikke eksklusiv – den er for alle samfunds-klasser.

Den er heller ikke særlig dyr.

Og OBS! Der er stor interesse for den i udviklingslandene, hvor ufrivillig barnløshed kan være en endnu større tragedie end hos os.

I visse lande – for eksempel – udløses medgiften ikke, før kvinden er gravid!

IVF-behandling i offentlig regi forekommer mig betydeligt tryggere – end i privat regi.» (side 31)

Dette ståstedet er forfatterens grunnleggende valg, og der er herfra hun behandler de øvrige spørgsmål.

Om anonymitet og åbenhed

Barnet har ikke bestemt seg for å komme til verden – det er de voksnes ansvar å gi det en eksistens. Gjennom avsnittene «Hittebørn», «Adoption» og avsnittene om Lars som var «vanlig» adoptivbarn og Sara som er adoptert av sin mors venner i all åpenhet, diskuterer Dea Trier Mørch problemet med anonymitet i forbindelse med adopsjon og donasjon av sæd og egg. Og konkluderer:

«Efter min mening har ethvert barn ret til:

- 1) en genetisk/biologisk mor og far
- 2) forældre eller adoptivforældre
- 3) en arvemasse, der ikke er anonymt sammenstykket
- 4) en fuld og hel personlig historie.

En sådan passus mener jeg hurtigst mulig bør indføres i de forskellige menneskerettigheds-erklæringer. Kan Danmark ikke tage dette spørgsmål

op i Europaparlamentet og de Forenede Nationer?

Inden et nyt totalitært samfund med en Hitler eller en Ceausescu i spidsen finder ud af, hvorledes den udmærkede IVF-behandling kan misbruges!

Forkastes den overlagte anonymitet – forkastes den science-fictionprægede angst for IVF.

Vi får en roligere udvikling. Og redder etikken.» (side 57)

Hva slags barn?

Anonymitet har vært et av de hete tema i debatten, IVFs åpning av mulighet for å velge hvilke embryoer som skal settes tilbake i livmoren er et annet. Dea Trier Mørch starter med naturens mangfold:

«Naturen er storslået, klog og fabelagtigt gavmild.

Verdens befolkning er i dag på cirka 5 milliarder forskjellige mennesker.

Man kan nu prøve at gange deres tal – således som jeg lige før gangede kun én kvinde og én mands tal. For dermed at finde frem til den genetiske variationsmulighed mellem mennesker her på kloden.

Resultatet bliver astronomisk.

Kaster det ikke et vist lys over angsten for ensretning, standardisering eller udvikling af det perfekte menneske?

Det forekommer mig endda, at udtrykket der perfekte menneske er yderst ubehageligt og vildledende.

Hvis vi skal prøve at kalde en spade for en spade – så er det, der menes med det perfekte menneske – formodentlig det samme som det sunde og raske menneske uden sygdomsbærende anlæg.

At skabe en verdensbefolkning av individer uden sygdomsbærende anlæg vil være lige så svært, som at tømme havet med en teske.» (side 60)

Samtidig foregår det allerede en utvelgelse på det sosiale plan – fra valg av partner til provosert abort. Og abort innebærer også en avslutning av mulig liv. Dea Trier Mørch ser motsetningen klart:

«Vi lever her med en modsætning – som næppe kan ophæves. Det er en modsætning, som går gennem hele dette debatoplæg.

Det er selve hovedmodsætningen.

Contraria sunt complementa – modsætninger komplementerer hinanden. Det befrugtede æg – zygoten – er usynligt.

Naturen skaber uendeligt mange af disse zygoter – hvorefter de af sig selv går til grunde.

Demokrit sagde: Alt hvad der sker i universet er frugten af tilfældigheden og nødvendigheden.

Forskerne ønsker at studere – og gøre forsøg med zygoter og præ-embryoer, hvorefter disse skal tilintetgøres. Det er international enighed om, at præ-embryoer der har været genstand for forsøg ikke må videreudvikles til fostre.

Så vidt jeg kan se – er denne forskning en selvfølgelig fortsættelse af vores hidtidige naturvidenskabelige udforskning af naturen!» (side 69)

Diskusjonen rundt denne type forskning har – i Danmark såvel som i Norge – fulgt to spor. På den ene siden går diskusjonen om når livet begynner, hvor noen grupperinger ønsker å starte med befruktningen, og dermed forby enhver inngripen i embryoer såvel som enhver provosert abort. Dea Trier Mørch viser klart hvordan et slikt standpunkt i realiteten blir både kynisk og sentimentalt (det er kanskje to sider av samme mynt?), og at vi ikke kan redde oss ut av det ubehagelige eller motsetningsfylte ved å velge det absolutte.

Da er vi over i det relative: *for hvem* er de ulike beslutninger bra eller dårlige?

Dea Trier Mørch har diskutert dette for anonymitetsspørsmålet (der hun tar utgangspunkt i barnet, og mener at loven

ikke skal kunne unndra opplysninger og anbefaler enkeltpersoner den samme åpenhet) og for spørsmålet forskning på embryoer (der hun tar utgangspunkt i foreldrenes ønske om friske barn, og anbefaler lov som gir mulighet for forskning på embryo, fordi det vil avhjelpe sykdom).

Jeg savner allikevel en eksplisitt drøfting av spenningen mellom «samfunn» og «individ» rundt disse spørsmålene. For eksempel har jo debatten i Norge rundt «fravelgelse» av fostre med påvist Downs syndrom nettopp vist at disse valgene ser ulike ut etter hvilket sted man står og hvilke betingelser man bys for sine valg. HVPU-reformen har f.eks. ikke gjort det særlig lettere å leve med barn som er annerledes.

Det betyr også at jeg savner en diskusjon av hvordan *fokuseringen* på IVF som løsning på ufrivillig barnløshet påvirker våre muligheter til å øke fleksibilitet og mangfold i livet mellom voksne og barn.

Det betyr ikke at jeg ikke anbefaler boka. Den er lesverdig – og siden det er en bok av Dea Trier Mørch – ytterst severdig.

Dea Trier Mørch:

Barnet uden navn

Det etiske råd,

Thorups Forlag

Danmark 1990

Kan medisinsk behandling bli farlige botsøvelser?

Ved Berit Schei

Går vi til legen med det som vi før ville ha gått til kirken med? I Sigrid Undsets middelalderroman om Kristin Lavransdatter forteller Undset om Kristins bekymring under svangerskapet. Kristin har blitt gravid med sin Erlend like før de endelig skal gifte seg. Når det bryter ut brann i kirken på hjemstedet tror hun at det er Guds straffedom. Naget av skyld vokser fantasier fram om et skadet foster. Hun frykter at synet av brannen har skadet fosteret, og går til presten med sin anger og uro. Presten sier med stoisk ro: «Tror du at Gud bryr seg så meget om hvordan dere tispene flyr og spiller dere bort, at han skulle tenne på en fager ærefull kirke for din skyld?»

I dag er det helsevesenet som tar mål av seg til å berolige engstelige gravide. Men den store forskjellen er at mens presten satt der med sin Bibel som eneste redskap, har den moderne svangerskapsomsorgen et langt større arsenal å spille på. Når helsevesenet først og fremst oppfatter sin oppgave til å «utelukke at noe er galt», er det duket for problemer. Kvinnen kan bli undersøkt på alle bauer og kanter og fosteret gjennomtrået med de undersøkelsesmetoder som finnes. Slår alle uheldige faktorer ut, kan et ønsket svangerskap ende i en senabort som komplikasjon av en fostervannsprøve! Mens det kvinnen kanskje egentlig ønsket var å få snakke om sine motstridende følelser omkring det å være gravid

for første gang.

Det moderne helsevesenet er et høypotent redskap for effektivt å oppdage og behandle sykdom. Mange tilstander og skader som tidligere ville ha betydd den sikre død, kan nå behandles. Dessuten er helsevesenet offentlig i land som Norge og Danmark, noe som betyr at både rike og fattige har samme rett til hjelp. Det er derfor mye å ta vare på i det moderne helsevesen. Men, sier Birgit Petersson i sitt forord: «vi bruker sundhetssystemet i tiltagende grad, samtidig med der er noget, der tyder på, at vi ikke bliver sundere». Dilemmaet mellom de opplagte framskritt som den moderne medisinen representerer, og den tilsynelatende viltvoksende bruken av enkelte helsetjenester er utgangspunktet for Peterssons betraktninger i boken *De falske guder*. Hun stiller spørsmål om ikke det er andre guder mange er på leting etter når de oppsøker legen. Den sakrale tolkningsrammen gir meg assosiasjoner til også å forstå legens handlinger: Legens bekymring er å overse noe behandlingstrengende galt. Nitide undersøkelser for å utelukke dette, kan bli rene botsøvelser for å holde angsten i sjakk. Samtidig opplever pasienten disse forordningene som uttrykk for at hun blir tatt på alvor. Hvis det er straffende guder hun er på jakt etter, kan forordningene oppleves som tilfredsstillelse av et soningsbehov. Forordningene blir

botsøvelser for begge aktører. Og i verste fall oppdager ingen av dem at det er falske guder og farlige øvelser før det er for sent. Det å skjære igjennom kan være like vanskelig for begge parter: For legen å si at det nok ikke er noe han kan gjøre, kan være like umulig som for pasienten å «innrømme» at smertene nok kan ha sammenheng med helt andre forhold i livet.

Dette kan være en av mange mekanismer som kan føre til overbehandling og sykkeliggjøring i helsevesenet. Petersson tar utgangspunkt i pasienthistorier som illustrerer bruk av beroligende midler, sosiale problemer, forebyggelse av kreft hos kvinner, prevensjon, svangerskap og fødsel. Hun er også innom tema som er i fokus for den etiske debatten, som transplantasjoner, fosterdiagnostikk og kosmetisk kirurgi. Gjennom konkrete eksempler, enkle fremstillinger og personlig pregede diskusjoner gir hun leseren en introduksjon til en kritisk gjennomgang av det moderne helsevesen. Birgit Petersson er spesialist i psykiatri og universitetslektor i medisinsk kvinneforskning ved Universitetet i København. Boka er et resultat av mange års

diskusjoner med de etablerte medisinske fagfelt, og er preget av lang erfaring med å håndtere disse vanskelige temaene. Det siste kapitlet: «Hvorfor sker sygeliggjørelsen» inneholder en del teoretiske betraktninger. Denne delen er lite utfyllende. Derfor er boka i mindre grad et bidrag til den teoretiske debatten enn et pedagogisk svar på «hva er medisinsk kvinneforskning» for medisinerere som ikke har vært med på diskusjoner innen feltet tidligere. Pasientbeskrivelsene kan brukes som utgangspunkt for diskusjoner om hva kjønn betyr for tolkning av sykdom og valg av behandling.

Boka er også skrevet for kvinneforskere utenom medisinen da de medisinske opplysningene er tilrettelagt for lesere utenom faget. Dermed kan den bidra til fruktbare flerfaglige kvinneforskningsdialoger.

Birgit Petersson:

De falske guder.

Om lægevidenskab, sygeliggørelse og etik.
Munksgaard, København 1991.

Doktor Åsa svarer

Ved Inger Marie Steinsholt

Åsa Rytter Evensen er kjent for de fleste. Hun har markert seg på mange måter. Som pionér innen helseopplysning i radio og presse og som jordnær og velartikulert TV-debattant har de fleste merket seg henne. Hun fikk helseopplysningsprisen ved Helse for alle-utstillingen i 1991. Også innad i allmennmedisinmiljøet er hun en ener. Hun var den første kvinne som tok doktorgrad i allmennmedisin, og hun arbeider utrettelig for allmennmedisin som fag, både som lærer for studenter og som lege i praksis. Hun holder foredrag, skriver bøker og artikler og er i alle sammenhenger en uvurderlig og fargerik faglig og menneskelig ressurs.

Spørrespalte blir bok

Det er derfor med stor interesse jeg åpner denne boka. Den bygger på legespalten hun har hatt i ukebladet *Kvinner og Klær* i en årrekke. De fleste spørsmålene kommer fra kvinner mellom 20 og 40 år. Størstedelen av boka er en direkte gjengivelse av spørsmål og svar fra spalten. Forfatteren har valgt å presentere spørsmålene inndelt i emner, 27 i alt. Som eksempler kan jeg nevne allergi, bryst, hodepine, menstruasjon, kreft. Hvert emne innleder hun med generelle betraktninger på omtrent en boksider.

Behov for legespalter

Legespalter er enormt populære, og man

kan spørre seg hvorfor. Bokas undertekst er muligens på sporet – «Boken som gir svar på det kvinner spør om, ikke det leger tror kvinner vil vite.» Fortsatt er antakelig legesamtaler for en stor del preget av den klassiske makt-avmakt situasjonen. Legen har kunnskapene og makten, pasienten er passiv mottaker av det som legen mener er best. Dette medfører at pasienten (som oftest kvinne) ikke tør, vil eller kan komme fram med det vesentlige til legen (oftest mann). Nå har det de siste årene skjedd mye innen allmennlegestanden som er i ferd med å endre på dette. En ting er at vi raskt blir langt flere kvinnelig leger. Viktigere tror jeg det er at vi i løpet av de siste årene har fått en teoretisk basis for hvor avgjørende det er å alliere seg med pasientens forventninger og oppfatning av situasjonene for å få et godt utgangspunkt for både diagnose og behandling.

Behovet for legespalter synes imidlertid ikke å avta, snarere tvert i mot. Det kan være mange grunner til det. Man slipper å bry legen, det er greit og gratis, det er lettere å ta opp mer ømtålelige emner når man ikke kjenner legen, og man får svar hos en kjent lege som man antar gir korrekte svar.

Hva spør kvinnene om?

Svært mange av spørsmålene i boka er knyttet til det man kan kalle «kvinneområder», som abort, graviditet, fødsel, menstruasjon, samlivsaspekter. Over

halvparten av boka omhandler slike emner. Dette er temaer som kvinner kanskje ofte kvier seg for å ta opp med sin vanlige lege, og også områder hvor Åsas svar gjenspeiler hennes innsikt, erfaring og interesse.

En type spørsmål som påfallende ofte går igjen, er spørsmål vedrørende behandling. Det spørres ofte etter bivirkninger av navngitte medisiner, og også vedrørende forskjellige operative behandlinger. Dette er tankevekkende og sier noe om sviktende kommunikasjon mellom lege og pasient. Det er nok fortsatt en lang vei å gå før lege-pasientforholdet blir den samarbeidsallianse det bør være.

Noen spørsmål går på om man bør søke lege eller ikke, noen spørsmål er typisk bagateller som neppe noen vil finne på å bestille legetime for, og noen ønsker mer generell medisinsk informasjon om forhold som for eksempel kosthold, allergi, barnløshet, seksualfunksjon.

Kloke svar

Forfatteren kombinerer stor faglig innsikt med innlevelse og klokskap. Hun har en åpen aksepterende holdning, skjeller klart egne oppfatninger fra faglige fakta, og det som kanskje er mest særpreget ved henne, er hennes tillit til og tro på folks egne ressurser. Stol på deg selv, du er ok! går som en rød tråd gjennom mange av hennes svar. Hennes evne til å framheve og understreke det positive som spørteren måtte avsløre ved seg selv, er ganske enestående! Det er befriende og sikkert for mange uvant i forhold til den tradisjonen man har for at «legen vet best». Men pasienten har ofte bedre innsikt enn legen i en rekke vesentlige ting. Det er viktig at legen da kan bruke dette parallelt med sin faglige kompetanse. Åsa Rytter Evensen kombinerer dette til full.

Hvem kan ha glede av boka?

Som oppslagsbok for kvinners helseproblemer er nok likevel denne boka mindre egnet. Boka har en god indeks, og innledningene til hvert emne er greie nok, men behandlingen blir for lite omfattende for et oppslagsformål. Svar på spørsmål av denne typen gir selvfølgelig ingen generell oversikt over et helseproblem, det blir noe tilfeldig hvilke områder som blir berørt, og noen gjentakelser. Svarene vil også være preget av den tid de er skrevet i; noen er opplagt noen år gamle og ville vært besvart annerledes i dag, og enkelte av svarene står i et visst motsetningsforhold til hverandre. Jeg savner en angivelse av tidsperspektivet.

Selv har jeg lest boka med stor interesse og glede. Den er velskrevet og lettlest, og det er interessant hvordan en dyktig lege som Åsa takler pasienter. Boka har også mye informasjon til dem som måtte være interessert i hvilke helsespørsmål som opptar norske kvinner i dag, og den gir også tolkningsaspekter av lege-pasientforhold som er interessante.

Noen vil sikkert også finne svar på ting de har lurt på, men da må man altså ha litt flaks, og det kan vel hende man er bedre tjent med å sende inn et spørsmål selv. Men spesielt unge kvinner tror jeg kan ha glede av mange av svarene, og som underviser eller lærer innen området kan man få ideer.

Men først og fremst gjør boka så absolutt tjenesten for den som måtte ønske seg et par underholdende timer i hyggelig selskap med en klok lege. Det kan jo hende du kan gi din egen et par tips! Lesergleden høynes ytterligere ved en rekke gode og illustrerende tegninger som poengterer teksten meget bra.

Åsa Rytter Evensen:

Kjære doktor Åsa!

Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1991.

Kvinnene kommer – på egne premisser

Ved Unni Kirste

Endelig en medisinsk doktoravhandling som er helt annerledes, med et klart feministisk perspektiv også på klinisk somatisk medisin. Berit Scheis avhandling *Trapped in painful love* tar utgangspunkt i hennes erfaringer fra arbeidet på et krisesenter tidlig på åttitallet, og beskriver sammenhengen mellom gynekologisk sykdom og å bli utsatt for mishandling fra sin partner. Det er spennende lesning for alle som har ventet på at den økende kvinneandel i medisin skal få forskningsmessige konsekvenser. Avhandlingen er skrevet på et godt og rikt engelsk, og særlig den første delen er interessant for alle som synes kvinnesak er viktig.

Medisin en vitenskap?

I sin streben etter å vitenskapeliggjøre medisinen har vi først og fremst tatt fatt i de relativt lett målbare forhold. Vi har forsøkt å sette kravene høye og bruke dem overalt, men det har ført til at de kvantitative metodene har fått råde grunnen nesten alene. Kvalitativ metodeopplæring og all den vitenskapsteori som forutsetter kjennskap til kvalitativ tenkning, har vært fullstendig neglisjert. I vide kretser har «vitenskapelig» og «kvantitativt målbar» vært oppfattet som synonyme begreper. Etter min mening har dette begrenset medisinen som vitenskap fordi de problemer vi må ta

oss av er så mye mer omfattende enn våre metoder har kunnet hjelpe oss med. Delvis prøver vi da å lukke øynene for det vi ikke kan forklare, delvis henfaller vi til helt uvitenskapelige metoder.

Som en del av den vestlige kultur har «skolemedisinen» søkt å utvikle sykdomsforståelse og helsebegrep fra de relativt enkle rammene som er tilstrekkelige for benbrudd og pest, til noe som kan hjelpe oss frem til WHO's utopi: fullkomment legemlig, sjelelig og sosialt velvære. En velmenende uttalelse som røper en selvtilit og utviklingsoptimisme uten sidestykke i historien. Andre tider har reservert den tilstanden for Paradiset eller Nirvana, ikke satt seg som politisk mål å oppnå det verken for enkeltmennesker eller samfunn her på jorden.

Man har ant at for å nå i nærheten av dette må man utvikle en forståelsesmodell som rommer «livet selv» og tar hensyn til både biologiske, psykologiske og atferdsmessige aspekter. Det er ingen enkel oppgave å trekke vitenskapelige holdbare konklusjoner om sammenhengen mellom livets allehånde påkjenninger og det enkelte menneskets funksjonsnivå.

Kan det bli bedre?

Med økende andel kvinner blant de medisinske kandidatene har vi rekruttert

mennesker med en annen livserfaring og et annet verdensbilde enn det som tidligere var toneangivende. Sammen med det økte krav til å se helse i sammenheng med *livet* har disse erfaringene i noen grad vært etterspurt, men det har tatt lengre tid å få frem resultater enn vi håpet og ventet.

Vi har hatt et metodeproblem. De eksisterende, anerkjente og gangbare metoder strekker ikke til. De tilbyr ikke et begrepsapparat som er relevant.

Vi har også et troverdighetsproblem. For å nå frem må vi bli forstått. Vi må bruke et språk som ikke fraviker mer fra det i dag aksepterte enn at vi blir tilgjengelige og kontrollerbare for dem som ikke deler vårt verdensbilde.

Berit Scheis avhandling er et gledelig bidrag til dette arbeidet. Hennes synsvinkel er helt utradisjonell innen et hittil kirurgisk fag som gynekologi: Verden sett fra Kriksenteret – ikke fra sykehuset og ikke engang fra allmennpraktikerkontoret. Fra dette kvalitativt annerledes utgangspunktet der hun erklærer seg på parti med dem som ser forholdet – ikke kvinnen – som funksjonshemmet, bruker hun epidemiologisk metode. Det er også i medisinske kretser «stuerent» og tildels forståelig, selv om mange av oss er dårligere skolert enn vi orker å ta konsekvensen av. Hun benytter andre fags vitenskapelige teorier og resultater som grunnlagsmateriale. En fyldig referanseliste viser det. Slik bidrar hun til å bryte den vitenskapsteoretiske isolasjon medisinen har befunnet seg i. Dessuten viser hun vei for en rekke yngre forskere som sliter med å finne vei og retning for sitt arbeid.

Til grunn for avhandlingen ligger syv artikler. Den første omtaler den intervju-teknikk som er grunnlaget for datainnsamlingen. Som hun påpeker, trenes leger i sin utdanning altfor lite i den arbeidsmetode som er grunnlaget for alt klinisk arbeid – den kliniske samtale. Hennes emne er vold

i partnerforhold, herunder seksuell vold. Kunsten å få frem slike ømtålelige opplysninger på en måte som kan være fruktbar for dem som gir dem, er ikke lett, og det er ikke lett å dele sine kunnskaper med andre. Hennes betraktninger og erfaringer er meget nyttige for andre som forsøker seg på samme oppgave.

Schei finner, som flere før henne, at familievold er skremmende vanlig. Det gjelder både vold mot voksen partner og vold rettet mot barn. Vold i partnerforhold omfatter ofte seksuell vold, og også barn er utsatt for seksuell vold.

Vold gjør vondt

Når det gjelder vurdering av de sykdomstilstander voldsutsatte kvinner rammes av, finner jeg hennes beskrivelse av sammenhengen mellom kronisk underlivssmerte og vold, overbevisende. Smerte er en subjektiv tilstand. Opplevd smerte er

smerte, og hennes intervjueteknikk vil utvilsomt avdekke det. Imidlertid er jeg mer usikker på om den sammenhengen hun finner mellom bekkeninfeksjoner og samlivsvold, er reell. Det å være behandlet for en tilstand er ikke det samme som å ha hatt tilstanden, særlig ikke en så vanskelig diagnostiserbar sykdom som bekkeninfeksjon. I praksis vil mange få slik behandling på mistanke om infeksjon, der det eneste symptom er smerte og det eneste funn er ømhet. Slik kan det være at det er de samme endepunkt hun registrerer, nemlig smerte.

Sammenhengen mellom vold og lav fødselsvekt er meget interessant. En svakhet er det at hun ikke har kunnet justere for røking, som er den sterkeste kjente

årsaksfaktor for lav fødselsvekt. Resultatet står imidlertid fast. Det er ikke sunt for verken kvinnen eller resten av familien at mor blir slått. Det er på tide at vi tar det på alvor, og nå har vi fått hjelp til å kunne finne frem til denne årsaksfaktoren.

Berit Schei:

Trapped in painful love

Physical and sexual abuse by spouse – a risk factor of gynecological disorders and adverse perinatal outcomes

TAPIR

University of Trondheim

Faculty of Medicine

Trondheim 1990

Forsvar for kvinners plass i forsvaret

Ved Tore Pryser

For et par år siden utga organisasjonen Kvinners Frivillige Beredskap (KFB) boka *Kvinnenes forsvarshistorie*. Forfatterne er cand. philol. og tidligere stortingsrepresentant for Høyre, Grethe Værnø, og oberstløytnant, tidligere kvinneinspektør i Hæren, Elisabeth Sveri. Begge er ivrige tilhengere av at kvinner deltar på linje med menn i totalforsvaret av landet.

Innledningsvis presiserer forfatterne at de har forsøkt å være objektive i sin framstilling, men at de «har altfor sterke meninger til å kunne undertrykke dem helt» (s. XIX). Særlig gjelder det omtalen av utviklingen fra slutten av 1950-årene hvor de selv var aktører.

Selv om boka har sin opprinnelse i KFBs «Historieprosjekt-utvalg» fra 1985, understreker forfatterne at det ikke er en faghistorisk studie de har skrevet. I stedet ønsker de å peke på problemstillinger, pirre nysgjerrigheten og få andre til å gå videre i stoffet. Først og fremst er det en debattbok vi har foran oss. En debattbok av det mer vektige slaget som bruker historiske forhold i sin argumentasjon. Mye av det historiske er kjent stoff. Men boka inneholder også mye nytt, særlig tiden etter 1945.

Værnø/Sveri stiller opp to arbeidshypoteser (s. 9):

- at kvinnenes natur er like sammensatt som mennenes og at kvinner som menn er utstyrt med en anseelig vilje til makt

(og)

- at kvinner i stor utstrekning godkjenner, støtter eller selv deltar i fysisk maktbruk både for å fremme eller forsvare sine egne og fellesskapets interesser.

Med bred historisk pensel både i tid og rom forsøker de å finne belegg for dette. Argumenter hentes helt tilbake i mytologien. En rekke kvinner fra Norden og ellers i verden omtales, fra vikingenes skjoldmøyer til Kleopatra, fra mektige dronning Margrethe på 1300-tallet til vår tids Margaret Thatcher.

Med en slik bred angrepsvinkel er det forståelig at kvinnenes rolle i eldre tid får en nokså rapsodisk behandling. Mer konsentrert og sammenhengende blir framstillingen for vårt eget århundre. Værnø/Sveri slår fast at russiske kvinnelige «dødsbataljoner» i 1917 er første dokumenterte bruk av kvinner direkte i militær organisert strid. Men dette er unntak. I regulært oppsatte enheter har det fortsatt vært slik at kvinnene oftest har hatt militære hjelpefunksjoner i forsyningstjeneste, sykepleie, samband o.l.

Et viktig vendepunkt i vårt land var opprettelsen av organisasjonen Norske Kvinners Frivillige Verneplikt (NKFV) fra 1928, omdøpt til Norges Lotteforbund fra 1946. Ideen kom fra Finland. På ti år fikk man 3000 medlemmer. Forfatterne

forteller at NKFV fikk følge den halvmilitære Leidangens øvelser (s. 21), men glemmer at Leidangen sto Quisling og hans parti nær. Dette kan nok forklare hvorfor NKFV ikke fikk gjennomslag blant kvinner i arbeiderbevegelsen. At NKFV i 1939 var blant initiativtakerne til Kvinnes Arbeidshjelp ved en evt. mobilisering, forklarer trolig også hvorfor Arbeiderpartiets Kvinne sekretariat ledet av Johanne Reutz avviste tiltaket. Slike refleksjoner mangler imidlertid boka.

Et av de beste partiene i boka er kapitlet om Norge i krig. Her er samlet mye stoff som tidligere har vært spredt. Kvinner deltok i både humanitært arbeid i forbindelse med krigshandlinger og i direkte illegalt arbeid som kostet enkelte livet. Nær 850 av ca. 10 000 nordmenn som mistet livet under krigen var kvinner. Kvinnene deltok i motstanden først og fremst på grasrotnivå. Svært få finnes i lederposisjoner, noe som avspeiler tradisjonelle kjønnsroller.

Det siste gjør også diskusjonen om kvinner i Forsvaret etter krigen. Under krigen ble norske kvinner i utlandet innrullert i militærstyrkene. Nygaardsvold-regjeringen i London innførte *tvungen verneplikt for kvinner* i alderen 18-40 år i juli 1942. Dette halvglemte vedtaket innebar at nær 700 kvinner ble innrullert i Storbritannia og Canada. Men ingen var i stridende avdelinger. Enkelte ble også sanitetspersonell og lotter i polititroppene oppsatt i Sverige.

Da freden kom, forsvant den kvinnelige verneplikten. I en kort periode etter krigen satset likevel Forsvaret på kvinnene. Innen visse militære arbeidsområder var det mangel på arbeidskraft og ledige jobber som egnet seg for kvinner. Blant annet Hærens Samband annonserte etter frivillige og utdannet i alt 400 kvinner på sine skoler i Lillehammerdistriktet fram til 1947.

I 1946 kom Hatledal-utvalgets innstilling som foreslo en lov om alminnelig dvs. tvungen verneplikt for kvinner i krigstid og krisetider. Men dette ble avvist av Stortinget. En grunn var nok at forslaget ble koblet til Forsvarsdepartementets planer om et frivillig kvinnekorps ved Tysklandsbrigaden. Kvinneligaen for Fred og Frihet (KFF) oppfattet dette som kamuflert militær bordellvirksomhet. Det var særlig KFF som kom til å prege motstanden mot kvinner i Forsvaret. Stortinget sluttet seg til Høyre-representanten Sven Nielsens forslag om at all militær opplæring av kvinner skulle opphøre i påvente av Forsvarskommisjonens utredning. Et kvinnekorps til Tyskland ble også avvist.

Som Værnø/Sveri påpeker, var dette *eneste gangen Stortinget debatterte verneplikt for kvinner*. Alltid senere når Stortinget behandlet kvinners tjeneste i Forsvaret var det en forutsetning at dette skulle skje frivillig.

Det vil føre for langt her å skissere alle utredningene, planene og lovforslagene som ble lagt fram før Stortinget vedtok *full likestilling for kvinner i Forsvaret basert på frivillighet i 1984*. Pådrivere i prosessen fram mot dette var kvinneinspektørene i Forsvarets kvinnenemnd (Sveri var selv en av disse 1959-87) og paraplyorganisasjonen Kvinners Frivillige Beredskap dannet i 1951 (Værnø ledet KFB 1985-89). En interessant opplysning er at kronprinsesse Märtha var en pådriver bak opprettelsen av KFB (s. 113). Forfatterne ser ingen betenkeligheter i at hun henvendte seg til statsminister Gerhardsen i den forbindelse, et eksempel på at kongehuset ikke er så politisk «uskyldig» som vi vanligvis innbiller oss. Selv om LOs kvinnenemnd var representert i KFB, var organisasjonen likevel omstridt blant kvinner på den politiske venstresiden.

En innvending mot framstillingen etter krigen (særlig fra s. 120 og utover), er at

den blir vel detaljert og mer får karakter av en utredning enn en bok for alminnelig interesserte lesere. Selv om mye ukjent stoff legges fram, ville nok bokas siste halvdel ha tjent på en strammere redigering. Værnø/Sveri synes å ha hatt problemer med å heve seg opp fra kilde-materialet, hvor de til dels selv er aktører. Personlig ståsted farger også framstillingen, særlig når det gjelder vurderingen av kvinner med annet syn. Motsetningene mellom Forsvarets kvinnenemnd og Lotte-forbundet (s. 130, 140 og 152 ff), sees også mest gjennom kvinneinspektørenes øyne. Blant forsvarskvinnene var det også indre stridigheter.

Et vendepunkt som framheves var ordningen med *Kvinner i Forsvaret (KIF)* fra ca. 1960. KIF-yrkespersonell og reservepersonell var sivile kvinner som hadde undertegnet på at de var villige til å møte ved mobilisering i tilfelle krig. Endel var fast ansatte sivile i Forsvaret. Totalt utdannet KIF-tjenesten ca. 3000 kvinner. Tilsvarende ordninger ble innført for kvinnelige sykepleiere i Forsvaret, SIF. En kan merke seg at interessen for KIF-tjenesten ikke var altfor stor. I 1967 hadde bare 850 sivilt ansatte kvinner undertegnet villighetser klæring som KIF-yrkespersonell i forbindelse med mobilisering, mens 1700 unnlot å gjøre det. I 1972 var tallet på KIF-reserver sunket til under 500. Værnø/Sveri forklarer rekrutteringsproble-mene med 1968-generasjonen og venstre-bølgen på denne tiden. Forsvaret inter-eserte ikke flertallet av kvinnene som deltok i kvinnekampen rundt 1970.

På denne bakgrunn ble Nygaard-utvalget nedsatt for å revurdere KIF-tjenesten. Det kom med innstillingen sin i 1973, og innledet en strid som Værnø/Sveri kaller «likestillingsrevolusjonens forstadium». Med stortingsmelding nr. 62, 1974-75 gikk imidlertid Forsvarsdeparte mentet lenger enn «lottomodellen» som Nygaard-utvalget

anbefalte, og som Forsvarssjefen hadde sluttet seg til. Det viktigste ved departe-mentets forslag var at *kvinner på frivillig basis fikk adgang til militære stillinger både i fred og i krigstid, dog begrenset til funksjoner og avdelinger av ikke direkte stridende karakter*. Stortinget behandlet forslaget i april 1976. Etter en omfattende debatt ble det vedtatt mot SVs stemmer.

Dermed var *prinsipiell likestilling* innført i Forsvaret. Vedtaket i Stortinget gikk lenger enn Forsvaret hadde bedt om. «Nå banket feminist-spøkelset på Forsva-rets egne, solid tilboltede porter og mennene grov helene ned i bakken for å stå imot og begrense 'skade virkningene'», skriver Værnø/Sveri om den «mur av innlærte kjønns rolleholdninger som kvin-nene nå møtte» (s. 158 f).

Forfatterne gir en rekke talende eksempler på hvordan dette fortonet seg, fra mannlig overbærenhet til sexpress. Likevel ble Forsvarets skoler åpnet for kvinnene fra 1977, med unntak av dem som kvalifiserte til direkte stridstjeneste. I 1982 anbefalte så Sundgot-utvalget full yrkes-messig likestilling også i stridende stil-linger, og rett til førstegangstjeneste også for kvinner. Igjen ble det opprivende debatt. I Kvinnehuset i Oslo kom det nesten til håndgripeligheter på et møte.

Mange argumenter ble brukt mot at kvinner skulle kunne delta i militær strid, fra at det var naturstridig å lære opp kvinner til å drepe, og til den galante versjonen om at kvinner måtte spares for krigens gru. Forsvarssjef Bull-Hansen avviste jagerfly-utdannelse for kvinner med at dette kunne være uheldig for eggstokkene (s. 173). Angrepene kom både fra mennene i Forsvaret og fra «fredsaktivistiske» med-søstre, de sistnevnte oftest tilhørende på den politiske venstresiden.

I desember 1983 foreslo Høyres for-svarsminister Sjaastad at kvinnene uten forbehold skulle gis adgang til *frivillig*

førstegangstjeneste på samme vilkår som menn. Uten særlig debatt vedtok Stortinget dette. Ordningen ble iverksatt i 1985. Alt i 1988 hadde 558 jenter gjennomført førstegangstjenesten. I mai 1984 vedtok så Stortinget *full likestilling også i stridende stillinger* uten at det ble fremmet motforslag. Bare verneplikt for kvinner står nå igjen på det formelle plan.

En annen sak er imidlertid forholdene i praksis. Værnø/Sveri beskriver også det møysommelige arbeidet med å få likestillingsapparatet til å fungere. Ikke desto mindre kom stadig flere kvinner inn i daglig militær tjeneste. I 1990 gjaldt dette 949 kvinner. Dertil kommer en mobiliseringsdisponert reservestyrke på ca. 2300 kvinner (derav 700 sykepleiere).

Grethe Værnø og Elisabeth Sveris bok omhandler også andre aspekter av kvinnes forsvarshistorie enn det som er skissert i det foregående. Blant annet har de også med stoff om forholdene i andre land som gir interessante komparative

perspektiv. Hovedinnvendingen mot boka er at den ville ha tjent på en strammere redigering. Iallfall burde den hatt et oppsummerende kapittel hvor hovedlinjene trekkes. Dette er et klart savn. Boka slutter med et kapittel om kampen om kvinnes sjeler. Det er nok dette som mest skjemmes av forfatterens egne politiske holdninger. Særlig når det gjelder karakteristikker av motivene til kvinner som ikke deler deres syn på kvinnes plass i Forsvaret.

Likevel: Boka *Kvinnenes forsvarshistorie* anbefales lest av alle som interesserer seg for kvinnehistorie og likestillingsproblematikk. Her er mye nytt. Boka har også en fyldig litteraturliste og kildeoversikt for lesere som ønsker å fordype seg ytterligere i stoffet.

Grethe Værnø og Elisabeth Sveri:
Kvinnenes forsvarshistorie
Kvinnenes Frivillige Beredskap
Oslo 1991.

Menn, jobb og familie

Ved Bente Rasmussen

Øystein Gullvåg Holter har skrevet en ny bok om menn, *Arbeid og familie. En studie av teknologikulturen*. Den tar opp et viktig tema: menn som familiemennesker i lys av deres jobb. Vi er vant til at det er kvinner som oppfattes og studeres som familiemennesker i forhold til arbeidslivet. Det er forfatteren til ære at han har fokusert på *menn* og deres jobb og dens konsekvenser for familie og samliv. Kvinnene er også med, som partnere med egen jobb og egne krav og forventninger. Gullvåg Holter vil si noe om hvordan jobben påvirker familien og samlivet for arbeidstakerne generelt, og han er i denne boka spesielt opptatt av hvordan et teknologisk miljø preger familie og samliv.

Studien er en del av et nordisk forskningsprosjekt «Samliv i Norden». Boka bygger på en del av det norske bidraget til dette prosjektet. Gullvåg Holter har valgt ut en spesiell gruppe arbeidstakere: de ansatte i en teknologisk bedrift. Dette strategiske utvalget sammenlikner han med et normalutvalg norske arbeidstakere og med utvalg fra andre nordiske land. I boka følger han utvalget sitt på jobb, hjemme og i samlivet fra makevalg til konflikter og mulig skilsmisse.

Gode jobber – gode samliv

I sin forskning bygger Øystein Gullvåg Holter på norsk kvinneforskningstradisjon og arbeidslivsforskningstradisjon når han

knytter sammen jobbens krav og muligheter og familiens krav og muligheter. Her går «pilene» begge veier. Han finner imidlertid at for både kvinner og menn ser det ut til at påvirkningen fra jobb til familie er sterkere enn fra familie til jobb. Han bekrefter hermed arbeidsvilkårsperspektivet i kvinneforskningen (Kaul & Lie 1980, 1982, Kaul 1982, Kvande & Rasmussen 1990). Tilfredshet i jobben øker sjansene for tilfredshet i samlivet. Han finner imidlertid også «problemveien fra jobb til familie», og da spesielt fra mennenes jobb. Menn som har jobber som krever mye og som også er interessert i å gi mye på jobben, kan belaste sin partners tid så mye at han begrenser hennes muligheter til å jobbe. Dermed blir hans partner eneansvarlig for barn og hus, og dette fører til utilfredshet og mulige problemer slik også forskning om skilsmisse og overtidarbeid finner (Moxnes 1981, 1990, Ellingsæter 1988, 1990).

Det er når problemene på jobben ikke finner noen løsning der, at de får konsekvenser for arbeidstakernes hjemmesituasjon. For kvinnene ser det ut til at et godt forhold til overordnede er det som slår hardest ut på kvinnens tilfredshet med samlivet. Hennes gode forhold til sine overordnede slår også sterkt ut på hennes manns tilfredshet med samlivet.

Forfatteren synes dette resultatet er noe uventet. Det er noen mulige forklaringer ut fra annen forskning. I vår studie av kvinnelige og mannlige sivilingeniører

(E. Kvande & B. Rasmussen: *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Ad Notam, Oslo 1990) fant vi at jobben og utviklingsmulighetene der var meget viktige for kvinnene. Det er dessuten slik at kvinner, både sekretærer og profesjonelle, som oftest er helt avhengig av sine overordnede for å få gode utviklingsmuligheter i arbeidet. Vi fant en gruppe kvinnelige sivilingeniører som ikke var fornøyd med sin arbeidssituasjon, og disse «kompenserte» dette med større interesse for og tid avsatt til familien. Familien beskrev de som en alternativ arena der de som kvinner kunne utfolde seg; «å ha flere ben å stå på». Dette kan tyde på at kvinner som trives mindre godt i jobben, stiller større krav til «den alternative arenaen», samlivet og partneren. Når Gullvåg Holter finner at mistriksel i forhold til overordnede fører til mistriksel i samlivet og misnøye med partneren, kan dette stemme ut fra et slikt resonnement.

Et helt annet problem er det metodisk vanskelige i å sammenlikne menns og kvinners tilfredshet med forholdet til overordnede. Det er ikke noe entydig som måles her. Stort sett har kvinner et helt annet forhold til overordnede enn menn, både ut fra den kjønnsmessige arbeidsdelingen og ut fra at de er kvinner med mannlige overordnede. Her er det behov for kvalitativ forskning for å se nærmere på denne problemstillingen.

Kjønn som variabel og kjønn som relasjon

Det er en komplisert materie Øystein Gullvåg Holter har gitt seg i kast med: Menns jobb, deres bakgrunn, deres partnere og deres bakgrunn og jobb og forhandlingene mellom partnere og arbeidsdeling, ansvar osv. Det blir ikke lettere når han

studerer dette ved hjelp av en spørreskjemaundersøkelse.

Den metoden som er valgt, blir for meg problematisk. Først og fremst gjelder dette «variabelen» kjønn. I kapitlene om jobb og om hjemmesituasjonen analyseres materialet etter kjønn. Vi får da vite noe om forskjeller og likheter mellom menn og kvinner generelt i utvalget. De har til felles at de stort sett kommer fra middelklassen. Det *strategiske* utvalget, de ansatte i en teknologbedrift, forsvinner. Mennene er nemlig ikke-teknologmenn som er gift med ikke-teknologkvinner. De ansatte i teknologbedriften er både mannlige og kvinnelige teknologer og dessuten kvinnelige sekretærer o.a. Teknologkulturen finnes derfor både blant kvinner og menn. Jeg savner en differensiering i analysen, presentasjon av ulike typer f.eks., som ville gitt bedre innblikk i forskjeller mellom ulike grupper kvinner og menn og dermed gitt studien større verdi som eksplorativ. Slik analysen er lagt opp nå, klarer Gullvåg Holter ikke å si stort om teknologkulturens møte med en kvinnelig omsorgskultur.

Delen om samliv er best, og den er lettest å lese. Her analyseres ikke materialet etter kjønn, men *parene* brukes som analyseenhet; deres (ulike) opplevelse av hverdag, arbeidsdeling, lykke, seksualitet osv. Her er Gullvåg Holter på «hjemmebane» og skriver inspirerende og spennende. Han bruker forhandlingsperspektivet på interaksjonen mellom kvinnene og mennene i parene slik den er utviklet i kvinneforskningen (Haavind 1982). Han finner at der partnerne er *likeverdige* og der de kjente hverandre fra før, er de mest tilfreds med forholdet. Når *både* kvinnen og mannen er tilfreds i jobben, er de stort sett også tilfreds med samlivet.

Boka tar opp menn som jobbmennesker og familiemennesker, og den viser tydelig at de må forstås i en kompleks sammenheng der kolleger av begge kjønn, arbeidsforhold og

kultur er en side, og der ikke minst *partnere med sin jobb*, arbeidsforhold og kultur er den andre siden. Metoden legger imidlertid begrensninger. Her trengs det mer kunnskap, og barna og deres forhold til sine travle og engasjerte yrkesaktive foreldre kunne godt være med. Får jeg foreslå kvalitative studier?

Øystein Gullvåg Holter:

Arbeid og familie.

En studie av teknologkulturen

Universitetsforlaget, Oslo 1990.

Litteratur

Ellingsæter, A.L. *Merarbeid. Om arbeid utover ordinær arbeidstid.* Statistisk Sentralbyrå, Oslo 1988.

Ellingsæter, A.L. *Fathers Working Long Hours: Trends, Causes and Consequences.* Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1990.

Haavind, Hanne. «Makt og kjærlighet i ekteskapet».

I H. Haavind, M. Hoel og R. Haukaa (red.): *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori.* I serien «Kvinnerns levekår og livsløp». Universitetsforlaget, Oslo 1982.

Kaul, H. *Når fravær blir nærvær. Småbarnsforeldres bruk av omsorgspermisjoner.* Institutt for industriell miljøforskning, Trondheim 1982.

Kaul, H. og M. Lie. *På hjemmebane i industrien.* Institutt for industriell miljøforskning, Trondheim 1980.

Kaul, H. & M. Lie. When Paths are Vicious Circles - How Women's Working Conditions Limit Influence. In *Economic and Industrial Democracy*, 1982, Vol. 3, No. 4.

Moxnes, K. *Når kvinner vil skilles.* Pax forlag, Oslo 1981.

Moxnes, K. *Kjernesprengning i familien?* Universitetsforlaget, Oslo 1990.

Arbeidsdeling, makt, identitet

Ved Mette Sveram

Rannveig Dahle er utdannet fysioterapeut og sosiolog. Hun har i flere år vært interessert i spørsmål knyttet til betydningen av kjønn og yrkesvalg/utvikling. Nå foreligger hennes doktoravhandling som er viet kjønn, makt og identitet. Vi får et bredt bilde av yrkesutviklingen i fysioterapi som et kvinne-dominert yrke. Forfatteren mener at den kunnskap hun gjør bruk av og de nye innsikter som vinnes, er relevante for å forstå betydningen av kjønn, ikke bare innen fysioterapi, men i alle kvinne-dominerte yrker. Dette gir en økning av vår kunnskap om yrkesutvikling generelt.

Det er de kvalitative aspektene ved yrkesutvikling og profesjonalisering forfatteren har som mål, snarere enn å utføre en kvantitativ analyse. Avhandlingen bygger på et omfattende forarbeid med intervjuer, feltarbeid, fagtidsskrift m.m. Den metodiske tilnærmingen – som grundig redegjøres for – viser mangfold og nærhet til materialet.

Rannveig Dahle fokuserer på kjønn som en grunnleggende konstituerende kategori, som utvikles gjennom interaksjon og på den måten er et relasjonelt forhold. Dette settes opp mot visjonen av det kjønnsnøytrale samfunn, hvor likestilling mellom kjønn er et akseptert politisk mål. Forfatteren gir et annet bilde av hva som skjer. Mens kvinners omsorgsarbeid er bærebjelke i velferdsstaten har helsesektorens

organisering av menns verdisystem og rasjonalitetskultur som sin forutsetning. Kjønnssroller, verdier og identitet er aspekter som diskuteres. Sentralt står også begrepet makt som det savnes en mer inngående redegjørelse for innledningsvis.

Historiske røtter

For kvinner fra borgerskapet og embetsstanden var det på slutten av forrige århundre få yrker å velge mellom, skriver Dahle. Fysioterapi, eller sykegymnastikk, som det het frem til 1959, var et alternativ som fremsto ved århundreskiftet. Legeyrket kunne kvinner ønske seg, men her ble de møtt med avslag av det medisinske fakultet. Begrunnelsen var kvinners sykkelighet og at kvinners nervesystem og helbred neppe ville tillate de omfattende studier og åndsarbeide som var nødvendig for å bli lege.

Det var leger som i sin tid tok initiativet til etablering av en fysioterapiutdanning i Norge. Et moment som ikke fremkommer i avhandlingen, og som sannsynligvis har forsterket den dominans leger representerte, er at de ledet utdanningen helt frem til 1974.

Legeforeningen har i alle år satt premiser og grenser for fysioterapeuters fagutøvelse, skriver forfatteren. Kjønnssrollene er klare – leger er menn og i en formelt sett

overordnet posisjon, fysioterapeuter er i stor grad kvinner og rekruttert fra de høyere sosiale lag. Kvinnelige sykegymnaster hadde «god nytte av sin borgerlige oppdragelse og kvinnelige sosialisering. Properhet og dannelses karakteriserte dem som personer, og innsatsen de gjorde krevde viljestyrke, engasjement og utholdenhet...».

At yrkeskarrieren for mange kvinner ble kortvarig fordi de giftet seg, er et moment forfatteren ikke kommer inn på, men som må ha innvirket på utviklingen av fysioterapi som yrke.

Kunnskap – vitenskap

I profesjonsteori, hevder Dahle, vurderes begrepet kunnskap som kjønnsnøytralt. Når typiske kvinneyrker ikke lykkes m.h.t. å markere seg, gis ingen andre forklaringer enn at kunnskapsgrunnlaget er for svakt. Kunnskap, mener hun, er imidlertid ikke et entydig begrep fordi også den er kjønnset. «Det er en lang ubrutt tradisjon for å nedvurdere kvinners kunnskap».

Vitenskapsidealet i vår vestlige kultur: mestring, autonomi, adskilthet, distanse bekrefter en mannlig identitet, mens femininitet snarere står for det subjektive: nærhet, avhengighet, følelser og relativitet – som alt faller utenfor vitenskapelige relevanskriterier.

I medisinsk vitenskap har kroppens anatomi vært viktigere enn kroppens vesen. Av samme grunn har sykdom vært forstått som et biologisk fenomen kun, hvor sykdommens art knyttes til et bestemt organ og det er den patologiske prosess som står i fokus.

Yrker som fysioterapi og sykepleie betegnes som semiprofesjoner fordi de mangler noe vesentlig i sitt kunnskapsgrunnlag. Denne «mangel» har i høy grad vært debattert innen fysioterapistanden. Der har man tatt en debatt som medisinen

ikke har tatt. Debatten har vært kjønnsnøytral, men knyttet til verdier. Forfatteren kommer ikke inn på om debatter om kunnskap og verdier vil «tjene» på at relasjonen til kjønn tydeliggjøres.

Evaluerings – spesialisering

Avhandlingen tar også for seg spenningsfeltet mellom generalisering og spesialisering og går inn på to videreutdanninger: psykomotorisk behandling og manuell terapi. Den første utviklet og dominert av kvinner, den annen av menn. Spesialisering innen fysioterapi er komplisert og det historiske forløp ikke entydig. Det kan f.eks. stilles spørsmål ved i hvor stor grad mannlige fysioterapeuter har lyktes bedre enn de kvinnelige i sitt samarbeid med leger slik det fremstilles i avhandlingen.

De to fagtradisjoner vurderes opp mot hverandre – og i forhold til en helsetjeneste hvor effektivitet og økonomisk snevve rammer stadig spiller en større rolle. Interessant er antydninger om at behandlingsformer som representerer kvalitative sider – der følelse, subjektiv kroppsopplevelse og dialog med pasienten, dvs. kvinnelige kvaliteter, nedprioriteres og mer rasjonelle, instrumentelle, dvs. maskuline kvaliteter, oppprioriteres. «Tidkrevende oppgaver, der omsorgskulturens verdier og normer integreres i behandlingskonteksten, ser stadig ut til å tape terreng på effektivitetens alter».

Sykehus – kommunehelsetjeneste

Blant de mange arenaer forskeren har beveget seg på, er sykehuset.

Sykehuset som samhandlingsarena, skriver hun, er et system konstruert rundt menns virksomhet, mens majoriteten av de som arbeider der, er kvinner i underordnede

posisjoner. Kjønnssstrukturen – leger/menn med ekspertise og kvinner som pleie/omsorgsarbeidere tas for gitt.

Fysioterapi hører verken inn under medisiner eller pleie, men kiler seg inn som et eget lite funksjonsfelt. Forfatteren analyserer ulike rollekonstellasjoner, samt diskuterer konsekvenser av kravet om rasjonalitet for yrkesgruppen fysioterapeuter.

Lov om kommunal helsetjeneste – 1984 – ble gjenstand for store uoverensstemmelser, til dels kjønnsrelatert. Med den nye loven kom det nye differensieringer mellom kvinner og menn, nye samarbeidsrelasjoner og en endring i relasjonen til leger. Forfatteren peker på at dette kan tas som uttrykk for noen kvinners forsøk på å redusere menns dominans over dem i deres arbeid.

Avsluttende kommentar

Avhandlingen er omfattende og synliggjør at det er nedlagt et grundig og mangesidig

arbeid i tilegnelse av materiale. Den er delvis lettlest, men fordi den tar opp mange og varierte problemstillinger kan det være vanskelig å øyne konklusjoner. Det ville kanskje ha vært lettere å lese boken, og beholde oversikten, om leseren begynte med det avsluttende kapittel som oppsummerer de mange sider ved en kvinne-dominert yrkesutvikling. Fremstillingen ville ha vunnet på en mer selektiv utvelgelse, en noe strammere analytisk profil på bekostning av detaljerte beskrivelser.

Formålet med avhandlingen har vært å løfte frem, synliggjøre betydningen av kjønn i yrkesutvikling. Forfatteren har særlig lyktes med dette. Avhandlingen anbefales derfor til utdanningsinstitusjoner og yrkesgrupper innen helsesektoren.

Rannveig Dahle:

Arbeidsdeling – makt – identitet.

Betydningen av kjønn i fysioterapiyrket.

Institutt for sosialt arbeid,

Universitetet i Trondheim 1990.

Kvinnernes sosialhistorie

Ved Anna Jorunn Avdem

Tittelen fortel at vi sit med ei lenge etterlengta bok mellom hendene: Ei samlande kvinnehistorisk framstilling – på norsk! Rett nok oppdagar vi fort at boka, trass i den allmenne tittelen, avgrensar seg til våre vestlege naboland: «Kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650–1920», som det heiter i undertittelen. Forfattar Sidsel Vogt seier ho vil «beskrive og forstå kvinners kår i familie, arbeid, næringsliv og samfunnsliv» ut frå problemstillingar som: Kva vart endra gjennom industrialiseringa, og kva heldt seg? Kva krefter kom til å bety særleg mykje for kvinnene? Kva vilkår gav kvinnene størst fridom, sjølvbestemmingsrett, makt og status?

Industrialiseringa og det den betydde for kvinnene er kjernen i boka. Framstillinga startar likevel alt på 1600-talet, for å få med dei førindustrielle røtene. Og om den eigentlege framstillinga sluttar om lag 1920, dreg forfattaren likevel linene heilt fram mot vår eiga tid. Boka omfattar med andre ord ein 300 år lang periode med djupe samfunnsendringar, og gjev oss i høgste grad ny kunnskap om og nytt grunnlag for å drøfte og forstå våre eigne kvinnekår i dag.

Kvinnehistorie nedanfrå

Vogt seier innleiingsvis at boka er eit forsøk på å skrive historie nedanfrå – i den tyding at boka først og fremst handlar om dei lågare samfunnslag, «folkets historie, sett

med kvinneøyne». Og ho lykkast i dette. Det er ei bok om dei mange, såkalla vanlege kvinnene: gamle og unge – gifte, ugifte og enkjer – i byen eller på landsbygda. Vi møter dei i heim og familie, i ulike former for nærings- eller yrkesarbeid – eller som tema for politiske og filosofiske debattar.

Men boka er ikkje historie nedanfrå berre på grunn av temaet. Også presentasjonsforma understrekar i fleire kapittel dette perspektivet. Forfattaren siterer mange glimt frå lokalundersøkingar som gjev illustrerande «nærbilde» av kvinneliva. Der får kvinnene sjølve koma til orde og beskrive både arbeidet og dei meir «usynlege» og tabu-belagte områda i livet. Vi ser også fleire døme på korleis lokalundersøkingar bygt på munnlege kjelder kan gje viktige korrektiv til generaliseringar ut frå tradisjonelle skriftlege kjelder, til dømes når det gjeld kvinneleg yrkesdeltaking.

Skiftande kjønnsroller

Gjennom døme og drøftingar viser boka kor sosialt bestemt kjønnsrollene er, og at dei slett ikkje er fastlagt ein gong for alle. Kjønnsarbeidsdeling og kvinnemakt har variert sterkt gjennom tidene og i ulike samfunnstypar: I det tradisjonelle jordbrukssamfunnet i Baskerland hadde kvinnene ein sentral plass i gardsdrifta – og ei sterk stilling i slekta og samfunnet. I Sør-Frankrike, derimot, var kvinnearbeidet langt meir innelukka i huset og «en

mann er ikke verdig til å kalles mann om han ikke er herre over sin kone», som ordtaket sa (s. 28).

I det før-industrielle Europa dreiv mange kvinner aktivt med handel og handverk, noko som gav dei både inntekt og status – og sikkert gjorde dei til viktige forbilde: «Når rundt 10 % av mestrene og 10 % av de forretningsdrivende i perioden 1500–1750 var kvinner, kan det ha betydd like mye for forestillinger om kvinners dyktighet som det gjør i dag når under 10 % av professorene er kvinner» (s. 48). Men boka gjev også innblikk i korleis kvinner på ulikt vis møtte hindringar mot å utøve næringsverksemda si, om korleis kvinnes sjølvstendige deltaking i dei borgarlege næringane vart avvika på 1800-talet – og om korleis nye kvinneyrke etter kvart voks fram.

Industrialiseringa gav nye former til kjønsskilje som også hadde vore der tidlegare. Vogt trekkjer fram spennande materiale frå engelske bysamfunn på 1800-talet og fram mot 1900, og ulike tolkingar av det. Vi møter gruvekvinne i Wigan som i middelklasseopinionen vart sett på som dei mest ukvinnelege av alle, og som sjølve skrekkeeksempla på skadeverknadene av industrialiseringa. Vi møter nauda i fattigstrøka i London, der kvinnene svolt for at mann og ungar skulle få nok mat, der alkoholisme og mishandling var ein del av kvardagen – men der og kvinnene kunne møte opp på puben i samla tropp og dra mennene sine ut. Vi møter den tilslørte mannsmakta i Liverpool der definisjonen på ein god ektemann var at han ikkje slo, og der gifte kvinner for å få endane til å møtast tok deltidsarbeid med saum, klesvask eller anna – i det skjulte! Så sterkt hadde idealet om å ha heimeverande kone slege rot.

Men vi møter og kjønnsrollemønsteret i bomullsbyane i Lancashire, der mann og kone stod side ved side som vevarar i same fabrikk, kjempa for likelønn i felles fagforeining og delte på husarbeidet når dei kom

heim! Drøftinga av dette eksemplet på likestilling i ei tid da samfunnskraftene helst gjekk i motsett retning, er svært spennande også i høve til dagens kjønnsrolledebatt.

Fargerikt mangfald

Boka er proppfull av stoff: Sidsel Vogt går rett på sak og presenterer faktakunnskap og teoridebattar på ein kunnskapsrik og grei måte. Eksempla er mange, somme stader kanskje for mange: Til tider kan det nok nesten vera vanskeleg for lesaren å halde styr på alle ballane forfattaren jonglerer i lufta samtidig i si samanlikning mellom ulike land og regionar, tidsperiodar, yrkesgrupper og sosialklassar. Ei sterkare generalisering hadde kanskje gjort livet lettare for lesaren, men eg kjenner meg sikker på at soja da hadde vorte meir flat og fargelaus – og mindre *sannferdig*.

For nettopp ved at boka så direkte får fram mangfaldet, blir ho så ekte. Mangfaldet var – og er – eitt av dei mest typiske trekka ved kvinnene sine liv: Korleis kvinnene i ulike kår, livsfasar og til ulike tider har kombinert produktivt og reproduktivt arbeid, på kva svært ulike måtar dei har tent til livets opphald, og ikkje minst kor forskjellig dei kan ha oppfatta seg sjølve – og andre dei. Dette mangfaldet har nok på ymse vis betydd både ein styrke og ei svakheit i kvinneliva, og det gjer det i denne boka og. Men som i kvinneliva, blir mangfaldet langt meir til styrke enn til svakheit også her: For i all hovudsak greier Sidsel Vogt jonglørers kunst på ein imponerande stø måte.

Ei innvending og eit ynske

Skal eg likevel koma med ei innvending, må det vera at forfattaren enkelte stader fer vel lettvint over stoffet sitt og kjem med påstandar som knappast held mål, slik som til dømes på s. 180: «Innholdet i husar

beidet var stort sett det samme for alle i 1890, enten de var i deltids- eller heltidsarbeid eller ikke tjente penger.» Eit anna punkt eg vil nemne, har meir form av eit ynske: Ei bok med så mange tilvisingar til land, byar og regionar burde vore utstyrt med eit kart der vi fann alle dei aktuelle stadnamna. Sjølv om dette ikkje er ei geografibok, ville eit slikt kart vore til stor hjelp for lesaren.

Til forarging og glede

Denne boka om kvinnes mangfaldige liv og arbeid er nok deprimerande lesnad for dei som framleis måtte ynskje kvinnene «tilbake til kjøkkenbenken» og gjerne ville bruke saga som argument. Sluttkapitlet om den U-forma kurva for kvinnearbeidet viser nemleg klart kor kort heiltidshusmoras historiske periode var, sjølv om

idealet om henne heldt seg så mykje lenger!

Alle vi andre kan gle oss over denne boka: Studentar og andre med kunnskaps-trong har lenge hatt behov for ei slik samla feministisk historieframstilling. Og alle som vil veta meir om bakgrunnen for dagens kjønnsroller, får her presentert teoretiske drøftingar som spenner frå Aristoteles til vår tids moderne kvinneforskning. Kvinneres sosialhistorie viser spennvidda i tilpasningane til dei som gjekk før oss, og kan på den måten vera med og vise oss alle at ulike løysingar og alternativ er mulege, også i vår tid.

Sidsel Vogt:

Kvinneres sosialhistorie.

Kvinneresyn og kvinneliv i England,

Frankrike og USA ca. 1650–1920.

Universitetsforlaget, Oslo 1991.

MØTER.SEMINARER

KONFERANSER

Feminister og kunnskapsutvikling

**Vintersymposium for Nordisk Sommeruniversitets krets nr. 2
Alta, 6.-8. mars 1992**

Det var med spent forventning undertegnede satte kursen for Alta og Ongajoksetra for å delta på vintersymposium. NSU-kretsen for feminister og kunnskapsutvikling hadde hatt en utbytterik første sommersession i 1991 (se rapport i *Nytt om kvinneforskning* 4/91), og en kjerne av deltakerne derfra skulle også komme på vintersymposiet. Ellers hadde det tydeligvis tjent sin hensikt å legge vintersymposiet til Alta, for det var påmeldt flere deltakere fra Alta og Tromsø. Da vi bestemte oss for å legge vårt første vintersymposium til Alta var det bl.a. begrunnet i et ønske om gi vårt bidrag til selvrefleksjonen i kvinneforskningsmiljøer i Nord-Norge. Men den viktigste positive effekten av stedsvalget var kanskje at det bidro til å videreføre det kretsen er i gang med å skape: et rom for selvrefleksjon over kvinneforskningens rolle i forskningskomplekset. Det faglige programmet avspeilet denne selvreflek-

sjonsambisjonen, men også bredden i kretsens arbeid. Fra de forskjelligste fag- og temaområder samles vi om en felles uro, som vi i løpet av vintersymposiet formulerte ut i begrepet *maktreproduksjoner*. Kvinneforskere blir stadig stilt overfor spørsmålet om hvorfor maktforhold reproduseres også når vi eksplisitt utfordrer dem. Ett svar på dette spørsmålet er at maktforholdene reproduseres fordi vi går inn i rom som allerede er definert av de som har makten, og der deres regler gjelder. Kretsens arbeid for å opprette alternative rom for selvrefleksjon kan ses i lys av dette.

Den første kveldens program ga et godt teoretisk utgangspunkt for at resten av vintersymposiet fikk et fokus nettopp på maktreproduksjon. Beret Wicklund innledet om Bourdieus begrep om *symbolsk vold* mens Ana Valdés innledet om nyere trender i amerikansk feminisme med hovedvekt på *broderskapets tyranni* slik det er beskrevet i Juliet Flower MacCannells bok *The Regime of the Brother. After the Patriarchy* (Routledge 1991). Beret konkluderte med at kvinnefrigjøring er umulig før kvinner selv slutter å reproducere de mekanismene som holder

dem fast. *Lover* og sosial endring er ikke nok for å forandre effekten av symbolsk vold. Krise og ny bevissthet er nødvendig for å få forandring. Et viktig intellektuelt arbeid i denne sammenhengen er dekonstruksjon av hva kjønn betyr i lys av de sosiale interessene som står på spill der kvinner blir tildelt kvinnelighet. Ana fulgte opp ved å påpeke at kvinner har valget mellom to hovedstrategier, å *ta* makten eller å *oppløse* makten gjennom å avsløre spillet. Den makten som vi i dag må forholde oss til er i høy grad «broderskapets tyranni» der «den bortskjemte ungen» har arvet farens makt, men ikke hans ansvarfølelse. Så blir spørsmålet om vi som kvinneforskere higer etter å dele makten på broderskapets premisser eller orienterer oss etter andre verdier og tilhørigheter.

Lørdagen startet med at Lena Bjurving med utgangspunkt i Maria Mies' arbeider holdt en innledning med tittelen «Synliggjøring og begrepsliggjøring. En evig analyse av tidligere begrep og stadig refleksjon over nåværende praksis». Blant de begrepene som ble analysert og foreslått nydefinert var arbeids- og fritidsbegrepene (et feministisk arbeidsbegrep må integrere arbeid og fritid), frigjøringsbegrepet (ikke frihet fra naturen men symbiose med naturen) og økonomibegrepene (i økonomien finnes bare vekst, ikke død). Etter Lenas presentasjon av Maria Mies' økofeministiske posisjon, tok Anne K. Haugestad opp tråden i innledningen «Kampen om utviklingsbegrepet». Hun tok for seg tre utviklingsbegreper, nemlig individets utvikling, Vestens utvikling og utvikling i den 3. verden. Selv om det til dels er helt forskjellige fagområder og -tradisjoner som arbeider med disse forskjellige utviklingsbegrepene, kan det spores klare paralleller i de kampene om definisjonene som foregår innenfor hvert fagområde. I alle tilfellene dreier det seg om en kamp mellom på den ene siden å se på utvikling

som utvikling mot større og større kontroll og på den andre siden å se på utvikling som stadig større evne til å forholde seg åpent og konstruktivt til mangfold og motsetninger.

Etter en formiddag med utviklingsteori og økofeminisme (men med klare paralleller til det arbeidet vi står overfor i forhold til forskningskomplekset) var vi tilbake i forskningshverdagen igjen med Eva Ersons innledning «Når er en framstilling 'vitenskapelig'?». I sitt arbeid med en avhandling om datainteresserte unge menneskers språk og begrepsverden har hun havnet oppi konflikten mellom to forskjellige definisjoner av språkvitenskap. De to posisjonene dreier seg om på den ene siden å innrømme at språket er mangfoldig, men allikevel holde fast ved at det er *ønskelig* å fastholde språkets eksakte betydning og på den andre siden å se på språk som en måte å forholde seg til verden på og som uttrykk for eksistensielle behov. Stillingstagen for den sistnevnte posisjonen medfører også at teksten må se annerledes ut enn det som ligger i de gjeldende kravene til en vitenskapelig tekst. Eva er i den situasjonen at hun selv skriver ut fra den siste posisjonen, men bedømmes ut fra den første. I denne kampen om definisjon av hva som er en «vitenskapelig» framstilling, blir Evas forsøk på å få fram prosessen og hennes valg av en skrivemåte som stiller visse krav til leseren, kritisert for å mangle det som kreves av en «vitenskapelig» tekst, nemlig presisjon/eksakthet, konsentrasjon, organisasjon og upersonlighet. Alle disse fire kravene til vitenskapelighet kan ses som projeksjon av kontrollbehov, og som ledd i maktproduksjon.

Siri Gerrard stilte opp for å dele med oss sitt syn på kvinneforskningens utvikling. Hun kalte innledningen «Fra kunnskapskritikk til politisk/kulturell konflikt», og i det lå det en etterlysning av kvinnesolidariteten som basis for kvinneforskningen. Hun mente at hvis vi ikke får koblet sammen

kunnskapen og solidariteten igjen vil kvinneforskning bli marginal universitetskunnskap. I dagens kvinneforskning er det et stort skille mellom teoretisk og anvendt forskning, og kvinneforskningsskuns-kapen er blitt mer differensiert og hierarkisert. Teoribygging har stått veldig i fokus i en kontekst der stillinger, doktorgrad osv. ser ut til å bli viktigere enn båndene teori-empiri. Kjønnsundertrykking er ikke lenger noe overordnet paradigme i kvinneforskningen, og forutsetningen om at kunnskapen skulle brukes i en politisk sammenheng er blitt veldig svekket. I denne situasjonen betrakter Siri Gerrard det akademiske system som en trussel i mye større grad enn det var i kvinneforskningens begynnelse på 70-tallet.

I sin innledning stilte Merete Sørensen spørsmålet «Besitter kvinner noen særlige forutsetninger for en mer hensynstagen- de etikk?». Det nærmeste vi andre kom til å svare på dette var vel å si at hvis så er tilfelle så blir utfordringen kanskje først og fremst å spørre seg hvorfor menns form for omsorg er blitt så pervertert. Merete tok opp hvordan vi erkjennelsesteoretisk opererer med et slektskap og kontinuum mellom natur og mennesker mens det i etikken er en drastisk kløft som gjør at vi kan forsvare å utbytte naturen. Spørsmålet blir så hvordan denne drastiske kløften påvirker oss, og utfordringen blir å oppbygge et kontinuum, dvs. en homogen etikk. Neste spørsmål blir så om kvinner har noen særlige forutsetninger for å være autoriteter i oppbyggingen av en slik homogen etikk. Utvikles det f.eks. under graviditeten noen omsorgs- og følel- sespotensialer? Disse spørsmålene ble i grunnen hengende litt i luften, og det er vel nettopp karakteristisk for hvordan mange kvinneforskere forholder seg til spørsmål der man nærmer seg «biologisme». På den ene siden er det noe med kvinner. På den andre siden kan menn også. Så her blir det vel snakk om

lang- og kortsiktige strategier. På lang sikt bør ikke noen av kjønnene ha etiske mono- poler, men på kort sikt er det rett og slett et faktum at kvinner f.eks. i høyere grad enga- sjerer seg i alternativbevegelser.

Som avslutning på lørdagens faglige program (før badstua) innledet Jorid Hovden om «Toppidrett, kjønn og moder- nitet». Hun tok for seg den kvinnelige toppidrettskropp som symbol på forståelse av kjønn i det moderne samfunn. Topp- idretten kan ses på som et sentralt moderne rituale, og toppidrettsutøveren som kjerne- symbolet på det moderne individ på sitt beste. Målbare resultater blir symboler på at kulturen går framover. I dette bildet kommer den kvinnelige toppidrettskropp i en «kryssild» mellom krav til kvinnelighet og olympismens krav «raskere, høyere, sterkere». Ofrene for denne «kryssilden» er kvinner som får livet ødelagt av hormon- preparater, anorexia osv.

Søndag formiddag var det satt av god tid til oppsummering og planer framover. Og den tiden trengte vi, for det var stort behov både for felles fordøyning av de positive inntrykkene fra vintersymposiet og for å komme med innspill til arbeidet fram mot sommersessionen i Sverige. Det ble plan- lagt kretsbulletin og tekstkompendium og oppgaver ble fordelt slik at ikke arbeidet skulle bli uoverkommelig for Beret Wick- lund som sa seg villig til å fortsette som koordinator. Avtroppende koordinator Jorid Hovden fikk mye ros for å ha brakt oss sammen i så hyggelige og inspirerende omgivelser. Ellers la alle deltakerne vekt på hvor viktig det er for dem å ha kretsen som en referansegruppe som er der, og som kan brukes som nettverk også når vi er tilbake i en forskningshverdag der det ikke alltid er like lett å holde den kursen en egentlig ønsker å holde.

På sommersessionen opplevde vi at nesten alle deltakerne i kretsen etter hvert holdt egne innledninger selv om de ikke

hadde planlagt det. På et vintersymposium er det vanskelig å få tilstrekkelig plass til slike improvisasjoner. Men det var i det minste en bekreftelse av at vi er på riktig spor når en av de nye deltakerne fra Alta under oppsummeringen sa at «nå kunne jeg holdt en innledning». Innledningene og diskusjonene hadde gitt henne nye perspektiver på sitt eget arbeid slik at hun nå følte seg rede til å videreformidle rundt denne selvrefleksjonen. For oss som hadde følt vintersymposiet som en videreføring av sommersessionen var det godt å høre at også «nykommerne» hadde del i den trygge atmosfæren som rådet.

Et vintersymposium strekker seg bare over en weekend, så en oppbygging av en trygghet tilsvarende det vi opplevde i løpet av en uke i Hurdal i sommer, kunne vi normalt ikke ha regnet med. Men som eneste gjester på Ongajoksetra – uten forstyrrende tekniske fiksfakserier, men med rikelig med Finnmarks-kost på bordet – var det utrolig hvor langt vi kom på disse to døgnene. Det faglige programmet var tett, med til sammen ca. 15 timer innledninger og diskusjoner, og diskusjonene fortsatte ved måltidene, i badstua og under turer i vinterlandskapet. Og de fleste forlenget oppholdet og deltok dels som innledere og dels som tilhørere på 8. mars-arrangementet på Folkets Hus i Alta, noe som ble en fin avrundning på et begivenhetsrikt og lærerrikt – og forhåpentligvis konsekvensrikt – vintersymposium.

Anne K. Haugestad

Aksjonen Øst-Vest, Europas Hus

Weekenden 29. november–1. desember 1991 var 40 kvinner fra Øst- og Vest-Europa samlet i Am Rupenhorn nr. 5 i Berlin. Målet var å diskutere muligheter for å etablere et Øst-Vest-hus, et sted hvor

kvinner fra øst og vest kunne møtes og utveksle erfaringer i disse endringstider.

Biologen Marina Brauer og teaterregissør Katrin Wolf hadde tatt initiativet til å samle to kvinner fra hvert land i Øst-Europa og en kvinne fra hvert land i Vest-Europa. Vi var kvinner fra Hellas, Albania, Bulgaria, Romania, Ungarn, Tsjekkoslovakia, Latvia, Russland, Sverige, Norge, Holland, England, Sveits, Frankrike, Spania og Italia, som utvekslet erfaringer og forsøkte å finne likheter og forskjeller i kvinners liv og arbeidssituasjon i de ulike land. En av forskjellene var kvinners deltakelse på arbeidsmarkedet i øst og vest. I EF-landene arbeidet 51% av kvinnene utenfor hjemmet, mens tallene i Øst-Europa lå på 75–80%. I forhenværende DDR hadde mer enn 90% av kvinnene lønnet arbeid. Den tyske arbeidsminister uttalte i 1991 at et av problemene i det gamle DDR var at så mange kvinner hadde lønnet arbeid og hadde mannsyrker. På den annen side hadde kvinner i øst dobbeltarbeid uten de tekniske hjelpemidler i hjemmet som kvinner i vest har nytt godt av i den siste 30-årsperioden.

Utveksling av erfaringer over 48 timer åpnet øynene for mangfoldet også i den østeuropeiske erfaringsverden. Det er like store forskjeller mellom kvinners livs- og arbeidssituasjon i Bulgaria, Romania og Sovjet, som det er mellom kvinner fra henholdsvis Portugal og Norge. Hvert land har sine komplekse særegenheter, selv om kvinner har mye felles erfaring. Elena fra Romania var tannlege og universitetslærer i odontologi. 90% av tannlegene i Romania er kvinner, og de har en inntekt på ca. 90 dollar i måneden. Denne opplysningen sier mye i forhold til tannlegers lønns- og livssituasjon i Skandinavia, men en må naturligvis vite mer om kvalifikasjonsstrukturen i Romania, om lønnsnivået generelt og om forholdet mellom mannsarbeid og kvinnearbeid for eventuelt å

diskutere om tannlegeyrket er blitt dekvallifisert og lavtlønnet fordi det er et kvinneyrke. Virkeligheten er så sammensatt at en må klare å ha mer enn fem tanker i hodet på én gang for å fatte menneskers situasjon i dagens Europa.

Et problem i både øst og vest var omstruktureringer på arbeidsmarkedet og arbeidsledigheten, samt voksende nasjonale bevegelser med rasistiske elementer.

Øst-Vest-huset i Berlin er tenkt som et bibliotek-, dokumentasjons- og konferansesenter for kvinner fra hele Europa, et sted hvor kvinner kan utvikle kunnskap og også ta del i debatten om Europas framtid på kvinners premisser. Dagsenteret i Am Rupenhorn var et stort stenhus, bygget av en jøde som kom seg ut av Tyskland i 1930. Huset hadde rommet den britiske delegasjonen etter den andre verdenskrig. Nå var det et kvinnedagsenter. Kanskje dette blir Europahuset hvor kvinner fra øst og vest kan møtes og utveksle ideer og «virkelig kunnskap» om den komplekse virkelighet i dagens Europa, som igjen vil sette oss bedre i stand til å ha større tyngde i vår forståelse og argumentasjon omkring kvinners og menns rett til arbeid og familieliv i egne land.

Liv Mjelde

Kvinder i lokal og global miljøkamp

To konferencer om kvinner, miljø og bærekraftig utvikling blev afholdt i Miami i november 1991. Begge var et led i den politiske process som leder frem til UNCED, FNs konference om jordens miljø og udvikling i Rio de Janiero, Brasil, juni 1992. Forskning om kvinder, miljø og udvikling indgik i et frugtbart vekselspil med de politiske krav som blev rejst. Kvindekravene i den politiske debat om jordens miljø og udvikling rummer mange

udfordringer, også for kvindeforskere.

UNEP (United Nations Environment Department) stod bag arrangementet «Women and Environment – Partners in Life», som samlede 5-600 inviterede deltagere, hovedparten fra den tredje verden. UNEPs kvindekongress blev efterfulgt af «World Women's Congress for a Healthy Planet», i regi af IPAC (International Action Policy Committee) en komite som består af ledende kvindelige miljøforkæmpere fra hele verden. Dette var en åben kongress som samlede 1500 kvinder til at formulere kvinders krav til den forestående Brasil-konferencen (UNCED). Det var naturligvis ikke tilfældigt at konferencerne fulgte hak i hæl. Resultater og deltagere fra den første konference blev forsøgt integreret i den påfølgende kongress.

Begge initiativer mundede ud i resolutioner med politiske krav til UNCED-procesen. Dermed er punktum ikke sat. Det er ikke overrækkelsen af resolutionerne til verdens ledende politikere, som forsamles på UNCED, der kommer til at gøre den store forskel. Det er kvinder i bevægelse ude og hjemme, før og efter Miami, før og efter RIO, som kan skabe forandring. Også kvindeforskeres bidrag er nødvendige.

Forskere og forskning indgår i denne miljø- og kvindepolitisk process, selvom forskerstemmer ikke dominerer i antal i det blandede kor som formulerer kvindekrav til jordens miljø og udvikling. De findes imidlertid også som en del af bevægelsen og de er efterspurgt. Mange spørgsmål blir reist som forskerne forventes at finde svar på. Samtidig har mange videnskabskvinders resultater lagt grundlaget for nogen af disse politiske krav og diskussioner. Hvem der stiller spørgsmål og hvem der finder svar, græsrodder eller forskere, varierer. På konferencerne i Miami havde mange desuden sammensatte roller. De havde ikke flere hatte, men snarere store hatte på. Rollerne smeltet sammen.

Græsrodder på FN-konference

På UNEPs kvindekongress var det i modsætning til mange andre FN-konferencer, græsrodderne som kom til orde. Det var de som formidlede kundskab fra deres konkrete arbejde med miljø- og udviklingsprojekter til bureaukrater, politikere og forskningsrepræsentanter, samt til ledere af den nye generation, dvs. kvinder under 26 med positioner i frivillige organisationer. Deltagerne var valgt ud på grundlag af »sukseshistorier», dvs. miljø- og/eller udviklingsprojekter som havde gode resultater og som det var muligt at gentage i andre sammenhænge. Kundskabsoverføringen var beregnet på at gå mellem græsrodderne og opover; analytiske tilnærminger til årsagerne til krisen blev med dette oplæg forholdsvis svagt repræsenteret på konferencen.

Blandt de sukseshistorier som blev præsenteret af græsrodderne var også historier som det lå forskning bag, enten folkelig eller formel, eller som blev præsenteret af kvindeforskere. Blandt de krav som blev formuleret gennem regionvise gruppediskussioner (Afrika, Asien, Europa etc.), var krav til forskningssamfundet om at udforske bestemte sammenhænge og spørgsmål. Også fra rådgivergruppen, som var inviteret for at lytte til sukseshistorierne kom det invitasjoner til forskerne om at analysere og producere kundskab om sammenhængen mellem kvinder, kvinders liv og miljøet.

Kundskabspolitiske krav

At fokus var rettet mod deltagernes praktiske erfaringer med vellykkede projekter genspejles i de forslag til forandring som konferencen samledes om. Sukseshistorierne viste mange eksempler på kvinders kundskaber om bærekraftig udvikling og miljøforvaltning. Den politiske udfordring er at anerkende og benytte disse kundskaber.

Kravet om øget kvindedeltagelse på alle nivåer er et virkemiddel til dette; et krav som i høj grad blev understreget på begge konferencer. Der ligger imidlertid også en udfordring til forskningsamfundet i dette spørgsmål om kvinders kundskabsmæssige ressourcer i miljøsammenhæng. De fleste empiriske eksempler på værdifulde kvindekundskaber var eksempler fra SØR. Kvinders erfaringer, roller og håndværksmæssige kunnen i forvaltningen af miljøet bør udforskes nærmere empirisk og teoretisk, såvel i SØR som i NORD. Ligeså vigtigt er samarbejdet med forskningssamfundet i processen med at formidle den marginaliserede kundskab til beslutningsfora. Forskningen kan indsamle og påvise den eksisterende kundskab og præsentere den så den opnår validitet og gennemslagskraft. At udvikle mekanismer for kundskabsoverføring fra bunden til toppen, fra kvinder og oprindelige folkeslag til magthavere, vil kræve forskernes politiske engagement. Skal slike mekanismer virke er faglig indsigt ikke tilstrækkelig.

Fra gruppen af ledere af den ny generation var det ikke specielt anerkendelsen af kvindekundskab som blev understreget, derimod traditionel kundskab fra oprindelige folkeslag. Dette kan bero på at det først og fremmest var den 3. verdens kvinder som bidrog med kundskaber om bærekraftig ressourceforvaltning eller på at den unge kvindegeneration finder kønsforskellene mindre betydningsfulde end forskellene mellem NORD og SØR.

Fremhævelse af marginaliserede gruppers kundskab, det være sig kvinders eller urbefolknings, kan stå som en af de udfordringer konferencen stillede til UNCED. For kvinneforskningen indebærer det også en udfordring om at udforske grundlaget for marginale gruppers kundskab om økologi og bærekraftig udvikling; hvordan og hvornår knytter kundskaben sig til kønssystemer? Her

kræves både empirisk og teoretisk analyse. Bidragene fra norsk kvindeforskning i den økofeministiske debat er foreløbig vanskelige at få øje på.

Europa som halehæng

Om aftenne var der regionale diskussioner. I Midtøsten, Latin-Amerika, Afrika og Asien havde der været kvindekongresser forud for denne globale samling; men ikke i Europa. Der var kun fundet frem til få sukseshistorier fra Europa (18). I europæisk sammenhæng er vi kommet kort i arbejdet med at sætte vores egen regions udvikling på dagsorden i debatten om jordens miljø og udvikling. Det blev på baggrund af dette besluttet at tilstræbe at afholde en europæisk kvindekongress om miljø og bærekraftig udvikling i slutningen af 1992.

Europaregionen efterlyste redefinition af begreberne udvikling, økonomi og fremskridt, en opgave som indebærer analyser af vor egen udviklingsproces og dens mål. Mange af problemerne i vor region, såsom overforbruget i Vesteuropa og de livstruende miljøkatastrofer i Østeuropa, kalder på handlingsrettet forskningsindsats. Kvinders rolle som forbrugere, eller som ansvarlige for børns sundhed lægger en kønsdimension til de nødvendige analyser. Foruden at kræve anerkendelse af den praktiske erfarings kundskab spurgte kvinderne fra Europa regionen efter udviklingen af ny kundskab i akademien. Dette er en udfordring som retter sig til kvineforskere, såvel som til forskning indenfor disciplinerne som angår miljø, naturforvaltning, økonomi, helse, teknologi.

Kvindernes verdenskongres for en sund planet

Kvindernes verdenskongres for en sund planet formulerede en kvindernes handlingsplan for det 21. århundrede. Dagsorden for UNCED i Rio juni 1992

hedder Agenda 21, i tråd med dette blev Women's Action Agenda 21 overrakt til Maurice Strong, Generalsekretær for UNCED. Planen blev til gennem 4 dages diskussioner i plenum og i grupper med prominente kvinders vidnesbyrd om den globale krises konsekvenser for kvinder.

Mange internationalt kendte forskere afgav vidnesbyrd om jordens miljø- og udviklingskrise eller optrådte som indledere i diskussionsgrupperne. (Noen eksempler: Vandana Shiva, Ynestra King, Maria Mies, Marilyn Waring, Rosalie Bertell, Patricia Hynes, Carolyn Merchant, Peggy Antrobus).

Som baggrund for handlinger på mange områder tager planen til orde for beskyttelse af alle livsformer på jorden, og tager afstand fra manglen på respekt for naturens integritet. Den siger at ideologien om det frie marked leder til udnyttelse af naturen såvel som af kvinder og den udtrykker dyb bekymring for den øgende ulighed i livsbetingelser mellem folk i NORD og i SØR; en ulighed som har sin grobund i racisme. Genoprettelse af livsmiljøet ses som afhængigt af respekt for menneskerettigheder, deltagende demokrati og de forskellige folkegruppers ret til selvbestemmelse, og ikke mindst af øget magt og indflydelse til kvinder verden over.

Konkrete udfordringer til forskningsverdenen

På snart sagt alle områder hvor handling er påkrævet er der også uløste forskningsopgaver. Jeg har nedenfor relateret de fleste af planens handlingsfelter til spørgsmål som kan høre hjemme i kvindeforskningen.

Markedsøkonomiens ideologi værdsætter ikke ulønnet arbejde hvad enten det er naturens eller kvinders. Kvinders fødsler og omsorgsopgaver eller deres subsistensproduktion af mad og tøj har ingen værdi så længe det ikke omsættes i markedet. På samme måde er det kun natur

som omformes for økonomisk vinning værdi; naturens cykliske processer som vi alle er afhængige af optræder som værdiløse i vort økonomiske system. Derimod optræder megen destruktiv produktion som økonomisk positivt. Et stort arbejde med at udvikle nye værdimålemetoder og -systemer ligger foran os. Opgaverne på dette felt kalder på mange kvindeforskeres engagement i at forandre og udvide den økonomiske disciplin.

Udvikling af ny teknologi har ofte ført til misbrug af både mennesker og natur. Vi må analysere og vurdere teknologien ud fra om den er hensigtsmæssig for kvinder såvel som for miljøet. Gen- og reproduktionsteknologien er et område hvor kvindeforskere allerede har engageret sig. Den fart og magt som ligger bag den videre udvikling på dette felt medfører at flere kræfter er nødvendige i arbejdet med at analysere og vurdere konsekvenserne og alternativerne.

Forbruget, eller rettere overforbruget, særlig i NORD, er en af vore største miljøtrusler. Kvinders købekraft er et værktøj som kan bruges både til at reducere forbruget og til at påvirke vareproduktionen i en miljøvenlig retning. Vi trænger kundskab om kønnede forbrugsmønstre og om effektive strategier for den nødvendige forbrugsreduktion som sikrer at ansvaret bæres af både mænd og kvinder.

Fattigdom er både et kvindeproblem og et miljøproblem. Gældsbyrden i SØR forværrer levevilkårene særlig for kvinder og børn, samtidig som kvinders rettigheder til land og dermed mulighed for livsophold er dårligere end mænds. For kvindeforskere er det vigtigt at holde fast i at udforske kønsdimensionen både i forhold til problemerne og løsningerne.

Ressourceforvaltning er et område hvor megen kundskab om bærekraftig udnyttelse er ved at gå tabt. Kvinders rolle som madproducenter gør dem til en kundskabs-

ressource i forhold til at bevare lokalt tilpassede arter.

Bærekraftige dyrkningsmønstre trues mange steder af den industrialiserede og eksportrettede produktion. Når vi vil hente økologisk kundskab gennem at udforske jordbruget og madvaresikkerhedssystemerne må vi ha kvinders rolle for øje.

Forureningens helsemæssige konsekvenser for kvinder og børn må få højere prioritet i forskningen. Det var et ønske om kontinuerlig overvågning og analyse af livsmiljøet i lokalsamfund verden over. Begge felter rummer opgaver for medicinsk kvindeforskning.

Befolkningsudviklingen leder til forskellige virkemidler i NORD og i SØR. Mens kvinder i SØR steriliseres i befolkningsvækstens navn, bruges kvinder i NORD som forsøgskaniner i udviklingen af teknologiske løsninger indenfor reproduktionen. Vi har mere brug for forskning om kvinders reproduktive helse som er truet af fattigdom, forurening og seksuelt overførbare sygdomme. Vi må stille spørgsmål og undersøge hvordan vi skal sikre kvinders selvbestemmelse og magt i forhold til egne kroppe og frugtbarhed.

Militæret er den største enkelstående miljøtrussel vi har og samtidig et felt som ligger udenfor kvinders kontrol. Forskning om antimilitarisme og fredelig konfliktløsning er stærkt påkrævet og har en kønsdimension.

Uddannelse og information som fremmer harmoni mellem os og det levende system vi er en del af, samt solidaritet og respekt for kulturel diversitet mellem folk er en opgave hvor kvinder kan spille en vigtig rolle i kraft af deres opdragelse af de nye generationer. Vi må udforske hvordan vi bedst bibringer andre en økologisk etik og have øje for kønsdimensionen også her.

Der er nok af opgaver at tage fat på for de som er engagerede i udfordringerne vi står over for. Kundskabsudvikling om kvinder i

forhold til jordens miljø og udvikling er eftertragtet på den kvindepolitiske arena. Både kønsspørgsmål og miljøspørgsmål går på tværs af faggrænser, de har samtidig nogen skæringspunkter. Det er arbejdet med at påvise og udforske disse skæringspunkter som er udfordringen til kvindeforskningen.

Litteratur

Senter for Internasjonale Kvinnespørsmål

(SIKS), Fritjof Nansens plass 6, 0160 Oslo, telefon 02-42 62 45, har påtaget sig arbeidet med at koordinere de norske kvinneorganisationers arbejde i forhold til UNCED-processen. Hos SIKS kan man bestille resolutioner og dokumenter fra de to konferencer, bl.a. WOMEN'S ACTION AGENDA 21.

Eva Munk-Madsen

K O M M E R

The Fifth International Congress on Women's Health Issues 1992

Environment, Daily Life and Health. Women's Strategies for our common Future.

Konferansen finner sted på Danmarks Tekniske Højskole, Lyngby i tiden 25.- 28. august 1992. Internasjonal forskerkonferanse med deltakelse fra både i-land og u-land. Deltakere fra Øst-Europa prioriteres spesielt. *Påmeldingsfrist: 10. juli 1992.*

Informasjon: Else Guldager, tlf.: 095-45-35 45 73 36.

European Conference on Abortion and Contraception

European Network for Women's Right to Abortion and Contraception (ENWRAC) is organizing a conference on Abortion and Contraception, *September 25-27, 1992* in Geneva, Switzerland.

Workshops: Abortion laws/Abortion services and practice/The abortion pill-RU 486/Contraception – laws and services.

Panel with women from the European Parliament and the Council of Europe: Instruments and strategies for a European policy for reproductive rights.

There will be a public conference in French about abortion and contraception in Europe, worldwide and in Geneva. There will be simultaneous translation English-French.

Information:

Union suisse pour décriminaliser l'avortement (USPDA)

P.O.Box 630

CH-3052 ZOLLIKOFEN

Switzerland

Tlf.: 095-41-31-911 57 94.

Pedagogikk som vitenskapelig disiplin

Nasjonal fagkonferanse i pedagogikk

Konferansen finner sted på Sundvolden Hotel, 7.-9. oktober 1992. Arrangør av konferansen er Faggruppen i pedagogikk, RSF/NAVF.

NAVF ønsker med denne konferansen å samle personer fra sentrale pedagogiske forskningsmiljø i Norge til en debatt om grunnlagsspørsmål knyttet til pedagogisk forskning. Det primære siktemål med konferansen er å belyse egenart og særtrekk ved pedagogisk grunnforskning - dens vilkår, rolle og betydning for utviklingen av såvel utdanningssystemet som samfunnet i sin helhet. Hvilke utfordringer står vi overfor kommende tiår?

Påmeldingsfrist er 20. august. Deltakerantallet er begrenset til ca.80. Bekreftet deltakelse kan ventes fra NAVF primo september.

Spørsmål om konferansen rettes til: Monica Enger eller Ingebjørg Strøno, RSF/NAVF, tlf. (02) 15 70 12.

The Role of Circumpolar Universities in Northern Development

The University of Lapland will host the Third Conference on The Role of Circumpolar Universities in Northern Development on November 30-December 3, 1992. The conference coincides with the opening ceremonies of the Arktikum House, a new science centre in Rovaniemi. Both these events are part of the Finland 75 years

Anniversary celebration. The conference themes include Men and Women in the Circumpolar North: Gender as a Determinant of Welfare Differentiation.

For more information, please contact:

Circumpolar Universities
Cooperation Conference
University of Lapland
Outi Snellman
Box 122
SF-96101 ROVANIEMI
Finland
Tlf.: 095-358-60-324 208
Fax.: 095-358-60-324 207

Kvinnerens erfaring: Kropp og makt

Arbeidsseminar for forskere innen kvinnerelaterte emner

Seminalet finner sted på Havna Hotell, Tjøme i tiden 2.- 4. desember 1992. Arrangører er «Program for grunnleggende humanistisk kvinneforskning», RHF/NAVF, Senter for kvinneforskning, UiO, Senter for humanistisk kvinneforskning, UiB og Senter for kvinneforskning, UNIT/AVH.

Hovedinnleder er Rosi Braidotti, forskningsleder ved Senter for kvinneforskning i Utrecht (Department of Women's Studies, Arts Faculty). Andre innledere er Karin Widerberg, Drude von der Fehr, Ida Blom, Irene Iversen, Birgitta Holm, Elin Svenneby, Jone Salomonsen m.fl.

Deltakerantallet er begrenset til 30 deltakere. Påmeldingsfrist 1. oktober 1992.

Påmelding og nærmere informasjon:

Ingeborg Kongslien
RHF/NAVF
Sandakerveien 99, 0483 OSLO
Tlf.: 02-15 70 12
Fax.: 02-22 55 71

Paths of Women: East and West

Announcement and Call for Abstracts 23–29 August, 1993 Vilnius

Abstracts are invited for an international conference which will be held at Vilnius University, Lithuania in cooperation with the University of Minnesota, USA, on any of the following themes:

- Women and Self-Esteem
- Sexuality and Women
- Women and Labour Conditions
- Violence against Women
- The Mother-Daughter Relationship
- Women and Communication
- Women and Evolving Relationships
- Women and Career Ladders
- Women and Cultural Diversity
- Women and Feminist Theory

- Women's Studies
- Women and Peace
- Women's Health
- Women in Art
- Women in Science
- Women in Education
- Women in Politics
- Women and Family
- Men as Allies
- Women and Law

The Conference language will be Lithuanian and English.

Abstracts (1 page/max 500 words) should be sent *by October 25, 1992* to the following address:

Mrs. Aldona Vasiliauskiene
Faculty of History
Vilnius University
Universiteto 5
2734 Vilnius, Lithuania

Pris for forskning om kvinnebønder

Forsker Marit S. Haugen er tildelt ALLFORSKs forskerpris for prosjektet Kvinnebonden og odelsjenta. Prisen på 20.000 kroner ble tildelt for god og solid forskning og allsidig forskningsformidling.

Det er første gang ALLFORSK ved Universitetet i Trondheim deler ut prisen. ALLFORSK består av bl.a. Senter for bygdeforskning og Senter for samfunnsforskning. Prosjektet «Kvinnebonden og odelsjenta» har i hovedsak vært finansiert av Kvinneforskningsprogrammet under Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF).

Pionérarbeid

I begrunnelsen for pristildelingen het det bl.a.: «Marit S. Haugens arbeid om den norske kvinnebonden er på mange måter et pionérarbeid. Prosjektet har stor betydning for likestillingsarbeidet i landbrukssektoren. Kunnskapen som er skapt gjennom

dette prosjektet er et viktig bidrag til å synliggjøre landbrukskvinnens arbeidsinnsats og deres stilling som profesjonelle yrkesutøvere. Arbeidet hennes har også vakt anerkjennelse og interesse i internasjonal sammenheng. Senter for bygdeforskning, hvor Marit S. Haugen er ansatt, får også en blomst for å ha gjort formidlingsaspektet til en viktig del av forskningsstrategien.

Flere kandidater

Det kom inn i alt seks forslag til pris-kandidater. Forslagene ble vurdert av en jury bestående av professor Jorunn Hareide, professor Anders Johnsson, professor Tore Lindbekk og ordfører Marvin Wiseth.

Formålet med ALLFORSKs forskerpris er å oppmuntre til bedre formidling av forskningsresultater. Den kan deles ut til enkelte forskere og til forskergrupper og miljø som arbeider innenfor allmennvitenskapelige problemstillinger innen ALLFORSK. Arbeidet som belønnes, skal være utført i løpet av de siste to år.

Harriet Holter i levende live

Kjære redaktører og forfattere av *Nytt om kvinneforskning* 2/1992!

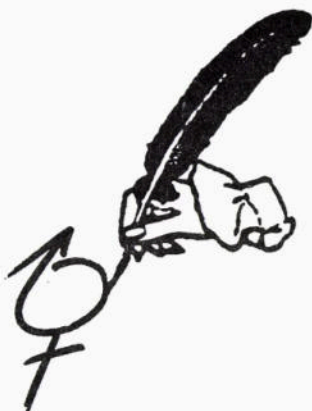
Forrige nummer av *Nytt om kvinneforskning* var et jubileumsnummer på flere måter: Det er sjelden at en forsker – i levende live! – er så heldig å få så meget av sitt arbeid gjennomgått på en så konstruktiv og variert måte som forfatterne her gjør. Det er også sjelden at refleksjoner om «dengang» og «nå» inneholder så mange gode spørsmål som tekstene i spesialnummeret gjør. Og det er sjelden at en forskers arbeid gjøres til felleseie på en så generøs måte.

Jubileumsnummeret inneholder oppfordringer både om å tenke om igjen, og først og fremst: om å tenke videre. Takk til dere for samarbeidet så langt – og for en storartet fødselsdagsgave!

Harriet

SKFs journalistpris 1992!

NAVFs sekretariat for kvinneforskning (SKF) har opprettet en *pris for journalister som har synliggjort og popularisert kvinnelige forskere og/eller kvinneforskning*.

I retningslinjene for pristildelingen står at rett til å foreslå kandidater har «Nytt om kvinneforskning»s abonnenter, sentrene for kvinneforskning og SKFs styre.

Herved oppfordrer vi derfor våre abonnenter til å komme med forslag til prisvinner(e) – frist for innsending av forslag er 1. oktober.

Juryen består av en representant fra henholdsvis SKFs styre og Senter for kvinneforskning, UiO, samt SKFs daglige leder. Prisen ble første gang delt ut i oktober 1991, og prisvinner var programsekretær Astrid Brekken fra NRK.

LITTERATUR-

KOMMENTARER

Køn og kvindelighet i samfundsvidenskabene

Dette nummer av Samkvinds skriftserie bygger på en forelesningsserie våren 1991 med tema «Køn og kvindelighet i samfundsvidenskabene». Temaet ble valgt for å bidra til debatten om en ny forståelse av begrepene kjønn og kvinnelighet i samfunnsvitenskapene.

Noen av forfatterne tar utgangspunkt i hvordan den samfunns vitenskapelige teoriutvikling påvirkes nettopp gjennom et kjønns perspektiv på teoriene. Andre bidrag tar opp kvinner som forskere og ser på hvordan kvinner ut fra sin kvinnelighet stiller andre og nye spørsmål ved samfunnsvitenskapelig teoriutvikling.

Av de syv artiklene er et bidrag fra professor i sosiologi ved Universitetet i Oslo, Karin Widerberg: «Kristeva och Cixous, något för samhällsvetare?» Her diskuterer hun hva samfunnsforskere kan hente direkte fra andre enn de tradisjonelle samfunnsvitenskapelige emne tradisjoner og miljøer, med utgangspunkt i de to franske forfatterne Julia Kristeva og Helen Cixous.

Køn og kvindelighet i samfundsvidenskabene
SAMKVIND Skriftserie nr. 10
København Universitet 1992

Gi meg de faste og sterke... Kvinner i landbruket

På den internasjonale kvinnedagen, søndag 8. mars 1992, avsluttet en statsviter og en sosialantropolog – Janneke van der Ros og Jorid Vaagland – arbeidet med en evaluering av etableringsordningen for kvinner i landbruket, på oppdrag av Landbruksdepartementet. Rapporten som nå foreligger, er et resultat av dette arbeidet.

Formålene har vært å bedømme effekter av ordningen på utviklingen i distriktene, i form av bl.a. bosetting og sysselsetting, og å vurdere styrken og eventuelle svakheter ved ordningen og administreringen, slik den fungerer i dag.

Ulike organisasjonsmodeller for iverksetting av ordningen i landbruksetaten blir vurdert, og det presenteres omfattende analyser av stipendiatenes livssituasjoner og oppfatninger.

Utvalgets vurdering er at et gjennomgående trekk i forvaltningen av ordningen er ansvarsforskyvning, stor variasjon i søknadsbehandling og lite gjennomarbeidede rutiner. Stipendbeløpene er som regel lave, og kvinnene får svært sjelden dekket utgifter til egen lønn eller til barnepass.

Et karakteristisk trekk ved stipendiatene er at det er sterke kvinner med stort pågangsmot og vilje til å lykkes. Mange stipendiater etablerer seg, men virksomhetene er gjennomgående små.

Forfatterne konkluderer med at de samfunnsøkonomiske og privat økonomiske effekter av stipendordningen antakelig er ganske beskjedne. De ikke-materielle effekter av ordningen er imidlertid betydelige.

Janneke van der Ros og Jorid Vaagland:

Gi meg de faste og sterke...

kvinner i landbruket

Østlandsforskning, Lillehammer 1992

Selvbiografien som genre

«Livet som tekst» er en artikkelsamling der de fire forfatterne stiller spørsmål ved hva en selvbiografi egentlig er. Når oppstår denne typen bøker? Hvilke kriterier må en tekst fylle for at man skal kunne bruke betegnelsen selvbiografi? Spørsmålene er mange, og det finnes også mange uoverensstemmelser mellom forskerne.

Bokens innledende artikkel, skrevet av Margaretha Fahlgren, presenterer hovedlinjene innenfor selvbiografiforskningen. Hun diskuterer det historiske utgangspunktet for genren, trekker opp noen hovedlinjer fra forskningen og går så over til å diskutere utviklingen innen de kvinnelige selvbiografiene og hvordan disse i større og mindre grad synes å avvike fra et «mannlig» mønster.

Mange kvinnelige selvbiografer gir alle-

rede i forordet jeget en underordnet betydning. Fahlgren ser dette som et resultat av sosiologiske og kulturelle forhold. Hun hevder at kjønn og maktforhold også viser seg i selvbiografier, og at dette gis et tydelig uttrykk i den underordnede jegposisjonen.

I Anne Holden Rønnings artikkel om Hannah Mitchells selvbiografi «The Hard Way up», er også den sosiologiske innfallsvinkelen relevant. Mitchell var en arbeiderklassekvinne, og hennes selvbiografi er skrevet ut fra den konflikthylte posisjonen som kvinnesaksforkjemper, hustru og mor på det tidlige 1900-tallet. Et viktig spørsmål er hvordan Hannah Mitchell fremstiller de ulike områdene i livet. Hva blir skjult, og hva fremheves?

I den kvinnelige selvbiografien forteller forfatteren om seg selv samtidig som hun lar det egne jeget være underordnet i fremstillingen. Lisbeth Mikaelsson viser i sin artikkel om diakonissen Margit Løtvedts selvbiografi hvordan forfatterens selvilde er knyttet til et overordnet gudssymbol, noe som gjør forholdet mellom teksten jeg og forfatterens personlighet ytterligere komplisert.

Et interessant «grénsetilfelle» i den kvinnelige selvbiografiens historie i de senere decennier er Inger Hagerups selvbiografi. Den vakte stor oppmerksomhet da den ble utgitt i tre bind på sekstitallet – *Det kommer en pike gående* (1965), *Hva skal du her nede* (1966) og *Ut å søke tjeneste* (1968). Inger Hagerup forteller tilsynelatende åpent om sitt liv. Åpenheten omfatter imidlertid ikke nåtiden, og dette gjør at fremstillingen egentlig er lukket. Jeget er ganske godt skjult i Inger Hagerups selvbiografi, men de områder hun skriver om, viser en kvinnelig forfatters mulighet til å beskrive livet fra sitt personlige ståsted. Hennes selvbiografi er jo skrevet før kvinnebevegelsen fikk sitt nye store gjennombrudd på syttitallet, noe som medvirket til å gjøre åpenheten om kvinnelige spørsmål større i

offentligheten. Naturligvis skrives det også i dag selvbiografier som ikke gir noe personlig bilde av det kvinnelige jeget, men den store forskjellen i dag er at kvinner har større mulighet til å skrive om seg selv for en offentlighet. Et eksempel på dette er den svenske forfatteren Sun Axelssons selvbiografi i tre bind, *Drømmen om ett liv* (1978), *Honungsvargar* (1984) og *Nattens årstid* (1989). I Margaretha Fahlgrens artikkel diskuteres Inger Hagerups og Sun Axelssons selvbiografier i forhold til muligheten til å skrive åpent om det personlige livet. Kan selvbiografien gi et åpent bilde av livet, eller rommer den alltid en maskering av tekstens jeg?

I en analyse av Saul Bellows «Dangling Man» diskuterer Zeljka Svrljuga hvorvidt bekjennelsesromanen er en subgenre under selvbiografien. Artikkelen gir et bilde av de komplekse relasjonene mellom selvbiografien og nærliggende genre.

Forfatterne uttrykker ønske om at denne boken skal ses som et ledd i en utvikling som beveger seg bort fra tendensen til å samle seg om de «store» selvbiografiene mot en forskning som ønsker å inkludere flere verker og stille nye og utfordrende spørsmål innen feltet selv biografi.

Margaretha Fahlgren og Lisbeth Mikaelsson (red.):

Livet som tekst

Skriftserien nr. 2

Senter for humanistisk kvinneforskning,
Univ. i Bergen

Kunnskapsproduksjon og kjønn

I rapporten *Kunnskapsproduksjon og kjønn* løftes kvinneforskningens fagkritiske potensiale fram. Rapporten viser hvordan en forståelse av kjønn gir mulighet til både

nyskapning innen etablerte disipliner og reformulering av kjente teorier.

Kunnskapsproduksjon og kjønn belyser sammenhenger mellom kjønnsforståelse og den kunnskapen som produseres fra flere vinkler. Søkelyset rettes mot selve forskningsprosessen og hvordan kjønn skriver seg inn i kunnskapsproduksjonen. Det stilles spørsmål om hvilken betydning forskerens forståelse av kjønn får for vår konstruksjon av «virkeligheten». Forfatterne viser gjennom eksempler hvordan kjønn ubevisst anvendes som tolkningsramme. De gir også eksempler på hvordan bevissthet om kjønn kan føre til ny fortolkning av kjent «virkelighet» og fiksjon.

Rapporten koster kr 80.

Innholdsliste

Karin Widerberg: Kön som metod eller metod som kön.

Karin Gjøl Hagen: Kan kjønn som analyseredskap gi ny forståelse av tidlig profesjonalisme og urbanisering?

Gunn Imsen: Pedagogikk: Praktisert av kvinner, formulert av menn.

Liv Emma Thorsen: Materiell kultur og kjønn.

Anne Marit Myrstad: Feministisk filmteori.

Jorunn Solheim: Det subjektive og det objektive – kjønn, virkelighet og fortolkning.

Bente Rasmussen og Elin Kvande: Jakten på kjønn i organisasjoner.

Rannveig Dahle: Kjønn som analyseredskap.

Kunnskapsproduksjon og kjønn

Skriftserie nr. 3/91

Senter for kvinneforskning, AVH
Universitetet i Trondheim
7055 Dragvoll

Kjønnsidentitet – Utvikling og konstruksjon av kjønn

Utviklingen av kjønnsidentitet er et sentralt tema innenfor kvinneforskningen. Det foregår en debatt blant kvinneforskere om

hvordan kjønnsidentitet skapes, opprettholdes og endres. Diskusjonen avspeiler ulike teoretiske og fagspesifikke tilnærminger.

Våren 1991 arrangerte Senter for kvinneforskning, AVH/UNIT to seminarer rundt dette temaet. Innledere og deltakere kom fra både de samfunnsvitenskapelige og de humanistiske fagene. Seminarene tok opp helt sentrale spørsmål i kvinne- og kjønnsforskningen, nemlig: Hva betyr det å være henholdsvis kvinne og mann i ulike kulturer? Hva er kjønnsidentitet, og hvordan skapes og medskapes den? Hvordan endres kjønnsidentitet historisk, og hvordan forstås og fremstilles identitet innenfor humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag?

Av temaer som ble særlig grundig diskutert kan nevnes *spørsmålet om psykoanalyseens betydning*. Dette dreier seg for det første om å beskrive psykoanalytisk tenkemåte som en del av vår kultur, innskrevet i vår egen identitet. For det andre blir spørsmålet hvorvidt bare en psykoanalytisk tenkemåte er egnet til å sette ord på det som

skjer i det ubevisste. Spesielt blir det reist spørsmål om hvorvidt en mer sosialpsykologisk tilnærming også er i stand til å forklare psykiske dypstrukturer. *Essensialisme*, spørsmålet om hvorvidt det finnes noe fast og egentlig kvinnelig og mannlig, var også et tema som ble debattert. Spørsmålet som ble reist var hvorvidt det finnes områder der kjønn spiller liten eller ingen rolle. Det ble dokumentert empiriske og litterære eksempler på ulike definisjoner av kvinnelig og mannlig og på oppløsning av disse opposisjonene. Også *metodeproblemer* i forbindelse med undersøkelse og konstruksjon av kjønn ble drøftet.

Det er rapporten fra disse to seminarene som med dette kommer ut som nr. 1/92 i Senter for kvinneforskningsskriftserie.

Rapporten koster kr 120.

Kjønnsidentitet – utvikling og konstruksjon av kjønn

Skriftserie nr. 1/92

Senter for kvinneforskning, AVH

Universitetet i Trondheim

7055 Dragvoll

PUBLIKASJONER

Bøker

Bente Gullveig Alver og Lisbeth
Mikaelsson
KvinneMinnebok til Ida Blom
på 60-årsdagen, 20. februar 1991.
Senter for humanistisk kvinneforskning,
Universitetet i Bergen 1991.

Libby Tata Arcel
Seksuel Chikane
Ufrivillig sex på arbeidsplassen. Hva
kan man gjøre ved det?
Hans Reitzels Forlag, København 1992.

Jorunn Vesterlid
Hvalfangerkoner og barn forteller
Hjemmeliv fra 1930-1967
Vestfold Grafiske A.S., Sandefjord 1992.

Gunilla Carlstedt
Kvinnors Hälsa
En fråga om makt
Tiden/Folksam, 1992.

Marianne C. Brantsæter og Karin
Widerberg
Sex i arbeid(et) i Norge
Tiden Norsk Forlag, Oslo 1992.

Gro Hagemann
Skolefolk
Lærernes historie i Norge
Ad Notam Gyldendal, Oslo 1992.

Susanne Thorbek
Slumkultur og køn
Et studie i kvindeliv fra Colombo og
Bangkok
Politisk Revy, København 1990.

Eli Heiberg Endresen og Nanna
Biørnstad
Fødende krefter
Cappelens Forlag, Oslo 1992.

Michael F. Wagner m.fl.
Kønnet i historien
Den Jyske Historiker
Historisk Institut, Århus 1992.

Grete Aksdal og Knut Arild Larsen
EFs sosiale dimensjon
Virkeområder for EFs charter om sosiale
rettigheter og arbeidsforhold.
Kommuneforlaget, Oslo 1992.

Tidsskrifter

Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, Nr. 1/1992.

The Women's Review of Books, Volume IX, No. 7 April og No. 8 May 1992.

Naistutkimus/Kvinnoforskning, nr. 4/1991.

Feminist Review, No. 40, Spring 1992.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 1/1992: «Feministisk konsthforskning».

Women's Studies International Forum, Volume 15, No. 1/1992 og No. 2/1992.

Häften för kritiska studier, nr. 1/92.

Humanistisk data, Nr 3/91.
NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning.

Nyt forum for kvindeforskning, No. 1, Maj 1992: «Far, Mor og Børn».

Signs, Volume 17, No. 3/Spring 1992.

Women of Europe supplements, No. 36, 1992. «The Position of Women on the labour Market».

New Feminist Research (RFR/DRF) Volume 20, No. 1 & 2, Summer 1991.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

«Research Evaluation»
Proceedings of a Conference, Oslo, 30-31 May 1991
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 20/91.

Clara Åse Arnesen

«Tapte årsverk»

En analyse av arbeidskraftreserven blant sykepleierne
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 1/92.

«Kandidatundersøkelsen 1990»

Yrkesaktivitet – arbeidsledighet – videre studier
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 2/92.

Karl Øyvind Jordell

«Nasjonal evaluering av økonomisk-administrativ utdanning»

Premisser og prosess

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 3/92.

Ole-Jacob Skodvin

«Forskerrekruttering til det matematisk-naturvitenskaplige fagområdet»

Status og perspektiver mot år 2010

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 4/92.

Egil Kallerud

«Kommentarer til et forskningspolitisk begrep»

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 5/92.

Olaf Tvede

«Forskerrekruttering og forskerutdanning: fortsatt vekst?»

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 6/92.

Margaretha Fahlgren og Lisbeth

Mikaelsson (red.)

«Livet som tekst»

Skriftserien nr. 2

Senter for humanistisk kvinneforskning, Bergen 1991.

Årsrapport 1991

Senter for kvinneforskning, UiO.

Årsrapport 1991

Det samfunnsvitenskaplige fakultet, UiO.

Årsrapport 1991
Avdeling for kvinnerett, UiO.

Årsrapport 1991
OL 1994, Kvinneforum, Lillehammer.

Årsrapport 1991
Juridisk Rådgivning for Kvinner, JURK, Oslo.

Årsmelding 1991
Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd, Oslo.

Årsmelding 1991
Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Årsmelding 1991
Likestillingsombudet, Klagenemnda for likestilling, Oslo.

Årsmelding 1991
Norges råd for anvendt samfunnsforskning, NORAS, Oslo.

Årsmelding 1991
Kvinneuniversitetet, Løten.

Melding om virksomheten 1991
Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Oslo.

Kirsti Pedersen
«Kvinner sprenger grenser?»
Organisering og nettverksbygging i og omkring kvinneprosjektet
«Grenseløse deg».
Finnmarksforskning, Rapport 5:1991.

«FEMDOK»
Kvinno- og jämställdhetsforskning i Sverige 1980-1988.
Centrum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, Uppsala.

Graham Clifford og Lisbeth Dalsnes
«Hjelpetjenesten – reform eller retrett?»
En evaluering av hjelpetjenesteprojektet i Saupstad bydel, Trondheim.
Norsk senter for barneforskning, rapport nr. 26, februar 1992.

«Køn og kvindelighed i samfundsvidenskabernes»
Samkvind, Skriftserie nr. 10;
Københavns Univ. 1991.

«Kvinnepolitiske nøkketekster»
Rapport fra en seminarserie 1988-1990
Arbeidsnotat 1/92
Senter for kvinneforskning, UiO.

Hélène Cixous:
Rapport fra et forskerkurs 1990
Arbeidsnotat 7/91
Senter for kvinneforskning, UiO.

«Europa år 2000»
Fremtidsudsigterne for udviklingen af fællesskabets område.
Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber, Bruxelles 1992.

«Hvem snakker i NRK?»
Om kvinner og menns deltakelse i radio- og fjernsynsprogrammer i 1991.
Likestillingsutvalgets rapport til kringkastingssjefen.

Ann Frisell och Petra Ulmanen
«Sexuella Trakasserier»
Riktade mot kvinnliga studerande vid Stockholms universitet.
Arbetsgruppen för kvinnliga studerande, april 1992.

«Barn» – Nytt fra forskning om barn i Norge, nr. 1/1992.
Norsk senter for barneforskning, Univ. i Trondheim.

Barneforskning i Norge

Katalog over forskningsprosjekter vedrørende barns liv, oppvekst og utvikling.

Norsk senter for barneforskning, Univ. i Trondheim 1992.

B.Berg m.fl.

«Datoranvändning vid ett amerikanskt

elituniversitet»

Universitets- och Högskoleämbetet, FoU-enheten, Stockholm, mars 1992.

Ny litteratur om kvinnor, en bibliografi nr. 1/1992.

Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek. Göteborg 1992.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 1/83:
Humanistisk konferanse om
kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:
Kvinneforskning for
samfunnsplanlegging. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:
Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og
Frankrike. En oversikt over
kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:
Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo
20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:
Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 2/85:
Kvinner i medisinsk forskning.
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:
NAVFs støtte til kvinnelige forskere og
kvinneforskningen. Oppgaver og
organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/86:
Framtidas Norge – på kvinners vilkår?
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:
1. norske seminar i medisinsk
kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:
Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:
Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/88:
Kvinner i forskning: Medisin,
naturvitenskap og teknologi.
Personoversikt.

Arbeidsnotat nr. 6/88:
Rekruttering av kvinner til forskning innen matematikk og fysikk. Rapport fra arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/89:
Makt og medvirkning. Kvinneperspektiver i forskning om ledelse, organisasjon og styring (LOS).
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung. Kjønn og vitenskapelig bedømmelse. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:
5. nordiske seminar i medisinsk kvinneforskning.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/92:
Kjønn i kjempers fødeland. Forskerblikk på kultur og tradisjon. Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 2/92:
Kompetansekatalog.
Forskere innen feltet kvinner, miljø og utvikling.

Arbeidsnotat nr. 3/92:
Innsatsbehov på feltet kvinner,

miljø og utvikling.
Prosjektrapport. Eva Munk-Madsen.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?*
1988. Kr. 85,-

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken.
1988. Kr. 85,-

Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig og teknologisk forskning i universitets- og høyskolesektoren 1974–1987. NAVF, NTNF, 1990.

Aasta Hansteen, Tyve aars kamp. Tilbakeblikk og fremsyn. Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Anna Jorunn Avdem, utdanningsstipendiat NAVF, 5890 Lærdal. Tlf. (056) 66 602.

Ellen Andenæs, amanuensis, Institutt for anvendt språkvitenskap, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 65 34.

Gerd Bjørhovde, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 44 264.

Kjersti Ericsson, førsteamanuensis, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo, Karl Johansgt. 47, 0162 Oslo. Tlf. (02) 42 90 10.

Brita M. Gulli, NAVF-stipendiat, Alternativ Framtid, Sognsvn. 70, 0855 Oslo. Tlf. (02) 18 11 70.

Unni Kirste, overlege, Gynekologisk avdeling, Bærum sykehus, Postboks 34, 1355 Bærum Postterminal. Tlf. (02) 88 94 00.

Lene Koch, forskningsstipendiat, Institut for social medicin, Københavns Universitet, Panum Instituttet, Blegdamsvej 3, DK-2200 København N. Tlf. 095-45 31 35 79 00/2400.

Birgit Petersson, lektor, spesiallæge i psykiatri, Institut for social medicin, Københavns Universitet, Panum Instituttet, Blegdamsvej 3, DK-2200 København N. Tlf. 095-45 31 35 79 00/2400.

Tore Pryser, førsteamanuensis, Oppland DH-skole, 2600 Lillehammer. Tlf. (062) 88 301.

Bente Rasmussen, førsteamanuensis, Institutt for sosiologi, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 17 06.

Janice G. Raymond, Women's Studies Programme, Barlett 208, University of Massachusetts, 01003 Amhurst, Massachusetts.

Berit Schei, forskningsleder, dr. med., Institutt for samfunnsmedisinske fag, Medisinsk Teknisk Senter, 7005 Trondheim. Tlf. (07) 59 88 75.

Ingse Stabel, likestillingsombud, Likestillingsombudet, Postboks 8036 Dep., 0030 Oslo. Tlf. (02) 34 47 41.

Inger Marie Steinsholt, spesialist i allmenmedisin, A/S Legekontoret, 3600 Kongsberg. Tlf. (03) 73 53 55.

Kitty Strand, lege, Institutt for forebyggende medisin, Gydas vei 8, 0363 Oslo. Tlf. (02) 46 68 50.

Mette Sveram, sjefsfysioterapeut, Diakonhjemmets sykehus, Borgenveien 3 c, 0319 Oslo. Tlf. (02) 45 15 00.

Kultur- og tradisjonsformidlende forskning (KULT)

Gjennom NAVFs forskningsprogram *Kultur- og tradisjonsformidlende forskning (KULT)* lyses det nå ut forskningsmidler med virkning fra 01.01.93.

Programmet er delt inn i tre problemområder:

- kulturarv og kulturell endring
- kulturmøter
- kulturpolitikk

Brede prosjekter som involverer mer enn én forsker vil bli prioritert.

Programnotat fås ved henvendelse til NAVF.

Med søknadsfrist 1. oktober kan det søkes om:

Forprosjektmidler opp til kr 75,000 til planlegging av et bredt prosjekt innen ett eller flere av de tre hovedtemaområdene. Forprosjekter som fullføres innen 1. april 1993, vil kunne videreføres i form av hovedprosjekter allerede fra høstsemesteret 1993.

Hovedprosjekt - Det er ikke nødvendig å gå veien om forprosjekt for å få midler til et hovedprosjekt.

Individuelle prosjekter. Det er mulig å få støtte til individuelle prosjekter som har kulturpolitikk som tema.

Studentstipend for hovedfags- eller magistergradsstudenter med emne for avhandling fra ett eller flere av programmets tre tematiske hovedområder.

Nærmere opplysninger om utlysningene og programmet kan fås i RHF ved Terje Spurkland eller Siri Tønseth, tlf. 02-15 70 12.

SØKNADSFRIST 1. OKTOBER 1992

Årets viktigste kvinneforskningsbegivenhet!

KONFERANSE OM FORSKNINGSPOLITIKK

Håndverkeren i Oslo, 3. og 4. november 1992

Arrangør:

NAVFs sekretariat for kvinneforskning (SKF)

Formålet med konferansen:

Å få flere kvinner i forskningsverdenen interessert og skolert i forskningspolitikk

Målgruppe:

- kvinner i forskningsinstitusjoner
- kvinner i forskningsadministrasjon
- kvinner i politikk og statsbyråkrati

Temaer:

- hva er kvinneforskningens kritikk av nåværende forskningspolitikk og hvilke konsekvenser har denne kritikken?
- hva representerer den norske kvinneforskningen i dag og hvordan sikre kvinneforskningens framtid på universiteter og høyskoler, på DH'ene og i instituttsektoren - med NFR og forestående omorganisering?
- hva er erfaringene fra egne kvinneforskningsprogrammer vs. integrering?
- hvordan eventuelt utforme "den dobbelte strategien" - der en både satser på integrering og egen organisering videre?
- kvinneforskningens forhold til "brukerne" (byråkratiet, politikerne og andre).

Konferansen er også en markering av SKFs 10års-jubileum som tverrfaglig Sekretariat. Dette vil bli feiret på forskjellig vis med festmiddag, prisutdelinger og kunstneriske innslag.

Sett av datoene 3. og 4. november NÅ!

Nærmere kunngjøring blir sendt ut senere.

Kjønn i kjempers fødeland

Forskerblikk på kultur og identitet

Rapport fra en konferanse

Arbeidsnotat 1/92

NAVFs sekretariat for kvinneforskning

Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

*Arbeidsnotatet fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
tlf. (02) 15 70 12.*

Kompetansekatalog

Forskere innen feltet
kvinner, miljø og utvikling

Arbeidsnotat 2/92

NAVFs sekretariat for kvinneforskning
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Katalogen fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
tlf. (02) 15 70 12.

Returadresse:
NAVFs sekretariat
for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO 4

Nytt om kvinneforskning nr. 3/92